

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

XATİRƏ QURBAN qızı ƏLİYEVƏ

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN YARADICILIQ YOLU

İxtisas: 10.01.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş**

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:

Əmirxan Məhərrəm oğlu Xəlilov
filologiya elmləri doktoru,
professor

SUMQAYIT - 2014

MÜNDƏRİCAT

	səh.
GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN BƏDİİ ÜSLUBUNUN	
TƏŞƏKKÜLÜ.....	11
1.1. Yazıçının üslubunun formalaşmasında 60-cı illər nəsrinin poetik	
ənənələrinin rolu.....	12
1.2. Lirik üslubda psixoloji təhlilin mövqeyi.....	23
II FƏSİL. HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN POVESTLƏRİNDƏ MƏNƏVİ-	
ƏXLAQİ PROBLEMLƏRİN PSIXOLOJİ HƏLLİ	38
2.1. «Xəcalət» povestində Vətən əxlaqi ideyası.....	39
2.2. İnsan və təbiət münasibətlərinə yeni psixoloji baxış («Cəza» povesti).	51
III FƏSİL. HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN ROMAN YARADICILIĞI.....	57
3.1. Mənəvi azadlıq və həyati zərurət («Gəlinlik paltarı» romanı).....	57
3.2. Vətən taleyi və milli xarakter («Yanan qar» romanı).....	75
IV FƏSİL. YENİ ƏSRİN SİYASİ PUBLİSİSTİKASI.....	92
NƏTİCƏ.....	117
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	122

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Ədəbi-tarixi prosesin inkişaf təcrübəsi göstərir ki, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılıq yolu öyrənilmədən həmin prosesə ümumi nəzəri qiymət vermək, onun meyl və tendensiyalarını doğru müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Yazıçının yazıb-yaratdığı dövrün ədəbi prosesində tutduğu mövqeyi müəyyən etmədən ümumən ədəbi proses anlayışını təsəvvür etmək çətindir. Çünki ədəbi proses əsərlər, müəlliflər, ədəbi tənqid və oxucu münasibətləri üzərində qurulur, yaşayır və inkişaf edir.

Professor N. Şəmsizadə görkəmli nəzəriyyəçi E. N. Kupriyanovanın aşağıdakı fikrini «bütün sovet ədəbiyyatşünaslığında ədəbi proses haqqında bitkin təsəvvür verən onun miqyaslarını görməyə imkan yaradan izah» [157, 15] adlandırır: «Ədəbi proses anlayışı ilə bizim filoloji elmin əsas nəzəri tipologiyasının tarixi-materialist prinsipləri birləşdirir. Beləliklə də o bir tərəfdən istiqamət, meyl, metod və üslub, digər tərəfdən epoxa, mərhələ, ədəbi inkişaf dövrü kimi bilavasitə izah oluna bilən ədəbi anlayışlar qrupunu əks etdirən ən ümumi, fundamental ədəbiyyatşünaslıq kateqoriyası kimi çıxış edir» [188, 16]. Yazıçı, əsər və oxucu (o həm də tənqidçidir!) arasındakı münasibətlərdə şübhəsiz ki, həlledici fiqur öz zamanı daxilində götürülən yazıçıdır. «Proses bir anlayış kimi hərəkətin çıxış nöqtəsindən nəticəyə qədərki məsafəni əhatə edir. Ona görə də həm inkişaf, həm də onun xüsusi forması olan proses üçün səciyyəvi cəhət zamandır. 1. Bütün qalan proses – yəni ədəbi proses məhz yazıçı şəxsiyyəti və mövqeyi vasitəsi ilə ilgilidir. Hər bir yazıçı ədəbiyyat tarixinə ədəbi prosesdən keçib daxil olur. Müasir ədəbi prosesdə öz mövqeyi və şəxsiyyəti ilə diqqəti cəlb edən, yaradıcılığında iki əsrin və iki minilliyin tarixi mənəvi problemlərini əzmkar bir inad və istedadla əks etdirən Azərbaycan yazıçılarından biri Hüseynbala Fazil oğlu Mirələmovdur. H.Mirələmov ədəbiyyata XX əsr 60-cı illər ədəbiyyatının dalğasında gəlib, «Bir tikə çörək» (1961) hekayəsi 14 yaşlı yeniyetmənin debütü idi. Fəqət debütü ilk kitabdan «Tənha durna uçuşu» (1986) 25 illik məsafə ayırdı, özünü təsdiq uzun çəkdi. Bu illərdə o yazıçı yox, qaz emalı mühəndisi kimi məşhurlaşdı, 32 yaşında o zamankı dövlətin ən böyük mükafatına –

«Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeninə layiq görülən gənc mühəndis təcrübi fəaliyyətini elmlə birləşdirdi, əsas peşəsi üzrə onlarla əsər yazıb texnika elmləri doktoru, professor mərtəbəsinə yüksəldi. Lakin H.Mirələmovun içindəki ədəbiyyat alovunu söndürməyə mühəndis H.Mirələmovun gücü çatmadı... Cəmi beş il ərzində – «Qayada çiçək» (2002), «Xəcalət» (2002), «Daha bir ümid sabahı» (2003) «Gəlinlik paltarı» (2004), «Həyat eşqi» (2005), «Vicdanın cəzası» (2005), «Bir gecənin səhri» (2006), «Cəza» (2007) «Yanan qar» (2007) kimi nəsr kitabları ilə H.Mirələmov özünü XXI əsrin, üçüncü minilliyin yazıçısı kimi təsdiq etdi. Belə bir hünər XX əsrin önlərində (1906-1911) dahi şair M.Ə.Sabirə qismət olmuşdu. Bu kitablara daxil olan hekayə, povest və romanları, habelə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevə həsr olunmuş 12 publisistik kitabı, Moskvada məşhur «Görkəmli adamların həyatı» seriyası üçün rus yazıçısı V.Andrianovla birgə çap etdirdikləri «Heydər Əliyev» (2005) və «İlham Əliyev» (2007) monoqrafiyaları əsas verir ki, görkəmli yazıçı-publisist, ictimai xadim H.Mirələmovun yaradıcılığı aktual mövzu kimi elmi tədqiqatın predmetinə çevrilsin. Bütün bu ümumi ədəbi-tarixi və faktiki səbəblərlə bərabər mövzunun aktuallığını şərtləndirən nəzəri-estetik amillər də vardır. Onların təxminən aşağıdakı tərzdə formulə etmək mümkündür:

H.Mirələmov istiqlal dövrünün yazıçısıdır və ilk dəfə məhz o Qarabağ müharibəsində haqqı tapdanılan millətin ağrı və acılarını müasir bədii-fəlsəfi səviyyədə ədəbiyyata gətirdi. H.Mirələmov XXI əsrin keçid dövrünün ənənələri, eksperimental, postmodernist nəsr üslublarına müqavimətdə öz fərdi üsulunu yarada bildi.

O, amansız bir sərtlik, yazıçı və vətəndaş cəsarəti ilə xalqın nəzər-diqqətini unudulmaqda olan Qarabağ probleminə yönəltdi, «Xəcalət» Qarabağ faciəsi haqqında maraqlı bir povestin adı olaraq qalmadı, milli xəcalət rəmzinə çevrildi, susmuş vicdanları («Vicdanın hökmü») zəmanəmizin, tarixi taleyimizin təhqir olunduğu nöqtələr üzərində cəmləndirdi.

H.Mirələmov ən müasir tariximizin bədii obrazını yaratmaq üçün bu tarixin yaradıcısı, ümummilli liderin obrazını yaradır, öz istedadı, xüsusilə H.Əliyevə fanatik sevgisi və sədaqəti ilə, indi «Heydərnəmə» adlana biləcək fəlsəfi-publisistik epopeya

yaratdı. Bu mövzuda yazdığı onlarla kitab onun publisistik irsinin həm bədii-fəlsəfi, həm də tarixi aktuallığını müəyyən edir.

H.Mirələmovun hekayə, povest və romanları («Gəlinlik paltarı», «Bir gecənin sehri», «Maşallahın paneli» və s.) müasir gəncliyin mənəvi-əxlaqi sabahı naminə düşünən milli mənəviyyat keşikçisinin ürək ağrısından yaranmış əsərlərdir ki, onların elmi tədqiqi təkcə bu günümüz baxımından deyil, həm də milli-mənəvi sabahımız naminə aktualdır.

H.Mirələmov dövrün əsas mövzularını – Qarabağ problemi, ekoloji böhran, mənəvi eroziya və s. müasir ideya-estetik tələblər səviyyəsindən tədqiq etməyə çalışır.

H.Mirələmov bir sənətkar kimi tarixi faktlara, konkret tarixi koloritə həmişə sadıq qalmış, hadisələri süni şəkildə müasirləşdirməkdən uzaq olmuşdur.

H.Mirələmovun «Simuzər», «Xəcalət», «Vicdanın hökmü», «Gəlinlik paltarı», «Dağlarda atılan güllə», «Cəza» kimi əsərləri müasirliyin əsas mövzularının tədqiqi baxımından maraq doğurur.

Müasir ədəbiyyatımızın ən istedadlı nümayəndələrindən biri olan H.Mirələmov milli dəyərli, bəşəri məzmunlu bədii əsərləri ilə insanları sülhə, əmin-amanlığa, qurub-yaratmağa səsləyir.

Tədqiqatın obyektı, predmeti və problemləri.

Tədqiqatın obyektı müasir Azərbaycan yazıçısı H.Mirələmovun yaradıcılığıdır. Dissertasiyada onun əsərləri həm Azərbaycan nəsrı və dramaturgiyasının ənənələrinin yeni əsrdə və yeni minillikdə davamı, həm də çağdaş ədəbi prosesin orijinal bədii hadisəsi kimi elmi tədqiqatın predmetinə çevrilir. İşdə yazıçının ən yaxşı hekayələri, «Xəcalət», «Cəza», «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı», «Vicdanın hökmü», «Gəlinlik paltarı», «Yanan qar» və s. kimi əsərləri konkret təhlil predmetinə çevrilir. Dissertasiyada H.Mirələmovun əsərləri müasir dövrün ədəbi-tarixi və ictimai proseslərinin irəli sürdüyü bir neçə problem kontekstində araşdırılır.

1. Azərbaycan xalqının taleyüklü tarixi problemi olan Qarabağ mövzusunun bədii-fəlsəfi həlli.

2. Xəcalətin («Xəcalət» povesti) fərdi insani duyğudan tarixi-fəlsəfi və milli -

mənəvi problemə çevrilməsində sənətkar istedadı, yazıçı qayəsinin rolu.

3. Real müharibə, qaynar cəbhə həqiqətləri və insan xarakterlərinin tipikləşdirilməsi: Müharibə və İnsan.

4. Ekoloji tarazlığın pozulmasında insan günahı, təbiətin cəzası fəlsəfi problem kimi: Təbiət və İnsan.

5. Mənəvi gözəllik üçün əxlaqi məsuliyyət. «Gəlinlik paltarı» gəncliyin əxlaqi tərbiyəsinin müasir mahiyyətini əks etdirən roman kimi.

6. Publisistikada şəxsiyyət və zaman problemi: H.Əliyev və İ.Əliyev haqqında tarixin dili ilə danışan sənətin sirləri.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.

Dissertasiyanın əsas elmi məqsədi nəsr, dram və publisistik əsərlərini tarixilik prinsipi ilə təhlil edərək müasir tipli bir yazıçı kimi Hüseynbala Mirələmovun çağdaş ədəbi prosesdəki mövqeyini müəyyən etmək, poetik və estetik təhlil yolu ilə əsərlərinin bədii-fəlsəfi özəlliklərini aşkara çıxarmaq, XXI əsrin önlərində ədəbiyyatımıza gətirdiyi bədii fəlsəfi yenilikləri müəyyənləşdirmək, yaradıcılıq təkamülünü göstərməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı nəzəri-tarixi tədqiqat vəzifələri həyata keçirilmişdir.

– «Tənha durna uçuşu» (1986) kitabından başlayaraq yazıçının keçdiyi yaradıcılıq yolu izlənilmiş, bu kitaba və sonrakı kitablarına daxil olan hekayələrinin təhlili əsasında hekayə sənətimizə gətirdiyi özünəməxsusluqlar müəyyən edilmişdir.

– Ədibin yaradıcılıq yolunun təşəkkülü üçün stimül yaradın axtarışlar, xüsusilə «Qayada çiçək» kitabına toplanmış hekayələri ədəbi-tənqidi fikirlə paralel şəkildə araşdırılmış və aşkara çıxarılmışdır ki, müəyyən fasilələrlə çap olunsa da, «Bir tikə çörək» (1961) adlı ilk hekayəsindən sonrakı bütün dövrlərdə o bədii axtarışlarını davam etdirmişdir.

– Yazıçının Qarabağ mövzusunda əsaslı gəlişinin obyektiv və subyektiv – fərdi səbəbləri müəyyənləşdirilir; müharibə günlərində peşə borcunu yerinə yetirən namuslu peşə sahibini yanacaq dolu maşında güllə qabağına aparan duyğuların sonradan necə bir vətəndaş qayəsi ilə bədii əsərlərə çevrilməsi prosesi izlənilir.

– H Mirələmovun istedadının az bir zaman içində (2002-2007) xüsusi bir

vüsətlə parlaması, ədəbiyyatımıza bədii cəhətdən orijinal hekayə, povest, roman, pyes və publisistik əsərlər bəxş etməsi dissertasiyada xüsusi nəzəri-estetik problem kimi qoyulur. Qeyrətli qələm sahibi ilahinin ona bəxş etdiyi istedadını əsirgəməyərək, hamımızın qəlbində qövr edən Qarabağ mövzusunda həsr etdi, mübaliğəsiz demək olar ki, Qarabağ dərdi və onun bu mövzuda ilk əsəri «Xəcalət» yazıçını böyük ədəbiyyata gətirdi.

– «Xəcalət» XXI əsrin ədəbi-bədii sözü, rəmzi və milli-mənəvi sabahının simvolu oldu: Nə qədər ki, Qarabağ azad olunmayıb, başımıza papaq əvəzinə xəcalət qoyacağıq! – yazıçı bu həqiqəti bütün Azərbaycana aid fikir kimi ümumiləşdirdi.

– H.Mirələmovun eyni vaxtda həm təbii ekologiyanın («Cəza»), həm də mənəvi ekologiyanın («Gəlinlik paltar») keşiyində durması ona böyük şöhrət gətirdi, onun yaradıcılığı Ç.Aytmatov kimi dahinin diqqətini cəlb etdi; bunun səbəbləri dissertasiyada açıqlanır.

– Yazıçının nəsrimizə cəbhə həqiqətlərini gətirməsi (məsələn «Xəcalət» povesti, «Yanan qar» romanı və s.) əsərdə XXI əsrin nəsr hadisəsi kimi mənalandırılır; bu ən çətin işdir, həm sərt cəbhə həqiqətləri – ölüm, qan, top atəşləri, erməni faşizminin antibəşəri terrorçuluğu, antiinsani cəzalar, həm də onların yüksək poetik təsviri hər cür cazibədar effektdən uzaq bədii ümumiləşmələr – dissertasiyada əsas vəzifələrdən biri kimi bütün bunlar ön plana çəkilir.

– XX əsr publisistikasının Mirzə Cəlil, Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov zirvələri var. Dissertasiyada göstərilir ki, XXI əsrdə siyasi publisistikanın yeni mərhələsini H.Mirələmov yaratdı. Bu baxımdan onun H.Əliyev haqqındakı kitabları böyük nümunədir.

İşin ümumi səciyyəsi.

H.Mirələmovun həyat və yaradıcılığı barəsində 15 monoqrafiya, məcmuə və bədii əsər, 500-ə yaxın məqalə və ressenziya çap olunub. Cəmisi beş-altı illik qısa bir zaman üçün bu rəqəmlər çox möhtəşəm bir göstəricidir. Buna hər şeydən əvvəl yazıçının öz məhsuldarlığı imkan verib. Bu həm də o deməkdir ki, H.Mirələmov xalqın ürəyindən xəbər verən problemlərdən yazıb, həm də o deməkdir ki, ədib ədəbi prosesə və xalqın qəlbinə yol tapa bilib. Şübhəsiz ki, bu qədər məqaləni müfəssəl

təhlil etmək imkan xaricindədir, onların tək-cə adını çəksək işin bu bölməsinə yerləşdirmək mümkün olmazdı. Yazıçı haqqında xalq şairi B.Vahabzadənin, akademik B.Nəbiyevin, AMEA-nın müxbir üzvü N.Cəfərovun, professor N.Şəmsizadənin, tənqidçi V.Yusiflinin, publisist Ə.Xələflinin, yazıçı-dramaturq N.Hacızadənin analitik təhlil əsasında yazılmış dəyərli məqalələri çap olunub.

Şair-publisist Ə.Xələfli «Sözə doğru» (2003) və «Dünyanın söz üzü» (2007) kitablarında yazıçının irsini, həyat və mühitini müasirlik mövqeyindən bir publisist ədasi ilə araşdırır.

K.Elçin F.Çobanoğlu birgə yazdıqları «Obrazlar aləmində» (2004) kitabında eyni publisistik üslubda yazıçının obrazlı dünyasına daxil olur, obraz psixologiyasını açmağa çalışırlar.

A.Həsənlinin redaktorluğu ilə çap olunmuş «Söz haqqında söz» (2004) toplusu müxtəlif illərdə, müxtəlif müəlliflərin yazdığı məqalə, rəssenziya və publisistik düşüncələrdən ibarətdir. Burada yazıçının yaradıcılığına müxtəlif rəqəblərdən yanaşılır.

S.Şamiloğlu, S.Əlibəyli birgə yazdıqları kitabı yazıçının yaradıcılığında əsas yer tutan bir problemə – Qarabağ ağırlarına yönəldirlər: «Hüseynbala Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ ağırları» (2004)

«Fənyənin sualları» (2006) toplusunda verilən yazılar, mərhum V.Hacılıının «Gəlinlik paltarının işığında» (2005) və E.Həsənqızının «Fənyənin fəryadı» (2004) kitabları yazıçının oxucular və ədəbi ictimaiyyət arasında böyük şöhrət qazanmış «Gəlinlik paltarı» romanına həsr olunub. Xüsusilə V. Hacılıının əsəri H.Mirələmov yaradıcılığına professional ədəbiyyatşünasın ciddi nəzəri-fəlsəfi müdaxiləsi ilə səciyyələnir.

Şair-publisist Q.Nəcəfzadənin «Hüseynbala Mirələmovun ədəbi həqiqətləri» (2005) kitabı ədəbi-publisistik etüdlərdən və müsahibələrdən ibarətdir. Yazıçının həyatı, mühiti və yaradıcılığının tədqiq dərəcəsi bəhs edərkən, iki monoqrafik tədqiqatı ədəbi-filoloji səviyyəsinə görə fərqləndirmək olar: biri tənqidçi V.Yusiflinin «Həyatın ritmi» (2003), ikincisi R.Kərimov və E.Eminaliyevin birgə yazdıqları «Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılıq yolu» (2007) monoqrafiyalarıdır. V.Yusiflinin

əsərini professional tənqidçinin müasir yazıçı haqqında ədəbi düşüncələri andandırmaq olar. R.Kərimov və E.Eminaliyevin monoqrafiyası H.Mirələmovun yaradıcılıq yolunu problemlər işığında əhatə etmək yolunda ilk təşəbbüsdür.

Mövzunun işlənmə əhatəsi təxminən belədir, onu aşağıdakı şəkildə formulə etmək olar:

1. H.Mirələmov haqqında yazılmış əsərlər, əsasən, publisistik xarakterdədir, bir növ yazıçının yaradıcılığına kənardan müdaxilə xarakteri daşıyır.

2. Bir neçə professional tənqidçinin – N.Cəfərov, N.Şəmsizadə, V.Yusifli, V.Hacılı və s. məqalələrini çıxmaq şərti ilə, demək olar ki, H.Mirələmovun yaradıcılığının tədqiqi populist mülahizələr həddini aşmayıb. Ən yaxşı halda onun yaradıcılığına ədəbi tənqidin cari münasibətindən danışmaq olar.

3. H.Mirələmovun nəsrin poetikasına, milli dram sənətinə, ədəbi publisistikaya gətirdiyi yeniliklər: söz və mövzu vəhdəti, vətən ağrısının milli-fəlsəfi yozumu, siyasi publisistikada tarixi fəallıq və s. kimi problemlər araşdırılmayıb.

Tədqiqatın elmi yeniliyi məhz onunla bağlıdır ki, bu iş XXI əsrin müasir yazıçısı Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığına dövrün ədəbi-tarixi kontekstində, tarixilik müstəvisində, onun əhatə etdiyi fəlsəfi-poetik problemləri kompleks nəzərə alaraq araşdıran konseptual tədqiqat əsəridir. İkinci elmi yenilik mövzuya yanaşma tərzilə bağlıdır: belə ki, burada elmdə köhnəlmiş sovet dövrü nəzəri-metodoloji stereotiplərindən imtina olunur, istiqlal məfkurəsinə –azərbaycançılıq fəlsəfəsinə dayaqlanan metodologiya ilə yazıçının yaradıcılığının xalis bədii mahiyyəti üzə çıxarılır.

Elmi yenilik eyni zamanda qoyulan və həll edilən problemlərin orijinallığı ilə bağlıdır. Onları aşağıdakı tərzdə ümumiləşdirmək və təsnif etmək mümkündür. Bu dissertasiyada ilk dəfə:

– H.Mirələmovun yaradıcılığını proses kimi formalaşdıran tarixi-ictimai və ədəbi-bədii amillər müəyyənləşdirilir.

– Yazıçı şəxsiyyətinin bədii yaradıcılıq prosesi ilə əlaqələri açılır, bədii yaradıcılığın psixologiyası ilə bağlı fərdi cəhətlər üzə çıxarılır.

– H.Mirələmovun yaradıcılıq potensialının birdən-birə, intensiv şəkildə – məhz

yeni əsrin önlərində ortaya çıxması əsrdən-əsrə, eradan-eraya keçir. Dövrünün fikir axınları, psixologizmin güclənməsi, şəxsiyyətlə cəmiyyət arasındakı dialoqda gərginliyin artması, yazıçı şəxsiyyətinin (və mövqeyinin!) güclənməsi, fərdi özünüidarənin ön plana çıxması kimi amillərlə izah olunur.

– Ədibin hekayə, povest və romanları çağdaş nəsr poetikasının prinsipləri ilə sistemli – struktural təhlil olunur, onun bu sahədəki sənətkarlıq imkanları açılır.

– H.Mirələmovun dram əsərlərinin teatra gətirdiyi milli-tragik ovqatın fəlsəfi mahiyyəti aşkara çıxarılır.

– Müasir siyasi publisistikanın fəal yaradıcılarından biri kimi təhlil və təsdiq edilir.

İşin nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti: Tədqiqatın söykəndiyi nəzəri baza Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunda ən çox yazan, bu problemi bədii dilin köməyi ilə yüksək sənətkarlıqla həll etməyə çalışan və nəhayət, bu mövzuya vətəndaşlıq hüququ qazandıran ilk yazıçı H.Mirələmovdur. Daima yaradıcılıq axtarışlarında olan H.Mirələmov yorulmadan arayıb-axtarır, yeni-yeni əsərlər üzərində bacarıqla çalışır, yazıçı dramaturq, publisist və tərcüməçi kimi ədəbi fəaliyyətini davam etdirir.

Şübhəsiz ki, gələcəkdə H.Mirələmovun ədəbi-bədii yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslığımızın diqqət mərkəzində olacaq, bu sahədə yeni-yeni monoqrafiyalar yazılacaq, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə ediləcək.

Bu tədqiqat işi bir vəsait kimi H.Mirələmovun yaradıcılığını öyrənməkdə nəzəri-təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Bu tədqiqat işi müqayisəli-tarixi metod əsasında yazılmışdır. Ənənə və novatorluğun dialektik vəhdəti nəzərə alınaraq yazıçının çağdaş ədəbi prosesdəki bədii-tarixi mövqeyi müasirlik kateqoriyasının estetik tələbləri təhlillərə tətbiq edilmişdir. Nəsrin poetikası tədqiq edilərkən görkəmli alimlərin - M.M.Baxtinin, B.S.Meylaxın, M.Arpuodovun, A.N.Veselovskinin, E.M.Meletinskinin, Q.N.Pospelovun, R.Bartın... Azərbaycan alimlərindən B.Nəbiyevin, Y.Qarayevin, Elçinin, A.Hüseynovun məlum tədqiqatlarına istinad edilmişdir.

İşin aprobasiyası:

Dissertasiyanın mövzusu Sumqayıt Dövlət Universitetinin «Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyat» kafedrasında müəyyənləşdirilmiş, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasında təsdiq edilmişdir. Mövzu ilə bağlı AAK-ın müəyyən etdiyi nəşrlərdə 6 elmi məqalə çap olunmuş, üç məruzə oxunmuşdur.

İşin strukturu:

Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

H.MİRƏLƏMOVUN BƏDİİ ÜSLUBUNUN TƏŞƏKKÜLÜ

XX əsrin ədəbi-bədii mühitində olduğu kimi, indiki dövrün-XXI əsrin əvvəllərində də Azərbaycan çağdaş nəsrinin axtarışlarında ədəbi cərəyan və bədii yaradıcılıq metodlarının birgə, paralel yaşaması, qarşılıqlı təsir və fəaliyyətdə inkişafı, təkmilləşməsi ən ümdə məsələdir. Vaxtilə «Molla Nəsrəddin» və «Füyuzat»ın ədəbi-elmi və nəzəri-estetik istiqamətləri bugünkü nəsrimiz üçün də səciyyəvidir. Yəni romantik və realist üslub, onların sintezi indiki nəsrimizin də təyinedici amillərindəndir. Böyük Mirzə Cəlil ədəbi qəhrəmanlarının (xüsusən hekayələrində) «şüur yoxsulluğu», «əfəllik və sadələvhlüyü» milli faciə kimi qələmə alınırırsa, sonrakı dövrlərdə Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədov kimi ədiblərin yaradıcılığında milli faciə süjeti daha çox psixoloji - faciəvi xarakter alır, ictimai insanın, şəxsiyyətin, vətəndaşın daxili təsvir süjeti ön plana keçir. Anarın, Ə.Əylislinin, Y.Səmədoğlunun, Elçinin, S.Əhmədovun və onların ən istedadlı davamçısı Hüseynbala Mirələmovun nəsr yaradıcılığında insanın mənəvi aləminin çırpıntıları, fəlakət və müsibətləri, bəzən isə qəlb dünyasının dayazlığı, «manqurdluğu» daha psixoloji səciyyə daşıyır. Yazıçının özünün də etiraf etdiyi kimi, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, Y.Səmədoğlu, S.Əhmədov ənənələri, həmçinin dünya şöhrətli ədib Aytmatovun cəsarətli nəsr əsərləri-hekayə, povest və romanları onun bədii təxəyyülünün inkişafı və formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu yüksələn xətlə bədii təkmilləşməsini ədibin «Bir tikə çörək»dən başlayaraq yazdığı əsərlərində-«Sonuncu tikə», «İzlər», «Qara xal», «Qasırga tez keçdi», «Son arzu» və s. hekayələrində də müşahidə etmək mümkündür. Çağdaş filologiyamızın inkişafında özünəməxsus rolunu oynayan akademik Nizami Cəfərov haqlı olaraq yazır: «Hüseynbala Mirələmovun nəsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatının həm 60-70-ci illər, həm də bugünkü durumu ilə çox sıx bağlıdır. Əgər belə demək mümkündürsə, o da şərti olaraq işlədilən «Yeni Azərbaycan nəsr»nin sırasındadır, yəni onun nəsr əsərləri də «altmışıncılar»ın yaratdıqları əsərlərin kontekstində qiymətləndirilməlidir» [119, 14]. Bu fikri davam etdirərək demək vacibdir ki,

tənqidçi «altmışıncılar» adı altında təkcə B.Vahabzadə, N.Xəzri, S.Əhmədov, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, Y.Səmədoğlu, Ə.Kərim, M.Araz, Ə.Kürçaylı, (M.Yaqub), Z.Yaqub, R.Rövşən, M.Süleymanlı, H.Mirələmov kimi şair və yazıçıları nəzərdə tutmurdu. Bunlarla yanaşı həmin yazıda şübhəsiz ki, ölkədə və dünyada siyasi-ictimai hadisələri, Avropaya inteqrasiya məsələləri, Şərq-Qərb problemi, milli azlıqların istiqlal-azadlıq mücadiləsi kimi günün aktualıqları da ehtiva olunurdu. Bu və digər ümdə məsələlər bütün milli ədəbiyyatlar üçün xas idi. Ç.Aytmatov, R.Həmzətov, D.Kuqultinov, T.Pulatov, A.Voznesenski, Y.Yevtuşenko, V.Rasputin, V.Belov, həmçinin bizim «60-cılar» məhz bu siyasi-ictimai məsələləri ədəbi-bədii həqiqətlərin dili ilə bütün dünya arenasına çıxarmağa çalışırdılar və buna nail olurdular. Siyasi həqiqətləri, mənəvi təbəddülatları, həyatın ziddiyyətlərini, milli kökə qayıdış və torpaq, Vətən ideyasını, türkçülük, islamçılıq motivlərini, yüksək əxlaqi dəyərləri bədii həqiqətə çevirmək cəhətdən indiki nəsrin, xüsusən, H.Mirələmov nəsrinin geniş oxucu kütləsinə təsir dairəsini etiraf etməmək mümkün deyil. Bütün dünyada baş verən prosesləri həssaslıqla izləmək təkcə poeziya üçün deyil, nəsrimiz üçün də səciyyəvi olan bir haldır. Azərbaycan nəsrinin inkişafı və müasir vəziyyətini, habelə onun ən mühüm problemlərini ardıcıl tədqiq və təhlil edən alim Akif Hüseynov qeyd edir ki, dünyanın ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi mənzərəsində dərin, kəskin dəyişikliklər baş vermişdir... Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini, mənəvi dəyərləri yenidən qiymətləndirmək təsəvvürlərini və s. mühüm amilləri nəzərdə saxlamaq vacibdir [56, 57].

1.1. Yazıçının üslubunun formalaşmasında 60-cı illər nəsrinin poetik ənənələrinin rolu

Müasir ədəbi prosesdə «60-cılar»ı layiqincə davam etdirən və özünün yeni forma və üslub çalarları ilə nəsrimizi daha da zənginləşdirən, cazibədar edən H.Mirələmov bir-birinin ardınca hekayə, povest, roman, esse, dram, publisistik məqalələr və bədii tərcümələri ilə ədəbi prosesin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Onun yaradıcılıq yolu ilə əlaqədar sanballı kitab-monoqrafiya yazan müəlliflər düzgün nəticəyə gəlirlər: ilk qələm təcrübələrindən sonra H.Mirələmovun yaradıcılığında

zamanla səsleşən, tamamilə fərqli münasibətləri, mətləbləri, qəhrəmanları əks etdirən əsərlərlə qarşılaşırıq. «Dəyirmanı gedən yol», «Qayıtdı durnalar», «Tənha durna uçuşu», «Simuzər», «Vicdanın cəzası», «Qartal», «Həyat eşqi» əsərləri ilə yaxından tanışlıq sübut edir ki, artıq qələmi püxtələşən, ədəbi təcrübə qazanan H.Mirələmovun yeni ədəbi nümunələrində bədii şüur həyat haqqında öz müstəqil qənaətlərini daha fəal şəkildə ifadə edir, hadisələrin mahiyyətini açmağa daha artıq diqqət yetirir, öz qəhrəmanını daha konkret əlaqə və münasibətlər çərçivəsində canlandırır» [85, 25].

Atalar nahaq yerə demir ki, «gec olsun, güc olsun». H.Mirələmov böyük söz-sənət meydanında gec tanınsa da, amma özünü güclü sənətkar kimi tanıda bilmişdir. Əsas budur ki, sözün ilkinliyinə və qüdrətinə daxilən inanasan. Xalqa deməyə sözün olsun. Söz, yaradıcılıq zərurətdən, mənəvi ehtiyacdən doğsun. H.Mirələmovun sənətkar xoşbəxtliyi də məhz bundadır ki, o, söz sənətinə daima ciddi yanaşmış, sözün qədrini və kəsərini bilmişdir. Müəllif özü bu barədə əbəs yerə demir: «İlk dəfə müstəqil həyata qədəm basanda sözə pənah gətirmişəm. Ali təhsilimi texniki sahə üzrə alsam da, söz ahənrüba kimi məni çəkirdi. Hiss edirdim ki, dəyərli sözdə, işıqlı sözdə qeyri-adi qüvvə var. Zaman keçdikcə bunun ötəri hiss olmadığını duyur, mənəvi ehtiyacdən irəli gəldiyini anlayırdım».

Zamanla, çağdaş taleyüklü məsələlərlə yaxından bağlı olan ədibin ardıcıl olaraq hekayə, povest, dram, roman, publisistika, bədii tərcümə ilə çıxış etməsi təsadüfi deyil. Bunlar Azərbaycan nəsrinin inkişafı və zənginləşməsində müstəsna rol oynamışdır. Bunları nəzərdə tutaraq əsas bir fikri irəli sürmək olar ki, H. Mirələmovun da təmsil etdiyi müasir ədəbi prosesi «60-cıların» məntiqi və təbii davamı kimi qəbul etmək lazımdır.

İ.Hüseynovda, Ç.Aytmatovda, Anarda, Elçində, Ə.Əylislidə, S. Əhmədovda, Y. Səmədoğlundada, M.Süleymanlıda, habelə Tolstoy, Dostoyevski kimi dahilərdə insan qəlbinin dialektikası, onun könül aləmi, iç dünyası daha çox mənəvi-psixoloji aspektdə təqdim olunur. Bu xüsusiyyət H.Mirələmovun yaradıcılığında tez-tez özünü biruzə verir. Onun hekayələrində şərtliliklər, simvollar, sətiraltı mənalar üstünlük təşkil edir.

Bu cəhətdən onun «Son arzu», «Dəyirmanı gedən yol», «Qayıtdı durnalar»,

«Tənha durna uçuşu», «Qayada çiçək», «Casus», «Yeni həyat», «Simuzər» və s. hekayələrində özünü daha qabarıq göstərir.

«Tənha durna uçuşu» əsəri təkcə hekayənin deyil, povest janrının da tələb və prinsiplərinə cavab verən ədəbi bir nümunədir. Buradakı Nəsim, Gülgəz, Rəhim, Firəngiz, Əşrəf kimi insanların vaxtilə bitirdikləri orta məktəb xatirələri, habelə Xarüqə, Musa, Surxay, Tahirə, Ələkbər və s. müəllimlərin həyat yolu, yaradıcılıq fəaliyyətləri ilə bağlı bir aləm bədii lövhələrdə canlandırılır, oxucunun hissinə və zəkasına dərin təsir göstərir. 20 ildən sonra görüşən bu tələbə-müəllim qarşılaşmasında müəllif tərbiyə, əxlaq, sevgi, xəyanət, Vətən, torpaq kimi müqəddəs və qeyri-adi insan hissələrini sənətkarlıqla əks etdirə bilmişdir. Hadisələr və bədii lövhələr o qədər canlı, təbii və həyatidir ki, hər kəs öz həyat və tale yolunu bu səhnələrdə açıq-aydın görə bilir. Uzun illərin ayrılığı, həsrət və iztirabları, məhəbbət, sədaqət duyğuları incə bir lirizmlə, poetik təsvir üslubu ilə yoğrulmuşdur. Hekayədə eyni zamanda qanadlı, romantik bir pafos hakimdir: «Tənha durna tələsir, tələsirdi... O, dayanmadan ayrıldığı durna qatarına doğru can atırdı. Erkən ayrı düşdüyü durna qatarına....» [113, 106].

Simvolik obrazları – durna, qartal, balıq, ağac, qaya, çiçək və s. obrazlarını insaniləşdirən, humanist boyalarla cazibədar edən yazıçı ənənəvi ədəbi, poetik vasitələrdən ustalıqla istifadə edir. Belə məqamlarda onun hekayələri sanki hekayəçilikdən çıxaraq mənsur şeirə çevrilir, daha cazibədar və oxunaqlı olur. Bu cür bədii forma və üslub bizə yad deyildir. Klassiklərin, müasir görkəmli ədiblərin yaradıcılığında bu məziyyətləri çox görmüşük. Dostoyevskinin «Bəyaz gecələr», Ə.Məmmədخانlının «Bakı gecələri», Y.Vəzirin «Ağ buxaqda qara xal», İ.Əfəndiyevin povest və romanlarında, Anarın, Elçinin, Ə. Əylislinin, Y.Səmədoğlunun, M.Süleymanlının və s. əsərlərində bu üslub kifayət qədər öz bədii həllini tapmışdır. H.Mirələmov sələfləri və müasirlərindən yaradıcı bəhrələnərək öz yaradıcılığını daha cazibədar və oxunaqlı etməyi bacaran sənətkardır. Əsərin sonluğu da bu cəhətdən çox ibrətamizdir və poetikliyi, romantik təsvir və əlvanlığı ilə diqqəti çəkir: «...Elə bu vaxt gölün bu təbəssümləri, bu rəngləri üzərindən bir durna Şimaldan Cənuba doğru yorğun-yorğun qanad çalıb uçurdu. Uçduqca da tələsirdi. Bu

gecikmiş tənha durna sanki qanadları ilə hardansa iyirmi il adlanan beşdə bir əsrin boyatlığını, rəngi solmuş xatirələr yükünü daşıyırdı. Tənha durna tələsir, tələsirdi...» [113, 124].

Vaxtilə oxuduğu məktəbdə həmin boş olan parta indiki halda böyük həyat yolu keçən qəhrəmanın xəyalında bədii, ümumiləşdirilmiş obraz səviyyəsinə yüksəldilir. Bir zamanlar ona yaxın, doğma məktəb həyatı indi onun üçün əlçatmazdır. Yalnız xəyallarda yaşamaq onun kimilərinin xoş təəssüratları, həyat həqiqətləridir. Keçən ayları, illəri isə qaytarmaq qeyri-mümkündür. Amma elə yaşamaq, yaratmaq lazımdır ki, insan öz xəyalları və xatirələrində də yaşamağı səlahiyyətli bilsin. Əlbəttə, bu, hekayədən çıxan həyatı, real nəticədən biridir. Əsərdə uğurlu, fəvqəl xüsusiyyətlər çoxdur. Həqiqi insan qərib durna kimi bəzən ayrı düşsə də, o, gec-tez öz qatarına gəlib qovuşacaqdır. Hekayədən hasil olan digər ibrətamiz nəticənin biri də məhz budur.

Əsərdə saf sevgi duyğuları, ilk məhəbbətin əlçatmaz, əsrarəngiz, sehirli, diləgəlməz bir aləm olması zərif, təbii boyalarla verilmişdir.

Hekayənin əsas qəhrəmanlarından olan Nəsib bir vaxtlar sevib əzizlədiyi Gülgəzin və özünün gerçək həyatı ilə hesablaşır. Unudulmaz sevgi indi sanki unudularaq şirin rəya-xatirəyə çevrilmişdir. İyirmi il əvvəl olduğu kimi, o, indi bir qədər ərklə, «Keçmiş dəqiqələri» yada salmaq naminə, bugün dost-rəfiqə bildiyi Gülgəzə zərif bənövşə çiçəklərini təqdim edir:

«Bu gözəlliklər diyarında bir bənövşə həsrəti ürəyimi göynətdi. Qeyri-ixtiyari uşaqlardan (o zamankı tələbə dostlarından-X.Ə) ayrıldım. Bənövşə sorağı ilə kolların dibini gəzdim. Bir dəstə bağladım. Bu bənövşə dəstəsini Gülgəzə uzatdım. O vaxt olduğu kimi daha əlim əsmirdi. Əşrəfdən də (Gülgəzin ömür yoldaşı-X.Ə.) qorxmurdum. O da bənövşə dəstəsini gülə-gülə məndən aldı... Ciyər dolusu bənövşə ətrini çəkdi... Və bu zaman hiss etdim ki, gözləri yol çəkdi...»

Nəsibin nəzərində Gülgəz «bütün gözəlliyini qoruyub saxlamışdı. Bircə gözlərindən başqa. Sanki gözlərinin alovu, işığı qulaqlarına, barmaqlarına axmışdı. O gözlərdəki qüdrət sanki qeyb olmuşdu. Alov-odu sönmüşdü. O da mənə mənəli-mənəli baxdı. Gözlərinin nəhayətsiz dərinliklərində qüssə gördüm, yorğunluq

gördüm...»

H.Mirələmovun ümumi yaradıcılığı üçün xas olan yüksək mənəvi keyfiyyətlər, Vətən, torpaq, millət təəssübkeşliyi onun kiçik həcmli əsərləri üçün də səciyyəvidir. Əxlaqi təmizlik, saf məhəbbət duyğuları ədibin hekayələrində də öz bədii həllini tapmışdır. 2000-ci illərdən başlayaraq yazıcının ədəbi yüksəlişini daha aydın görürük. Adlarını çəkdiyimiz və çəkmə bilmədiyimiz hekayələr bədii-estetik təsvir vasitələrinin zənginliyi ilə seçilir. Poetik rəngarəngliyi, orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən bu əsərlər mənəvi-əxlaqi axtarışlar məcrasında meydana gəlmişdir. Müəllifin xüsusən son dövr yaradıcılığı onu 60-cı illər ədəbi nəslinin ən məhsuldar, ləyaqətli davamçısı səviyyəsinə yüksəltdi. H.Mirələmov, cəsarətlə demək olar ki, indi 2000-ci illər ədəbiyyatının ən öncül nümayəndələrindən birinə çevrilmişdir. Çağdaş nəsrimizin inkişafında önəmli yer tutan, rəngarəng və çoxsaylı əsərləri ilə Azərbaycan bədii təfəkkürünün tərəqqisinə təkan verən ədibi, çox haqlı olaraq, ədəbi tənqid kamil bir nasir kimi tədqiq və təqdim edir, layiqincə qiymətləndirir. Çoxsaylı elmi-tənqidi məqalələrin yazılması, şeir, poema və nəsr əsərlərinin ithaf olunması, kitab və monoqrafik tədqiqatların işıq üzü görməsi təsadüfi deyildir.

Deməli, yazıcının zəngin yaradıcılığı imkan verir ki, barəsində bu cür tədqiqat işləri, bədii əsərlər yazılır, müxtəlif fikir və mülahizələr söylənilir. Şübhəsiz ki, daha çox təqdir olunur, nəsrimizdəki mövqeyi elmi şəkildə əsaslandırılır.

İnsanın kamilliyi və saflığından, məhəbbətin aliliyindən, vətən, torpaq, millilik, türkçülük naminə hər cür fədakarlığa hazır olan qəhrəmanların daxili aləmini açmağa yönələn problemlərdən danışmaq və bunları önə çıxarmaq cəhətdən adlarını çəkdiyimiz hekayələr ibrətamizdir.

Lirik-emosional tərzdə yazılan «Tənha durna uçuşu» bizə istər-istəməz İ.Əfəndiyevin, Ə.Məmmədخانlının, Ə.Əylislinin, Anarın, Ç.Aytmatovun, İ.Şıxlının, S.Qədirzadənin, M.Süleymanlının şairanə yazılmış əsərlərini yada salır. Bizcə, ədibin bu hekayəsi böyük sosial-mənəvi mətləbləri ehtiva etdiyinə görədir ki, onu povest, roman kimi də təqdim etmək olar və bunu əsaslandırmaq mümkündür. Bu əsərin əsasında «Son zəngdən sonra» adlı tərbiyəvi-əxlaqi televiziya filminin çəkilməsini təsadüfi saymaq olmaz. Klassik ədəbiyyatımız, çağdaş poeziya, nəsrimiz, tənqidimiz

barədə sanballı məqalələr, elmi araşdırmalarla fəal çıxış edən Ə.Xələfli çox haqlı olaraq yazır: «Hərçənd ki, bu əsər müəllifin kitablarında hekayə kimi təqdim olunur, ancaq biz deyərdik ki, tam bitkin, mükəmməl povest nümunəsidir».

H.Mirələmovu bir insan-yazıçı kimi gözəl tanıyan və tədqiq edən Ə.Xələfli, təbii ki, yazıçının milli koloritə, lakonikliyə xüsusi diqqət yetirməsini, az sözlə böyük fikirlər söyləyə bilməsini nəzərdə tutur.

«Çalış ki, sözümdə çoxluq olmasın.

Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun»-deyən böyük Nizaminin bu kəlamını ədib əməli işi ilə doğrultmuş, povestə, romana bərabər yığcam bir hekayə ortaya çıxarmışdır. Vaxtilə N.Nekrasovun dediyi elmi-nəzəri fikir də bizim bu mülahizəmizi təsdiq edir: «Sözlər üçün meydan dar, fikir üçün geniş olmalıdır» tezisi və ya «Sən şair olmaya bilərsən inan, vətəndaş olmağa lakin borclusan»-qənaəti də yuxarıdakı mülahizənin doğruluğuna sübut ola bilər.

Həmin hekayədə bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri-bədii məcazlar, simvol və peyzajlar, canlı təbiət lövhələri, epitet və təşbehlər, mübaliğə və romantik pafos, habelə emosional təhkiyə üslubu oxucuların zövqünü oxşayan cəhətlərdir. Kiçik bir epizodu xatırlamaq zənnimizcə yerinə düşər:

«O vaxt bu gölün güzgülü səthində məsumluq, bakirəlik və paklıq gördüm. İndi isə nədənsə bu gölün üzərini sanki gizli bir təbəssüm də örtmüşdü. Bu təbəssüm bir az xəfif, bir az da istehzalı kimi görünürdü. Bu təbəssüm elə bir təbəssüm idi ki, məhəbbət çalarları ilə rənglənmişdi, boyanmışdı. Ancaq bu rənglər bir az boyat, bir az da nimdaş kimi görünürdü».

Burada bəzi sözlərin çox səxavətlə səpələnməsinə baxmayaraq, əsas obrazın-Gülgəzin mənəvi dünyasını açmağa xidmət edir. Bədii surətin ovqatını, əhval-ruhiyyəsini dəqiq ifadə edir. Hekayənin də bədii siqləti elə bundadır. Təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün dünya üçün təbiətə, onun ilkinliyinə və saflığına bədii ədəbiyyatda böyük cavabdehlik hissi önəmli olmuşdur. Dünyəvilik, bəşəriyyət, humanizm duyğuları bütün xalqların bədii fikir tarixində müstəsna təşkil edir. İnsanla təbiət arasında bir harmoniya, bütövlük hakim olmaqdadır. «Son on illər onunla əlamətdardır ki, öz tarixində ilk dəfə olaraq bəşəriyyət özünü bütöv kimi daha

dərindən tanımağa, insan, cəmiyyət və təbiət arasında qlobal əlaqələri görməyə başlayır».

Dahi qırğız yazıçısı Ç.Aytmatovun bu mülahizələri H.Mirələmovun yaradıcılığı üçün də eyni dərəcədə xarakteriktir. Həqiqətən Azərbaycan ədibinin bütün əsərlərində bu poetik harmoniya və əlaqəni aydın görmək mümkündür. Onun əsərlərində təbiət sanki canlılaşır, insaniləşir, bitgin bir obraza çevrilir. Ç.Aytmatov bəşəri, humanist bir yazıçı-filosof kimi məhz bu xüsusiyyətləri bədii nəsrin əsas atributu kimi qiymətləndirir. H.Mirələmovun tədqiqatçılarının bu mülahizələrinə haqq qazandırırıq:

«Bir tikə çörək»dən başlayaraq H.Mirələmovun sonrakı bütün əsərlərində Azərbaycanın əsrarəngiz meşələri, dağları, çölləri, bulaqları, bir sözlə, bütöv təbiəti böyük məharətlə təsvir olunur. İnsanları əhatə edən təbiət əsərdə cərəyan edən hadisələrin daimi iştirakçısına çevrilir... H.Mirələmov hekayələrinin əksəriyyəti təbiət təsviri ilə başlayır...»

İ.Turgenyevin, İ.Buninin, A.Kuprinin, İ.Əfəndiyevin, Ə.Əylislinin saf məhəbbətin, bakirə təbiətin təsvirinə həsr olunmuş hekayə və povestlərini xatırlamaq, bizcə, yerinə düşər. Təbiət və insan gözəlliyi, onlar arasında fəlsəfi vəhdət, kamilliyə, ucalığa, paklığa çağırış motivləri adlarını çəkdiyimiz yazıçıların və H.Mirələmovun nəsrində başlıca məziyyətlərdir. Müəllifin yığcam olaraq digər hekayələrini də məhz bu cəhətdən izləməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

H.Mirələmovun bir çox əsərləri kimi, «Simuzər» hekayəsi də təbiətin mühafizəsinə, indi aktual olan ekologiya probleminə həsr olunmuşdur. 1980-90-cı illərin ən ümdə siyasi-ictimai məsələsini bədii şəkildə qələmə alan ədib, təbiətə, həyat gözəlliklərinə vurulan zərbəni, insanın özünə vurulan zərbə kimi səciyyələndirir. Çayların, dənizlərin, dağların, göllərin, yaşıllıqların qorunması daha çox insanın, bəşərin qorunmasıdır. Belə bir baxış, insana, canlı təbiətə humanist bir baxışdır. Təbiət obrazlarının canlı insan surətləri ilə qarşılaşdırılması, müqayisələr, paralellər aparılması oxucuda təbii bir lövhə yaradır və onu həyata, gerçək mühitə daha möhkəm bağlayır. Məhz bu aktuallığına görədir ki, «Simuzər» hekayəsi 2003-cü ildə bir çox xarici dillərə tərcümə olunmuş, ayrıca bir kitab şəklində nəşr edilmişdir.

Azərbaycan oxucularına, həmçinin türk, rus, ingilis, alman, fransız dillərində oxuculara çatdırılan bu hekayə böyük ədəbi-ictimai rezonans yaratmış, əsər haqqında müsbət rəy formalaşmışdır. 3000 tirajla buraxılmış bu əsərin əsas bədii dəyəri, sənətkarlıq xüsusiyyətləri nədədir? Bir neçə kəlmə ilə bunu aydınlaşdırmağa zəruri ehtiyac duyuruq. Çağdaş ədəbiyyatımızın ən məhsuldar və qabil tənqidçisi sayılan V.Yusifli əsərin aşıladığı əsas ideyanı nəzərdə tutaraq yazır: «Bu hekayə aşıladığı qayəyə görə, ideya yönü etibarı ilə fəlsəfi hekayədir».

Təbiət-cəmiyyət arasındakı zidiyyətlər ədibin əksər əsərlərində, o cümlədən, «Simuzər»lə bir vaxtda yazılan «Qayada çiçək», «Qartal», «Qasırga tez keçdi» və s. hekayələrdə də öz əksini tapmışdır.

«Qayada çiçək» adlı məşhur hekayəsindən bəzi ibrətamiz fraqmentlərə, təbiət-insan məfhumunun mahiyyətinə, nikbin, bəşəri notlara nəzər salmaq, bizcə, zəruridir.

«Bu **adamlar** necə də ətrafdakı ağaclara, kollara, təbiətə oxşayırdılar»... [113, 96].

«**İnsan** mənəvi dəyərlərə söykənə-söykənə, sanki **qayadan** tuta-tuta, **uçurumun** kənarı ilə gələcəyə gedir. Bəli, **dünyanın** taleyi elə həmin **uçurumu** xatırladır»... [113, 13, 14].

«**İnsanın** dayaq bilib söykəndiyi istinad-**qayalıqlar** elə həmin tərənnüm olunan, qorunan, yaşadılan mənəvi dəyərlərdir»... [113, 13, 14].

«**Günəşlə torpaq** arasında məhəbbətin, sevginin bəhrəsidir yaşıllıq. Bu da **təbiətin** bir möcüzəsidir: bir əl içi boyda **yerdən** müxtəlif rəngə çalan **çiçəklər** açə bilir. Burda **qan-qırmızı lalələr** də var, **çəhrayi rəngə çalan çilikburnu çiçəkləri də**»... [113, 20].

«Qəribə **təbiəti** var **dənizin**. Heç bir **hava** məlumatı bürosunun «peyğəmbərliyi» dəqiq qiymətləndirə bilmir onun şıltaq təbiətini. Bir az bundan əvvəl **mavi** idi **sular**, sakit idi **dəniz**. İndi üzü bozarmışdı, qəzəblə çalxalanırdı...» [113, 126].

«**Dalğaların** da qarşısına sədd çəkəndə əsəbiləşir, coşur, aramsız olaraq səddi döyəcləyirlər. Gücləri çatmayanda, səddi aşı bilməyəndə ölürlər...» [113, 130].

«**Dənizçilər** yaxşı deyirlər ki, tora ilişəndə **qızıl balıqlar** ölür. Çünki əsəbidirlər... **Dəniz** kimi, **dalğalar** kimi əsəbi...» [113, 130].

«**Dənizdə tufan** olanda **sahildə** yaşayanlar – uşaqdan böyüyə kimi hamı **ləpədüyənə** tələsir...» [113, 134].

«**Yollar sahilə** aparır... **qumlu sahilə, qayalı sahilə...**» [113, 176].

«Vağzalı» havasının bəstəkarı kim bilir, bəlkə də **durna qatarları** olub.

Kim bilir, bəlkə də **narın bir qüssə, həzin bir ayrılıq, titrək bir kövrəklik** gətirən bu durna qatarlarının qərib-qərib ötməsindən yaranıb bu «Vağzalı» havası...» [113, 187].

«**Xəzan yelləri göylərdə** atını çapanda, sanki **baharın səmalara** ilk töhfələri – **durnalar** da qorxaraq, hürkərək bu yerləri tərk edir. Harasa, uzaq və ilıq, **günəşli yerlərə** uçub gedirlər. Ancaq həmişəlik yox, gələn **bahara** qədər...» [113, 187].

Hekayədən gətirdiyimiz bu kiçik parçalar yuxarıda dediyimiz əsas ideyanı – global xarakter daşıyan təbiət və cəmiyyət ideyasını yığcam və mənalı şəkildə açıb göstərir. Xüsusi nəzərə çatdırdığımız sözlər və ifadələr – adamlar, ağaclar, kollar, təbiət, qaya, uçurum, Günəş, torpaq, yaşıllıq, yer, çiçək, qırmızı lalələr, çəhrayı rənglər, dəniz, qızıl balıqlar, dalğalar, tufan, sahil, yollar, durna qatarı, xəzan yelləri, bahar. Səma, dünya kimi bədii simvollar, epitetlər müəllifin humanist, bəşəri duyğularını ehtiva edir. Dünya, təbiət və insan arasında təbii bir məlhəmlə məhrəmlik yaradır. Təbiətin insana, insanın təbiətə qovuşması ilahi bir möcüzə kimi təsvir və təlqin edilir. Bütün bu xüsusiyyətlər, həmçinin təbiətin insanla vəhdətdə incə bir lirizmlə və mifizmlə, folklor-əsatir motivləri ilə zərif, kövrək bir dildə təsvir olunması ədibin bütün hekayələri, həmçinin «Simuzər» əsəri üçün də çox xarakterikdir. Çağdaş nəsrin, çevik hekayə janrının indiki vəziyyəti, ideya sıqlığı və perspektivləri barədə aydın təsəvvür almaq üçün «Simuzər»in də qısa çüjeti, məna və sənətkarlığı haqqında yığcam danışmağa ehtiyac duyulur.

Əsərin əsas məna və ideyası qoca keşikçi obrazı üzərində qurulumşdur. Onun mənəvi aləmindəki sarsıntılar və həmçinin Vətən, Xalq qarşısındakı vətəndaşlıq borcu romantik bir pafosla, inandırıcı detallarla açılib göstərilir. Təbiətin, dənizin, çayların, balıqların, bir sözlə, yeraltı, yerüstü maddi sərvətlərin qoruyucusu kimi

təqdim olunan keşikçi surəti dərin mənəvi təbəddülata məruz qalır. Nəhayət, dərk edir ki, özü də daxil olmaqla, hamı təbiətin insana bəxş etdiyi təbii töhfələrə laqeyd qala bilməz, xalq qarşısında məsuliyyət hissi daşmalıdır. Obrazın mənəvi oyanmasını, daxili intibahını müəllif təsirli romantik boyalarla açıb göstərir. Oxucu da sanki obrazın düşdüyü ağır izzətlərə, mənəvi əzablara düşər olur, onun çəkdiyi əzab və tərəddüdlərə şərik çıxır. «Balıq intizarlı, balıq nigaranlı soyuq mart axşamında» qoca keşikçi öz köşkündə qərribə bir yuxu görür və yuxuda balıq gəlin qiyafəsində onu ittiham edir ki, sən və sənin kimilər təbiətin qatilinə çevrilmiş, dənizə, çaylara, balıqlara amansız divan tuturlar. «Nə üçün bizim taleyimizi düşünmür insanlar? Nə üçün zərifliyimizi, gözəl xallarımızı, gümüşü zərlərimizi qorumur insan? Nə üçün məskənlərimizi zəhərləyir, mazuta, çirkaba batırır insan... Hanı qızılbalıqlar, hanı xan ziyadları, Xəzər sıfı... Eh, sadalayanda ürək sızıldayır. Göz yaşımız tufana, fırtınaya dönür...Balıq-gəlin danışdı. Qocanın isə matı-qutu qurumuşdu...» [116, 22-27].

Müəllif qoca keşikçinin keçirdiyi psixoloji hisslərin bütün çalarlarını zərif, həssas bir lirizmlə, inandırıcı bədii lövhələrlə oxucuya çatdırır. «Qoca balıqçının timsalında dünyanın taleyinə cavabdeh olan insanın mühakiməsi oxucunu sarsıdır. Çünki, oxucu özünü həmin insanın yerində hiss edir. Burada həm də insanın böyüklüyü, onun xeyirxahlığı, mənəvi təmizliyə meyli olması da görünür...» [116, 12-13].

Ədibin ən qabil tədqiqatçılarından olan Ə.Xələfli çox haqlı olaraq qeyd edir ki, H.Mirələmov sənətkarlıqla qələmə aldığı bu hekayəsində həm də «mifik təfəkkürdən də ustalıqla bəhrələnmə bilir, qaynaqlanır» [116, 12-13]. Ədib qocanın da balığa dönməsi epizodunu öz humanist qayəsinə tabe tutur. Necə deyərlər, «başına gələn başmaqçı olar». Qoca, balığa dönüb milyonlarla balıqla birgə dənizdə üzür, lakin onun ətrafındakılar cildini dəyişmiş bu qoca balığa ikrahla baxır və uzun illər onun öz vəzifəsinə xəyanət edərək başqa balıq ovlayanlar kimi amansız hərəkətini ittiham edir, suda onu təhqir və təhdidlə izləyirlər.

Başqaları kimi, indi onun özü də tora düşmüş, nə qədər çabalayırsa, bu qoca keşikçi ölümlə üz-üzə qalır. Yalnız yatağında çabalayıb oyandıqda başa düşür ki,

bütün bunlar yuxuda gördüyü dəhşətlərdir. Dənizə, çaya, balığa, onların mühafizəsinə cavabdeh olan qoca indi başa düşür ki, maddi sərvətlərə göz yummaq, təbiətə qarşı qəddarlıq nə demək imiş. Bunların yuxu olduğunu biləndə isə bir qədər sakitləşir, lakin yuxuda başına gələn iztirablar, təhqirlər ona həyat dərsi olur. Beləliklə, yazıçı öz qəhrəmanını ağır iztirablardan, mənəvi məşəqqətlərdən keçirərək tamamilə dəyişdiyini, Vətən, xalq qarşısındakı məsuliyyətini dərk etdiyini yığcam, bədii bir formada açıb göstərir. Ədib öz obrazını nağıllar, əfsanə və əsatirlər dünyasından real gerçəkliyə qaytarır. Onun düşüncəsində, zəka və qəlbində alışıq qılgıncımları, işıqlı mənəvi bir aləmə qovuşmasını dinamik bir inkişafda göstərməyə nail olur. Bu, əlbəttə, ədibin sənətkarlığıdır. Az sözlə, kiçik bir epizodla böyük mətləbləri, qayələri ifadə etməkdir, Qoca keşikçinin mənəvi oyanmasını aşağıdakı bir parçada daha aydın görmək mümkündür: «...Yer-göy qocanın gözündə daraldı. Qoca bir göz qırpımında köşkə tərəf cumdu və oradan beşatılanı götürüb qaraltılara tərəf qaçdı... Dayanın! – deyə var-gücü ilə bağırdı. Özündən asılı olmayaraq gecə qaranlığında göyə dalbadal üç güllə boşaltdı. Qaraltılar donub qaldılar. Onlara qocanın bu hərəkətləri gülünc və qəribə gəlirdi. Axı həmişə qocanın özü də bu tamaşada, necə deyərlər, baş rolda oynamışdı... boşaldın balıqları, boşaldın!... Qaraltılara elə gəlirdi ki, qocanın başına hava gəlib, bir gecənin içində ağılı itirib. Kişini dilə tutmağa, yalvarmağa başladılar. Ancaq qoca, deyəsən, çox möhkəm yapışmışdı. Heç yumşalana oxşamırdı. O, dəli bir ehtirasla maşına dırmaşıb balıqları çaya atmağa başladı... Kim bilir, bəlkə də balıqların göz yaşdır dənizlərin suyunu sor edən, düzlü edən?! [116, 47-50].

M.Müşfiq, S.Vurğun, R.Rzadan başlayaraq M.İbrahimova, S.Rəhimova, İ.Şıxlıya, İ.Əfəndiyevə, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, S.Əhmədov, M.Süleymanlı, F.Kərimzadə, Y.Səmədov və nəhayət, H.Mirələmova qədər şair və yazıçılarımızın yaradıcılığında «təbiət dünyanın şah əsəri» kimi həmişə yüksək ruhla təsvir və tərənnüm olunmuşdur. «Məhəbbət dediyin təbiətdədir, təbiət özü də məhəbbətdədir» - böyük S.Vurğunun bu bədii tezisini yazarlarımız öz əsərlərində daima poetik bir meyar kimi, sənət kredosu kimi qəbul və təsdiq etmişlər. H.Mirələmovun nəsrində də bu cəhət əsas aparıcı bir xətt kimi özünü göstərmişdir. Sələfləri və müasirlərinin əsərlərində, həmçinin Mirələmovun hekayə, povest və romanlarında onun ilham

mənbəyi insanın daxili aləminin nurlu məqamları ilə bərabər, həm də ana təbiətin işıqlı ruhudur. Onun nəsrində təbiət canlı bir obraz kimi iştirak edir. Bunu haqqında bəhs elədiyimiz hekayələrin bədii cazibəsi ilə izah etmək məqsəduyğundur. Bu hekayələrdə və ümumiyyətlə onun bütün əsərlərində müşahidə etdiyimiz ümdə cəhət budur ki, o təbiəti əsl mənada ilahiləşdirir, ona canlı bir insan kimi müraciət edir. O, təibətdə məhəbbət və nifrət, sevinc və kədər, səadət və bədbəxtlik arayır. Ədib təbiətlə danışır, onu özünün əzəl müəllimi və ilhamvericisi hesab edir. Məhz bu baxımdan o, çağdaş qırğız dünyasının şöhrətli yazıçısı Ç.Aytmatovla müqayisə oluna bilər. Aytmatovun bütün məşhur əsərlərində təbiət sanki dil açıb danışır, canlı insan kimi qarşımızda dayanır. Dahi yazıçının povest, hekayə və romanlarında **Boz qurd**, **Qara nər**, **Ana maral** insaniləşir, duyğuların daşıyıcısı olan konkret varlıqlar arxa plana keçir («Simuzər» və s. hekayələrdə olduğu kimi) və dünya özü duyğuların məkanına çevrilir. Başqa sözlə, cisimlər, məfhumlar, varlıqlar arasındakı münasibətlər mücərrədləşərək və ümumiləşədilərək duyğular arasında münasibət kimi, artıq simvollaşmış dünyanın nağılları şəklində təqdim olunur. H.Mirələmovun bədii təfəkkürünün işığında əsl, həqiqi təbiətlə yanaşı, ikinci- ictimailəşmiş təbiət və siyasiləşmiş dünya da şərq müdrikliyinin ənənəvi üslubunda şərh olunur. Rus dilində yazan Ç.Aytmatov da, Rüstəm və Maqsud İbrahimbəyovlar da, ingilis dilində yazan Conson, Milton da, italyan dilində yazan Tasso da, ingiliscə yazan ərəb şairi Cübran da Azərbaycan dilində yazan Anar, Y.Səmədoğlu, Elçin, Ə.Əylisli, S.Əhmədov, F.Kərimzadə, Ç.Abdullayev, K.Abdulla da hekayə, povest və romanlarında mahiyyət müstəvisində daha çox şərq lirizmindən bəhrələnilər.

Ç.Aytmatovun əksər povestləri, habelə «Əsrə bərabər gün» romanı, Anarın «Ağ qoç, qara qoç», Y.Səmədoğlunun «Qətl günü», Tassonun «Azad olunmuş Qüds», Hötenin «Faust», Bayronun «Qabil», Lermontovun «Zəmanəmizin qəhrəmanı», Cavidin «İblis», «Peyğəmbər», Cübranın «Peyğəmbər», Ə.Əylislinin «Kür qırağının meşələri», «Dəhnə», «Ürək yaman şeydir», S.Əhmədovun «Ömür sırası», Elçinin «Qarabağ şikəstəsi», «Bayraqdar», K.Abdullanın «Yarımqıq əlyazma», E.Hüseynbəylinin «Balıq adam», H.Mirələmovun «Xəcalət», «Gəlinlik paltarı», «Dağlarda atılan güllə», A.Abbasın «Çadırda Üzeyir Hacıbəyov doğula

bilməz» və s. nəsr və poetik əsərlər məhz Şərqlə Qərbin kontekstində götürülməli və qiymətləndirilməlidir. Bütövlükdə isə həmin əsərlər, şübhəsiz ki, başdan-ayağa şərq hadisəsidir. Bu məşhur əsərlərdə Peyğəmbər və İblis mövzusu mifik və əsəti xarakterli motivlər, Xeyir və Şər, Işıq və Qaranlıq, Əql və Nəfs, Zəka və Ehtiras lap əvvəllər olduğu kimi, indi də qarşı-qarşıya duran, mübarizə aparan tərəflər qismində təqdim və təsvir edilmişdir.

1.2. Lirik üslubda psixoloji təhlilin mövqeyi

Psixoloji, əlvan boyaların zənginliyi, qloballaşan dünyamızın təzad və ziddiyyətləri ədibin «Vicdanın cəzası» hekayəsi üçün də səciyyəvidir. Rusiyada yaşayan azərbaycanlıların güzəranı və problemi bu hekayədə öz uğurlu ifadəsini tapmışdır. Oxucunun diqqət mərkəzində dayanan Rəhim obrazı ümumiləşdirilmiş bir surət kimi güclü təsir qüvvəsinə malikdir. Alverlə məşğul olan Rəhim həmyerlisi Firudini aradan götürmək qərarına gəlir. Özünün bu cinayətini dərk edən Rəhim geriye – Azərbaycana qayıdır və tezliklə müharibə şəraitində olan milli ordumuzun tərkibinə qatılır, erməni cəlladlarına qarşı döyüşün iştirakçısına çevrilir. O, kəşfiyyətçiliyin sirlərinə bələd olaraq ən çətin hərbi tapşırıqları yerinə yetirməyə can atır. Həm mənəvi-əxlaqi, həm də Vətəni müdafiə etmək problemi qarşıda dayansa da, Rəhim bunları həll etmək əzmindədir. Onun əhatəsində olan Firudin, Aygün, Aslan kişi və s. surətlərin hər birinin xarakterik xüsusiyyətləri ədib tərəfindən bütün fərdi cizgiləri ilə təqdim olunur. Mənəvi-əxlaqi məsələlərin vətənpərvərlik duyğusu ilə qaynayıb-qarışması əsərin əsas ideyasını müəyyənləşdirir.

Hekayənin məziyyətlərindən biri də budur ki, müəllif öz qəhrəmanlarını hazır və hamar yollarla deyil, bütün qüsurları və ziddiyyətləri ilə təsvir edir, onları həyatın dolanbac döngələrindən keçirib, sağlam həyat və mübarizə yollarına gətirib çıxarır. Elmi-tənqidi məqalələri və kitablarında ədəbiyyatın ən mühüm vəzifələrini vaxtında işıqlandıraraq qiymətləndirən görkəmli tənqidçi yazır: «Əsl insan uğrunda gedən mübarizələrin ön sıralarında addımlamağa borclu olan ədəbiyyatımız ruhu və canı ilə bağlı olduğu yeni cəmiyyət haqqında, onun həyatı dəyişdirən adamları haqqında bütün dünyaya bədii, estetik duyğular aşılmalıdır» [134, 98].

Akademik B.Nəbiyevin bu ədəbi-estetik mülahizəsi indiki bədii fikrimiz üçün də eyni dərəcədə yeni və aktualdır. Haqqında bəhs etdiyimiz bu hekayələr tənqidçinin elmi qənaətlərini, zənnimizcə, doğrulda bilir. Əlbəttə, hekayədə naqis cəhətlər, sona qədər açılmayan obrazlar, kifayət qədər əsaslandırılmamış vəziyyətlər müəyyən təəssüf doğurur. Xüsusən Aygün, Aslan kişi obrazlarında sığorta olunmamış bəzi cəhətlər inandırıcılıqdan kənara çıxır. Firidunun ölümü ilə əlaqədar onların Rəhimi asanlıqla «əfv etmələri», «bəraət qazandırmaları» psixoloji cəhətdən daha təbii şəkildə əsaslandırıla bilərdi. Bəzən yalançı humanizm, zahiri qəhrəmanlıq əsl həqiqəti «müdafiəsiz» qoyduğundan inandırıcılıq, istər-istəməz, azalır. Lakin bütövlükdə hekayə oxucuya çox müsbət enerji, işıqlı notlar tələq edə bilir. Ədibin tədqiqatçıları haqlı qeyd edirlər ki, Mirələmov psixoloji təhlili dərinləşdirməyə, qələmə aldığı gərgin və maraqlı süjeti təkcə cəlbediciliklə yox, həm də bədii inandırıcılıqla əsaslandırmağa çalışır. Hekayənin bədii materialı və onun həlli üsulları göstərir ki, müəllif hər yerdə bunun vacibliyini bilir, bədiiliyin tələblərini hər yerdə gözləməyə çalışır və bu yolda yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirir... Müəlliflərin bu elmi qənaətləri ilə razılaşırsınız və əlavə edirik ki, hər bir əsərdə həyat həqiqəti bədii həqiqətə çevrilərək, özünün yüksək ədəbi-estetik mahiyyətini üzə çıxarmalıdır. Böyük C.Cabbarlı demişkən «ən mühümü odur ki, yazıçı can atdığı son nöqtəni aydın təsəvvür edə bilsin» [85, 65].

Son illərdə çapdan çıxan «Bir gecənin sehiri» kitabı H.Mirələmovun yaradıcılığında tamamilə yeni bir səhifədir. Burada ədibin hekayələri, ədəbi-publisistik məqalə və xatirə-esseləri toplanmışdır. Maraqlı cəhət budur ki, sanballı və ideya-bədii cəhətdən yüksək sənətkarlıqla yazılan bədii əsərləri ilə yanaşı, ədibin rus və özbək ədəbiyyatından tərcümələri də diqqəti cəlb edir.

Vətəndaş-yazıçı mövqeyindən yazılan «Yuxu» hekayəsi avtobioqrafik xarakter daşıyır. Xalq yazıçısı Anara həsr olunan bu hekayədəki qəhrəmanlar bütün oxuculara, həmçinin ədibin özünə tanış-doğma obrazlardır. Yazıçının əsasən öz fərdi obrazını əks etdirən Elbəy, Ziya, həmçinin ailə üzvləri-Güləzər, Fariz, Fəhmin, Laləzar ədibin əsas ideyasını açmağa yardımçı olan təmiz ruhlu insanlar kimi diqqəti cəlb edirlər. Zaur, Təhminə, Qədir surətləri isə Anarın, Ə.Əylislinin povest və

romanlarının qəhrəmanlarıdır ki, bunlar vasitəsi ilə yazıçı öz ədəbi-estetik qayəsini ifadə etməyə çalışmışdır. Anarın «Ağ liman», «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi», Ə.Əylislinin «Kür qırağının meşələri» əsərlərində olduğu kimi, «Yuxu» hekayəsində də bədii sözün, nəsrin insan taleyinə, şəxsi hiss və həyəcanlarına getdikcə daha həssas münasibət bəsləməyin rolundan bəhs olunur. Yalnız yaşadığı ictimai-siyasi həyatın fəvqündə dayanmaqla, ideoloji meyarlardan uzaqlaşmağı bacarmaqla mövcud cəmiyyətin köklü problemlərini sənətin dili ilə açmaq mümkündür və bu, əsl sənətkarlıq tələb edir. Yəni çağdaş yazıçı mühitin eybəcərliklərinə, təzad və ziddiyyətlərinə soyuqqanlı baxa bilməz. Hazır reseptlərlə, hamar, ütülü münasibətlə yeni tipli sənət əsəri yaratmaq qeyri-mümkündür. İnsanın mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərini zehnin, düşüncənin və qəlbin diktəsi ilə açmaq əsas şərtidir. Ədib-sənətkara heç bir süni qəliblərlə, təzyiq, göstəriş və sifarişlərlə hökm etmək məqbul sayıla bilməz. Yazıçı üçün çox vaxt «qanunsuz qanunlar» həlledici rol oynayır-sənətkar azadlığı məhz bunu tələb edir. 60-cı illər nəslinin, o cümlədən həmin mənbədən ədəbi dərs alan H.Mirələmovun yaradıcılığı üçün də məhz bu cür «reseptsiz reseptlər» əhəmiyyət kəsb etmiş, yeni keyfiyyətli və yeni mahiyyətli nəsrin yeni istiqamət almasına zəmin yaratmışdır.

H.Mirələmovun bu kiçik hekayədə əsas məqsədi gəmi-restoranda qızışan söhbətlər-qarşılıqlı ittihamlar yolu ilə keçmiş və indiki qəhrəmanlar arasında (Zaur, Təhminə, Qədir, Ziya, Elbəy və b.) bir «saziş», körpü yaratmaqdır. Qarşılıqlı ittihamlar, tənqid və iradlar, təkəbbürlər və iddialar arxada qalmalıdır. İndi eyhamlar, istehza və rişxənd yolu ilə bir-birinin nöqsan və qüsurlarını üzə vurmağın məqamı deyil. Əl-ələ verib cəmiyyətin yaralarını sağaltmaq, vətənin, torpağın keşiyində durmaq, insanları mənəvi sarsıntılardan xilas etməyin vaxtıdır. «Axı bu söhbətlərin yeri idimi? Bütün bunlar keçmişdə qalmamışdı?»- deyən və düşünən Ziya müəllim ədibin əsas qayəsinin daşıyıcısı kimi qələmə alınmışdır. Hekayədəki nikbin sonluq da yeni ruhlu gənclərin mənəvi qələbəsini təsdiq edən amil kimi qiymətləndirilə bilər:

«Dənizdən çıxan Günəşin ilk şüaları dənizin mavi sularını qırmızı rəngə boyamışdı... Adamların üzündə həyat sevinci, yeni günü yaşamaq həvəsi vardı... Ziya müəllimə elə gəlirdi ki, hələ heç kimin görünmədiyi o sahilə çoxlu adamlar

var. Və o adamların arasında Güləzəri də, Fəhmini də, Farizi də, Laləzəri də apaydın görür» [126, 103].

«Yuxu» hekayəsində yazıçı əslində «həm öz yaradıcılığı, həm də ümumən çağdaş ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan bir suala cavab axtarır: insan həyatının mənası nədir, insan həyatı öz varlığında necə yaşayır?! Bu təkcə ədəbi yox, əslində, əbədi bir sualdır» [126, 5].

Ədib orijinal poetik forma taparaq, yuxudan, metamorfozadan, yaddaşa qayıtmaq faktorundan ustalıqla istifadə etmişdir.

Çağdaş nəsrimizin çevik, aktual janrı olan hekayə özünün bütün tələb və prinsiplərini H.Mirələmovun yaradıcılığında tapır. Müəllif çalışır ki, hər bir hekayəsində zamanın nəbzini tutsun, ən ümdə məsələləri-insanın mənəvi-psixoloji əhval-ruhiyyəsini, humanizm, vətənpərvərlik hissələrini ön plana çəksin. «Bir gecənin sehri», «Çimərlikdə», «Hesab çatıb», «Qatarda», «Qarınqulu», «Maşallahın paneli» və s. əsərləri dediklərimizə bədii cavabdır. Bu hekayələrin hamısında ya müəllifin özünün, ya da yaxından tanıdığı dost-taşılarının canlı obrazını görürük. «Hesab çatıb» və «Maşallahın paneli» hekayələri də digərləri kimi, canlı həyatın özündən götürülmüşdür. Jurnalist dostları Əli Mahmud və Çingiz Tofiqoğluna ithaf olunan bu əsərlərdə insanın həyatdakı mövqeyi, vətəndaşlıq ideali, arzu və xəyalları sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Söz yox ki, hər iki jurnalist - Ə.Mahmud, Ç.Tofiqoğlu ictimai həyatımızın ən mühüm sahələrində, həmçinin özlərinin ixtisas fəaliyyətlərində nüfuzlu mövqe qazanmış şəxsiyyətlərdir. Redaktorları olduğu qəzetlərdə həyatın taleyüklü məsələlərinə, Qarabağ probleminə, ordu-əskər hazırlığına, gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinə, xalq, torpaq, yurd sevgisinə xüsusi diqqət yetirir, ən sanballı bədii-publisistik əsərlər dərc etməklə öz şərəfli missiyalarını həyata keçirirlər.

Tragik xüsusiyyətləri, novella janrına məxsus gözlənilməz cizgiləri ilə, fikir-məna sıqləti ilə seçilən «Maşallahın paneli» hekayəsi pak, vicdanlı, sağlam ruhlu ziyalımızın şəxsiyyətinə, ictimai həyatdakı hörmət və nüfuzuna layiq bir əsər kimi oxucuların yaddaşında qalacaqdır. Yazıcının son kitablarından birinə ön söz yazan tanınmış tənqidçi, professor N.Şəmsizadə həmin əsərin ideya və məna sıqlətinə

toxunaraq yazır: «Burada həm Qarabağ müharibəsi ilə bağlı ölüm, qan, barıt qoxulu real səhnələr, müharibə xofu, həm də qaçqın-didərgin taleyi bir-birini tamamlayır. Elat həyatının koloritli mənzərələrini, Laçın, Kəlbəcərin əsrarəngiz təbiətini yurd sevgisi ilə təsvir edən H.Mirələmov bu doğma mövzusunda tarixin ibrət dərslərinə də müraciət edir... Soltan bəyin tayqulaq Andronikin qoşununu necə tədbirlə qırğına verməsini yada salır. Təkcə bu fakt hekayəyə tarixilik gətirir, yaddaşımızı ayıq saxlamağa, yaddaşı yada təslim etməməyə çağırır».

Hər iki əsərdəki psixoloji təsvir, qəhrəmanların düşdüyü çətinliklər, keçirdikləri iztirab və həyəcanlar bədii müstəvidə öz əksini tapır. İstər Maşallahın, istərsə də Şakirin başına gələn əhvalatlar elə real və bitkin təsəvvür yaradır ki, həm jurnalistin, həm də qaçqın gəncin taleyini oxucu sanki öz taleyi kimi yaşayır.

Tarixiliklə müasirliyin bədii vəhdətini, istedadın hər şeyə qadir olduğunu, «qara daş üstündə də göyərməsini», hər cürə sədləri adlayıb keçməsinə, xalqa, cəmiyyətə fayda gətirməsini «Bir gecənin sehri» hekayəsində də aydın görürük. Burada çox yığcam, mənalı bir şəkildə dörd Azərbaycan dahisinin obrazı yaradılmışdır. Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün, Qara Qarayevin, Cövdət Hacıyevin hər birinin özünəməxsus sənətkar taleyi yazıçı tərəfindən incə, təsirli lirizmlə qələmə alınmışdır. Bunlarla yanaşı əsərdə M.C.Bağirovun, M.S.Ordubadinin fərdi cizgiləri də kiçik bədii lövhələrlə ustalıqla canlandırılmışdır. Böyük musiqi karifeyi olan Üzeyir Hacıbəyovun «minbir yaxşılığına» iki nəfərə bəslədiyi qayğı və məhəbbət də əlavə olunur. Bunlar o dövrdə çox gənc olan Qara Qarayev və Cövdət Hacıyevdir. Məhz böyük müəllimlərinin təmənnasız köməkliyi sayəsində hər iki gənc «Vətən» operası ilə Azərbaycan mədəniyyətində əbədi qalmaq səlahiyyəti qazanırlar. Bu işdə böyük Bülbülün yardımını da əsərdə sənətkarlıqla ümumiləşdirilmişdir:

«Həmin anda Mircəfər Bağirov da Üzeyir bəyin əyləşdiyi səmtə qıyqacı bir nəzər saldı... Bülbülün isə qəlb əfsunlayan qüdrətli səsi gah zilə qalxır, gah bəmə enir, dalğa-dalğa yayılır-salondakıları öz təsiri altına salırdı...

O axşam Bülbül başqa bülbül idi – sənətin ən uca zirvəsində də yerə-göyə sığmırdı. Onun bu zəfəri Üzeyir bəyin zəfəri idi, Qaranın Cövdətin zəfəri idi... Hamı Mircəfər Bağirova baxdı, yox zəndləri onları aldatmırdı – ayaq üstə, camaatla birgə

əl çalan o idi!- gecənin sehri gecənin xofunu üstələmişdi!... [126, 122].

Ədib ustalıqla, psixoloji-bədii detallarla təsdiq edir ki, həqiqi, böyük istedad əsl möcüzə yaratmağa qadirdir. Sənətin, musiqinin, talantın sehri ən qəddar hakimləri də susdura bilir. Sənət sehri siyasət, hakimiyyət səddini qırıb yarıdır. Gözəllik, şeir-sənət, həqiqi istedad hər cür xofu, qara-qorxunu əridib yumşaldır, əsl möcüzələr yaradır.

Hekayənin mənəvi-emosional təsiri, təlqin etdiyi mənə və ideya əsl fədakarlıq, xeyirxahlıq hissləri oyadır ki, bu da müasir gəncliyin tərbiyəvi inkişafında müstəsna rol oynayır. Bu cəhəti şübhəsiz ki, ədibin və onun əsərinin yüksək mənəvi qələbəsi kimi qəbul etmək olar. Sənətin təsir gücü də elə bundadır.

Azərbaycanın mədəni-ictimai mühitində özünəməxsus yeri olan H.Mirələmov həm də esseləri, elmi-publisistik əsərləri ilə diqqəti cəlb edir. Yazıçı-dramaturq, publisist H.Mirələmov müasirləri Maqsud və Rüstəm İbrahimbəyov qardaşları kimi mühəndislik təhsili alsa da, hər üçü oxucular tərəfindən həqiqi sənət adamı olaraq tanınırlar.

H.Mirələmovun Moskvada «Molodaya qvardiya» nəşriyyatında görkəmli şəxsiyyətlər silsiləsindən iki sanballı kitabı çap olunub. Bunlardan biri ulu öndərimiz Heydər Əliyevin, ikinci kitab isə Prezident İlham Əliyevin həyat və fəaliyyət yolundan bəhs edir. Yüksək əxlaq və mənəviyyata, böyük əqidəyə malik insan olan ədib hər iki tarixi şəxsiyyətin yetişib formalaşmasını xronoloji ardıcılıqla elə təsvir və təqdim etmişdir ki, oxucuda onlar barədə tam, mükəmməl bir təsəvvür yaranır, böyük ənənələrin böyük yaradıcı memarı kimi canlanırlar.

«İşığın izi ilə» tarixi-ədəbi esse ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəyyən müddət ərzində Azərbaycandan ayrılaraq Moskvada daha yüksək dövlət vəzifəsində işlədiyi dövrdən bəhs edir. Bütün siyasi-ictimai mübarizələrdən daima qalib çıxmış dövlət başçısının parlaq obrazı sənətkarlıqla göstərilmişdir. Şirin, oxunaqlı alınan əsər tarixi şəxsiyyət haqqında mükəmməl təsəvvür yaradır. Bu kitabı həmçinin dövlət rəhbərinə, onun yoxluğuna vida nəğməsi adlandırmaq olar. H.Əliyevi ***Ən Böyük Şəhid*** adlandıran yazıçı ulu öndərin dəfn gününü xatırlayaraq qeyd edir ki, Şəhidlər Xiyabanı «bu gün qırmızı rəngdə görünür. Bayrağımızda

qırmızı rəng var. Qırmızı rəng müasir dünyanın simvoludur. Sivilizasiyanın rəmzidir. Bəlkə, bir qədər konkret desək, avropalaşmaq deməkdir. Zənnimcə, bu rəng həm də bizim azadlığımız uğrunda mübarizələrimizdə axıtdığımız qanların rəngidir...» [121, 85].

Böyük türk şairinin yüksək vətəndaşlıq hissi ilə dediyi misralar da bu fikri gözəl tamamlayır:

Bayrakları bayrak edən üstündəki kandır,
Topraq, əgər yolunda ölən varsa, Vatandır!

(Midhət Camal Küntay)

Ədib fikirlərini davam etdirərək yazır ki, Xalq Böyük Öndəri dəfn elədi. Amma xalqın ümidi dəfn olunmurdu. Xalqın ümidi öz içində əbədi yaşayacaq. Müqəddəs Heydər Əliyev amalları, istəkləri ilə birgə.

Əvvəlcə, bunu xüsusi qeyd etmək vacibdir ki, H.Mirələmov kitabının hər bir səhifəsində prezidentin əməllərini, ictimai-siyasi fəaliyyətini konkret faktlar, misallarla daha inandırıcı şəkildə oxucunun yaddaşına yazır.

Əsərin bütün hissələri incə lirizmlə, mənsur şeirn formasında qələmə alındığından hər kəs onu sanki birnəfəsə oxumaq istəyir.

Məlumdur ki, hər janrın öz çətinlikləri, öz estetik tələb və prinsipləri mövcuddur. Şərqdə yaranan rübai, qəzəl nədirsə, bizcə, Avropada meydana gələn və dünya ədəbiyyatlarına yayılan və müsbət təsir göstərən sonet, esse odur. Bu poetik növlərin, şübhəsiz ki, özünəməxsus cəhətləri ilə dünya ədəbi-estetik fikrində müstəsna yeri vardır. Sonet ilk dəfə İtaliyada yarandığı kimi, esse də bir yığcam, çevik bir janr olaraq Fransada meydana çıxmışdır. Oçerk ədəbi janrına daha çox yaxın olan esse müəyyən bir mövzunu və onunla sıx vəhdətdə olan fərdi təəssüratları, mülahizələri şərh edən kiçik nəsr əsəridir. Belə əsərlər adətən sərbəst kompozisiyaya malik olur və müəllifin ədəbi-tarixi və bədii görüşlərini əks etdirir. Fəlsəfi, ədəbi-tənqidi, tarixi-bioqrafik, publisist və belletristik səciyyə daşıyan esse indi dünya ədəbiyyatında, Qərbdə və Şərqdə geniş yayılmışdır. Bu janr əsasən üslubi obrazlılığı, hikmət və ibrətamizliyi, subyektiv və fərdiliyi, canlı danışığ dilinə yaxınlığı ilə fərqlənir. Ədəbiyyatşınaslıqda təsdiq olunduğu kimi, esse janrına ədəbi vəsiqə verən

ilk dəfə fransız filosofu və yazıçısı M.Monten (1533-1592) olmuşdur. Avropa ədəbiyyatında geniş yayılmış esseyə başqa xalqların ədəbiyyatında da rast gəlinir. Azərbaycan nəsrində də belə nümunələr yaranmışdır. Anarın, Elçinin, Ə.Əylislinin, V.Səmədoğlunun, Asif Atanın, M. Süleymanlının, H.Mirələmovun və b. yaradıcılığında bu janra müraciət olunmuşdur.

H.Mirələmovun dünyanın nadir adamlarından saydığı Heydər Əliyevə həsr elədiyi tarixi-ədəbi esselərində məhz yuxarıda dediyimiz estetik-fəlsəfi tələb və prinsiplər öz ifadəsini tapmışdır. Bu böyük şəxsiyyətin qeyri-adi xüsusiyyətlərindən danışarkən, müəllif inandırıcı faktlara, şəxsən öz canlı müşahidələrinə əsaslanır. Onun vəfatını təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün türk xalqları və həmçinin sivil dünya üçün böyük itki hesab edir:

«...Deyirlər ki, qara xəbər yel qanadlıdır, atı yüyrək olar. Hər halda, mən bu xəbəri bir neçə saat gec eşitdim. Bu xəbər okeanın o tayından milyon ildən bəri yol gələn dünyanın başı üstündən keçib gəlmişdi. Bu xəbərin yol gəldiyi anlarda dünyanın özündə nələr baş vermişdir. Hər bir insan özü bir dünyadır. Hər bir insan özü bir xəbərdir. Bu xəbərlərin ağrı da var, qarası da. İlk dəfə inandım ki, xəbərin də rəngi var... Bu xəbər düşüncələrə hakim kəsildi. Milyonlarla insan daş sükutuna qərq oldu. Elə bilirəm buludsuz səmada sayrışan ulduzlaracan çatdı bu xəbər...» [121, 3-4].

Görmək çətin deyil ki, müəllif bu essəsində obrazlılığa, fəlsəfi-estetik fikir və mülahizələrə, bədii təsvir vasitələrinin əlvanlığına xüsusi, maksimum diqqət yetirmişdir. Ədibin Nəsimidən gətirdiyi və epigrafl kimi verdiyi «Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam, Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkana sığmazam» beyti də essenin əsas mahiyyətinin açılmasına xidmət edir. Heç kəsə sirr deyil ki, H.Əliyev qeyri-adi, böyük bir fenomen idi. Böyük Atatürklə müqayisə oluna biləcək bir şəxsiyyət kimi, o daima mənsub olduğu xalqın taleyüklü məsələləri ilə yaşamış, nəfəs almışdır. Azərbaycana 20 ildən çox rəhbərlik edən bu şəxs onun ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial, maarif və təhsil, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində xüsusi rol oynamışdır.

«Tarix şəxsiyyəti, şəxsiyyət də tarixi yetirir» müddəası onun timsalında öz

ifadəsini layiqincə tapmışdır. H.Əliyevin misilsiz xidmətlərini danmaq nankorluq olardı. Essədə bunlar ədəbi-tarixi və siyasi-mənəvi aspektdə açılib göstərilir. Ədib bu qənaətdədir ki, yalnız «siyasi korlar», «özündən müştəbəhlər», «mənən dayaz və məhdud adamlar», «qəlbiqaralar», «gözügötürməzlər» onu qiymətləndirməkdə acizdirlər.

«Görünən dağa nə bələdçilik?» - bir insan ömrünə sığışmayan missiyaların öhdəsindən məharətlə gələn, siyasi-mənəvi ləyaqətini heç vaxt itirməyən şəxsiyyətdə irad, nöqsan axtarmaq, «günəşdə nöqsan axtarmaq» deyilmi?! Bəzən onun ünvanına yönəlmiş «qərəzkarlıq, tənə, tənqid və bəzən təhqir səviyyəsinə çatan böhtanlar» onu sarsıtmadı, gücünü, iradəsini qıra bilmədi. «Mənə elə bir kimsə göstərin ki, ömrü boyu Heydər Əliyev qədər tale sınaqlarına məruz qalsın, onu sınağa çəkən zamanı özünə məğlub etsin... Ancaq Heydər Əliyev nəzəriyyəsi, Heydər Əliyev təfəkkürü məhz insanların mənafeyinə tabe olduğu üçün, öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə söykəndiyi üçün yaşamaq haqqı qazandı. O, öz xalqının endirilmiş bayrağını əbədi olaraq ucaltdı...» [121, 15-16].

Ədib öz kitabında H.Əliyevin yoxluğunu böyük itki kimi qələmə alsada, onun layiqli varisi olan İlham Əliyevin zəngin intellektual aləmini, siyasi liderliyini xüsusi bir inamla, lirik, bədii boyalarla, romantik pafosla təsvir edir. Müəllif qeyd edir ki, ulu öndərin siyasi dərsləri təkcə bir nəfər – İlham Əliyev üçün məktəb deyil, bütün siyasi adamlar, siyasi liderlər üçün də ədəbi bir örnekdir. Bədii, zərif, lirik bir tərzdə XX əsrin nəhəng siyasət korifeyini, ikinci minilliyin «Sonuncu moğikanı»nı sözün qüdrəti ilə rəsm edən yazıçı Böyük Öndərin şəxsi keyfiyyətlərini də oxucuların nəzərinə çatdırır:

«Heydər Əliyev son dərəcə prinsipial adam idi. Maraqlı şəxsiyyət kimi həmişə müasirlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bəzən sərt və amansız təsir bağışlayırdı. Ancaq onun bu təbii keyfiyyətləri heç vaxt ictimai mənafe müstəvisindən şəxsi ambisiya müstəvisinə keçmirdi. Ədalət hissini həmişə uca tutduğundan cəmiyyətdə birmənalı qəbul olunurdu...

Böyük Öndərin ömrü çox qeyri-adi idi. Onun ömrü öz zənginliyi, qeyri-adi çəllərləri ilə fərqlənirdi. O, təkcə yaşamaq uğrunda mübarizə aparmırdı. O, öz xalqının

adını dünya xalqlarının cərgəsinə həkk etmək naminə mübarizə aparırdı...» [121, 46].

Azərbaycan ədəbiyyatına – yazıçı və şairlərə, milli musiqiyə – muğamata, xalq və bəstəkar mahnılarına, dünya mədəniyyətinə həssaslıqla yanaşan H.Əliyev həmişə yaradıcı adamların yanında olmuş, onları böyük qayğı və məhəbbətlə əhatə etmişdir. Haqlı olaraq bu barədə məqalələr, kitablar, dastanlar və s. yazılmışdır. O, Azərbaycan dilinə, bu dilin əlifbasına, elmi-nəzəri məsələlərinə də biganə qalmamışdır. Ədib öz tarixi-ədəbi essəsində bu incə və dərin milli məsələyə də toxunur və siyasi liderin işıqlı zəkasına heyranlığını gizlətmir. Müəllif iftixarla bildirir ki, dilin inkişafı, dilə dövlət qayğısı, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işləkliyinin təmin olunması da bir qayda olaran onun diqqət mərkəzində idi. 70-ci illərdə yeniləmiş Sovet Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verilməsi də onun xidməti idi. Bu, adi bir prosedura deyildi. Bu, məhz H.Əliyevin kəskin mübarizələri, prinsiplial mövqeyi ilə həyata keçən böyük əməl idi. Bu böyük missiyanı və əməli H.Əliyevin türksoylu xalqların VIII toplantısında (6 noyabr, 1996) etdiyi çıxışında da aydın görürük:

«...Ancaq öz kökümüzdə mənsub olan dildə bizim bir-birimizə müraciət etməyimiz, belə görüşlərdə öz dilimizdən istifadə etməyimiz və öz mədəniyyətimizin mənasını öz dilimizdə ifadə etməyimiz indiyədək olmamışdır. Mən bunları görərkən çox sevinirəm və hesab edirəm ki, bu bizim böyük gələcəyimizin başlanğıcıdır... Türkiyə ilə Azərbaycan arasında indii olan əlaqələr bəlkə də tarix boyu bu qədər geniş, dərin olmayıbdır... bizim dilimiz, mədəniyyətimiz eynidir, bir-birimizlə də qonşuyuq. Bu gün artıq hamımıza aydın olan, hamımızın anladığı dildə danışırıq və öz ürək sözlərimizi bir-birimizə çatdırırıq.

Tatarıstan və Başqırdıstanın TÜKSOY-a üzv olması xüsusən əlamətdar bir hadisədir. Onların bu gün burada öz ana dillərində danışmasına çox sevinirəm. Bu dillər bizim Azərbaycan dilinə nə qədər yaxın və nə qədər anlaşılıqdır. Bunlar hamısı bizim üçün yeni bir eranın, epoxanın, yeni bir parlaq gələcəyin başlanğıcıdır. Biz xoşbəxt adamlarıq ki, bunlar bizə nəsib olubdur. Biz belə bir gələcəyin təməlini qoyanlardanıq...» [38, 14-15].

Kitab müəllifi öz fikir və mülahizələrini məntiqi ardıcılıqla davam etdirir.

Azərbaycan xalqı və onun bayrağının üç rəngli simvolunu özünəməxsus tərzdə izah və şərh edən ədib qeyd edir ki, bu bayrağın göy rəngi tarixdən gəlir. Bu rəngin yolu uzaq Sibir çöllərindən başlayır. Mete, Xaqanın, Atillanın ruhu yaşayır həmin rəngdə. Heydər Əliyev türk dünyasının birliyi uğrundakı mübarizələri ilə bu rəngi Azərbaycan bayrağına XX əsrin sonunda əbədi həkk etdi... [121, 53].

Azərbaycanın ümummilli lideri kimi bütün dünyada tanınan, siyasət adamı kimi şöhrət tapan Heydər Əliyev obrazı H.Mirələmovun oçerklərində və digər publisist əsərlərində öz bütöv, kamil və monumental xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, heç bir ədib-publisist, şübhəsiz ki, H.Əliyevin öz ölkəsi qarşısındakı böyük xidmətlərini hərtərəfli və bütün detalları ilə açıb göstərməkdə imkansızdır və bu səlahiyyəti yalnız bir və ya bir neçə əsərdə həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Buna yalnız təşəbbüs etmək olar və haqqında danışdığımız publisist esse də məhz bu cəhətdən diqqətəlayiqdir. Ədibin bu kiçik kitabı, göründüyü kimi, əslində çox böyük siyasi-fəlsəfi mətləbləri özündə ehtiva etmişdir.

H.Mirələmovun yaxınlarda (2007) Moskvada nəşr olunan digər bir kitabı (Moskva yazıçısı ilə birgə) Azərbaycanın indiki prezidenti cənab İlham Əliyevin həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş bir əsər kimi oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bu əsər özünün siyasi-publisist aktuallığına görə bir sıra xarici dillərdə də nəşr olunmuşdur.

Bu kitab müəllifin ədəbi-siyasi qəhrəmanının həyat və yaradıcılıq yolunu bütün dəqiqliyi, obyektivliyi və incəliyi ilə geniş oxucu kütləsinin nəzərində canlandırır. Müəllif burada ilk dəfə çap olunan arxiv sənədlərinə və şəxsi müşahidələrinə istinad edərək hazırkı siyasi liderimiz haqqında canlı və maraqlı təsəvvür yaratmağa çalışmış və buna nail olmuşdur. Kitab oxucuda əsərin əsas qəhrəmanının uşaqlıq, gənclik, tələbəlik və kamillik dövrü barədə müfəssəl, dərin təsəvvür yaradır. İ.Əliyevin – gənc bir diplomat, alim-tədqiqatçılıq yolu, sadədən kamilliyə doğru inkişaf və formalaşması məqamları, nəhayət, böyük liderin ləyaqətli varisi səviyyəsinə yüksəlməsi və dövlət rəhbərinə çevrilməsi geniş tarixilik fonunda açılib göstərilir.

Kitab 16 fəsildən ibarətdir və hər fəsil bir-birilə üzvi, dialektik şəkildə bağlanmışdır ki, bu da əsərə kamillik, monumentallıq xarakteri aşılamişdır.

Kitabda ilk dəfə olaraq məlum olmayan arxiv materiallarından, nadir sənədlərdən, qəzet, jurnal məqalə və xatirələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Burada həm ümumxalq lideri Heydər Əliyevin həyatından, həm də onun layiqli varisi olan İlham Heydər oğlundan, onun Moskva, Kiyev, Bakı dövründəki həyat və fəaliyyət fraqmentlərindən ən səciyyəvi cəhətlər oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. Eyni zamanda ata-oğul münasibətləri, böyük ziyalı nəslinin həyat və yaradıcılıq tərzini inandırıcı, publisist bir qələmlə ifadə olunmuşdur. Məsələn, ilk dəfə öyrəndik ki, H.Əliyev Moskvada Nazirlər Sovetinin müavini kimi yüksək və məsul vəzifədə çalışarkən öz vəzifəsinə necə sadıq qalmış, ona ünvanlanmış müxtəlif xarakterli məktublara necə həssaslıq və qayğı ilə yanaşmış və qətiyyətli, ədalətli qərarlar çıxarmışdır. Ayrı-ayrı nazirlərlə iş üslubu, ciddi tələbkarlıq metodu, şəxsi və ictimai möbqeyi barədə irəli sürülən tezis və arqumentlər də diqqəti cəlb edir.

H.Mirələmovun bu maraqlı kitabında biz İlham Əliyevin uşaqlıq, gənclik illəri, davranışı, şəxsi intellekti haqqında geniş məlumat aldığımızı. Ciddi və emosional dillə yazılan bu əsərdə, mübaliğəsiz demək olar ki, bütün Əliyevlər və onların əhatələri barədə ilkin və maraqlı məlumatlar alırıq. Burada görkəmli siyasi liderlər kimi bütün dünyada tanınan və yüksək qiymətləndirilən Heydər və İlham Əliyevlərin, həm də onların ailə üzvləri Zərifə xanımın, Sevil, Mehriban, Nərgiz, Leyla, Arzu xanımın bitkin, ibrətamiz obrazlarını aydın görürük. Kiçik Heydərini həyatından gətirilən ştrixlər, ailə üzvlərinə – Babaya, ata-anaya, bacılara həssas münasibətləri onun da gələcəyinə böyük ümidlər bəsləməyə əsas verir. Bütün bunlar, əlbəttə, maraqlı olduğu qədər də, cazibədardır. Bu cazibəni isə yaradan müəlliflərin ən maraqlı detalları, məlum olmayan fakt və hadisələri şirin, təsirli bir dillə qələmə almalarıdır.

Kitabın aktuallığı və əhəmiyyəti bir də bundadır ki, hər kəsi düşündürərək ayıq olmağa, öz xalqının layiqli vətəndaşı kimi yetişməyə, kamil insan kimi formalaşmağa səsleyir.

İstər siyasi xadimlər və mütəfəkkirlər, istərsə də ədəbi şəxsiyyətlər və ya

nəsrimiz, poeziyamız haqqında düşüncə, fikir və mülahizələrində H.Mirələmov həmişə sözün vəzn və siqlətinə, emosional təsir qüdrətinə xüsusi diqqət yetirən sənətkardır. Nizamidən, Xaqanidən, Həsimi və Fizulidən, Sədi və Hafizdən, Cavid və S.Vurğundan üzü bəri gələn dahi söz ustalarından H.Mirələmov çox şey öyrənmişdir. Onun həm bədii, həm də ədəbi-publisist yazılarında buna xüsusi diqqət yetirdiyini aydın görürük. Ədibin hekayə, povest, və romanlarında sözün mənə gözəlliyinə, bəzən bir cümlə, bir epizod və bədii lövhədə bədii sənətkarlıq vasitələrinin incəliklə və müdrikcəsinə işlədilməsini müşahidə etmək mümkündür. Yazıçının bədii əsərlərindən, ayrı-ayrı kitablarından seçilib bir yığcam toplu halında nəşr edilmiş hikmətli deyimləri, aforizmləri oxucunun qəlbinə asanlıqla yol tapır. Onun «Hər söz bir inci» kitabı [120] bu cəhətdən çox diqqətə layiqdir. Bəri başdan deyə bilərik ki, bu topluda verilən aforistik deyimlər, hikmətli sözlər, bəzən isə fəlsəfi-ədəbi ümumiləşdirmələr ədibin bilavasitə həyatı müşahidələrinin nəticəsidir.

Məşhur «Xəcalət» povestindən bəzi seçmələri nəzərdən keçirmək yerinə düşər:

«İnsanın taleyi təbiətin taleyinə bənzəyir. Sakitliyin arxasınca tufan gəldiyi kimi, onun dalısınca da sakitlik gəlir. Həmişə qasırğa, tufan sakitliyi, sakitlik də qasırğanı, tufanı gətirir...»

«İnsan yurdun dağına-daşına tamarzı qalanda dəli olmaq dərəcəsinə çatır. Axı, Vətən torpağı elə bir maqnit qüvvəsinə malikdir ki, həmişə adamı çəkir...»

«İnsan da torpaqda bitmiş, yeriyan ağacdır. Harda doğulubsa, harda bitibse, həmişə o yerə sarı dartınır...»

Qürbətdə dünyasını dəyişənləri nə üçün doğulduğu yerə – Vətəninə gətirməyə çalışırlar? Çünki, qəriblikdə heç kimin ruhu rahatlıq tapmaz. Müqəddəs torpağımızdakı qəbirlər dədə-babalardan qalan nişanələrdir, insanın yerin təkinə işləyən kökü, rişələridir. Əgər onlar olmasa, heç Vətən sevgisi də olmaz...» [112, 32-37].

Bu bədii parçalardan ədibin vətəndaşlıq mövqeyini, humanist idealını aydınca görürük. Bunlar ən çox ona görə aktual və əhəmiyyətli görünür ki, oxucular yaxşı başa düşürlər ki, onların dədə-baba düşməni olan ermənilər necə xəbis, hiyləgər və

qorxulu bir millətdir. Azərbaycanın sakit həyatında görünməmiş müdhiş hadisələr törədən, «dənizdən-dənizə böyük Ermənistan» xülyası ilə yaşayan «qəvi düşmən» indi də müharibə tufanı, qasırğası ilə digər xalqların həyatında müsibətlər yaratmağa can atır. Ədibin əsərlərindəki ayrı-ayrı epizodlardan aydın görünür ki, düşmən öz bəd niyyət və xislətindən əl çəkmək fikrində deyil. Yeni soyqırımlar yaratmağa, fəlakətlər törətməyə hazırlaşan erməni faşistləri təzə uydurmalar, böhtan və iftiralarla insanlığın əsl qəniminə çevrilmişlər. Lakin düşmən xalqımızı ayırmağa, mədəniyyətimizə zərbə vurmağa çalışsa da, onların əzmini qırmağa qadir ola bilməz. Vətən, torpaq sevgisi yenə də xalqımızı qalib çıxaracaqdır. Ədibin oxucularına verdiyi dərslərdən biri məhz budur.

«Təbiət mənim üçün ikinci anadır»- deyən H.Mirələmov haqlı olaraq qeyd edir ki, ana yalnız öz övladlarının qayğısını çəkdiyi halda, təbiət bütün canlılara analıq edir. Dağlar, dənizlər, çaylar, göllər, bulaqlar, şlalələr, güllər, çiçəklər, cüyürlər, kəkliklər, ceyranlar, qartallar o müqəddəs varlığın bizə bəxşisidir... mən əsərlərimin demək olar ki, əksəriyyətində, xüsusilə də «Cəza» povestində, «Qayada çiçək» hekayəsində, irihəcmli «Dağlarda atılan güllə» romanında təbiətə, onda baş verən hadisələrə öz münasibətimi bildirmişəm... Oxucularıma çatdırmışam ki, təbiət öz düşmənlərini gec-tez özünün yazılmamış qanunları ilə mühakimə edir, cəzalandırır...

Tanınmış şair-jurnalist Əli Mahmudla müsahibəsində yazıçı çağdaş dövrümüzün ağır problemlərinə toxunur: «...Erməni faşistlərinin işğal etdikləri müqəddəs Qarabağda törətdikləri vəhşiliklər, meşələri qəddarcasına qırıb Ermənistana daşımaları bir azərbaycanlı yazıçı kimi rahatlığımı, dincliyimi əlimdən alıb. İnsanlığa, təbiətə düşmən kəsilən bu vəhşilər törətdikləri cinayətlərlə kifayətlənməyərək ərazilərimizi alov vurub qalamaqdan belə çəkinmirlər. Onlar öz vəhşi xislətinə sadıq olduqları, xalqımızın əzəli və əbədi düşməni olduqları üçün qeyri-insani əməllər törədirlər...»

Bütün bunlar ədibin humanist – bəşəri baxışlarını əks etdirən ədəbi-bədii epizodlardır. Biz imkan daxilində H.Mirələmovun hekayə, esse və tarixi siyasi oçerk – kitabları barədə yığcam danışmağa çalışdıq. Görkəmli yazıçının dili və üslubu,

özünəməxsus dəsti-xətti, mövzu dairəsi, tarixilik və müasirlik məsələləri, folklor müraciət və ondan bəhrələnmə formaları, təsvir və təhkiyə xüsusiyyətləri və s. haqqında elmi-ədəbi təsəvvür yaratmağa cəhd göstərdik. Elmi işin bu ilk fəslinin əsas qayəsi də elə bu idi ki, yazıçının birinci hekayəsi olan «Bir tikə çörək» (1961) əsəri ilə başlayan yaradıcılıq yolunun getdikcə inkişaf və təkamülə gəlib çatması barədə oxucuda müəyyən qənaət yaransın.

Hələ 1986-cı ildə «Tənha durna uçuşu» kitabı çap olunanda 60-cı illər nəsrinin görkəmli nümayəndəsi, xalq yazıçısı Elçin bu kitaba H.Mirələmovun ədəbi-tarixi mövqeyini təsvir edən səmimi bir ön söz yazdı. Burada H.Mirələmov 60-cı illər nəsrinin ənənələrini özünəməxsus tərzdə, üslubi özəllik səviyyəsinə qaldıran yazıçı kimi təqdir olunurdu.

Elə bu zamandan H.Mirələmovun yaradıcılığı ədəbi tənqidin diqqət mərkəzinə keçib, onun barəsində 15 kitab, 500-dən artıq məqalə yazıb. Ədəbi tənqid H.Mirələmova yeni əsrin və III minilliyin novator yazıçısı kimi yanaşdı. Ədəbi tənqid müstəqillik dövrünün məfkurəsinə – azərbaycançılıq fəlsəfəsinə dayaqlanan yeni metodlarla, estetik meyarla bu yazıçını təhlilin mərkəzinə çəkdi. Və məhz bu tənqidi marağın fokusunda məlum oldu ki:

H.Mirələmov zəngin həyat müşahidəsinə malik yazıçıdır.

O, Azərbaycan xalq həyatı ilə yaxından bağlıdır, xalq mənəviyyətinə həssaslıqla daxil ola bilir.

Onun «Xəcalət», «Cəza», «Gəlinlik paltarı», «Yanan qar», «40-cı otaq» kimi povest və romanları həyat həqiqətini əhatə edir və onu bədii-fəlsəfi əksətdirmə imkanlarına görə yeni eranın ciddi nəsr faktlarıdır.

O, ədəbiyyatımıza bədii sözün rəngarəng çalarlarını gətirdi. Bunun üçün «Cəza»da canavarların sevgisini, «Gəlinlik paltarı» romanında rəssam Yusifcanın dənizlə ünsiyyətini təsvir edən səhnələri oxumaq kifayətdir.

II FƏSİL

H.MİRƏLƏMOVUN POVESTLƏRİNDƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ PROBLEMLƏRİN PSIXOLOJİ HƏLLİ

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının qarşısında hazırda elə mühüm ədəbi-siyasi problemlər dayanır ki, bunlardan yan keçmək heç cür mümkün deyildir. Demək olar ki, bütün şeir-sənət adamları indiki halda «Ölüm-dirim» mübarizəsinə, «olum ya qalım» dilemmasına çevrilən həyatı və siyasi məsələlərlə qarşı- qarşıya gəlmiş və milyon qaçqını, yüzlərlə şəhidi olan bir məmləkətin əsil həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq əzmindədir. Buna necə əməl olunur? Mövcud həyatı və siyasi məsələləri bədii həqiqətə çevirməli olan ədəbiyyat ordusu buna nail ola bilirmi? Cətinliklər, ziddiyyətlər nədən ibarətdir? Bütün bu suallardan aydın olur ki, yazıçılarımız bu məsələyə biganə deyillər və ola da bilməzlər. Real gerçəklik isə bundan ibarətdir ki, bu məsələ – zorla sürükləndiyimiz müharibə məsələsi hələ də milli, monumental bədii əsərlərin meydana çıxmasını iddia etməyə əsas vermir. Lakin əsərlər yaranır. İstər poeziya, istərsə də nəşr, dramaturgiya, publisistika sahəsində xeyli ədəbi nümunələr çap olunmuş və olunmaqdadır. İyirmi ildir ki, siyasi qarşıdurmalar, ölüm-itim davam edir, ortada isə hamının diqqətini cəlb edən, ürəklərə, beyinlərə sirayət edən, stolüstü kitaba çevrilən böyük bir sənət əsəri yoxdur ki, dövrün qəhrəmanını canlı boyalarla, sənətkarlıqla əks etdirməsindən qürurla söhbət açasan. Şuşada, Kəlbəcərdə, Zəngilanda, Qubadlıda nə qədər şücaət göstərən, qəhrəmanlıqla həlak olan oğul və qızlarımız dillər əzbəridir. Bunu yazıçılarımız da bilir. Amma nə fayda ki, o cəsur insanların mənəvi dünyasını, fədakarlıqlarını geniş və dərinləndirən açıb göstərən böyük sənət əsərlərini meydana görmürük. Bu qədər ağrı-acıları öz üzərində yaşadan hər hansı bir ədib necə susa bilər?! Halbuki, çox zaman susmağa üstünlük verirlər. Hansı yazıçını dindirirsən çox vaxt bu cavabı eşidirsən:

– Hələ məqamı yetişməyibdir.

Və yaxud:

– Müharibə bitməyib, hər şey aydın olandan sonra yazılacaqdır.

Şübhəsiz ki, bu cür cavablar heç bir oxucunu təmin etmir və edə də bilməz.

Lakin bu bir faktdır ki, Qarabağ hadisələri, müharibə, arxa və ön cəbhədəki real vəziyyətlər barədə xeyli əsər yazılmışdır. Sabir Əhmədlinin, Mövlud Süleymanlının, Yusif Kərimovun, Aqil Abbasın, Elçin Hüseynbəylinin və digər yazıçılarımızın hekayə, povest və romanlarını qeyd etməmək olmaz. Burada, əlbəttə, Hüseynbala Mirələmovun daha aktual və diqqəti cəlb edən hekayə, povest və romanlarını ön sıraya çəkmək məqsəduyğundur. Çünki o bu sahədə çox fəal və uğurlu addımlar atmışdır. «İzlər», «Dəyirmanı gedən yol», «Qayıtdı durnalar» və s. əsərləri buna əsas verir.

Dilinin axıcılığı, şirinliyi, cazibədarlığı ilə bu əsərlər mənsur şeir formasına daha çox yaxın olduğundan sanki birnəfəsə oxunur və ürəkləri tərpədir. Bu barədə yuxarıda az-çox söhbət getdiyindən adlarını çəkməklə kifayətləndik. Lakin ədibin «Həyat eşqi», «Xəcalət», «Coğrafiya çubuğu», «Cəza» və s. povestləri ciddi ədəbi-siyasi mövzuda yazılan ən yaxşı əsərlər kimi müəllifinə şöhrət gətirdi, onu oxuculara yaxından tanıtdırdı.

2.1. «Xəcalət» povestində vətən əxlaqi ideyası

Dünyanın bəlkə də ən ağırlı mövzusunə – Xocalı faciəsinə həsr olunmuş «Xəcalət» povesti tək-cə müəllifin deyil, ümumiyyətlə son dövr ədəbiyyatımızın ən sanballı uğrudur. Təsadüfi deyildir ki, bu məşhur əsərdən sonra onun adının yanına yeni epitetlər qoşuldu – Böyük Vətəndaş, çiyinlərində böyük dərdə gəzdirən Antey, Məkkəsi, ziyarətgahı Şuşa olan bir Zəvvar və s. «Xəcalət» əsəri barədə deyilən epitetlər də povestin böyük uğur qazanmasından xəbər verirdi: «Xəcalətli günümüzün güzgüsü», «Tarixi faciələrimizin elegiyası», «Nəsrin poeziyası», «Göz dağı», «Ruhumuzu oyadan əsər», «Ən ağır dərdimiz» və s. Qarabağın tarixi keçmişinə, indiki acı günlərinə yaxından bələd olan yazıçı ölüm, fəlakət, qaçqınlıq, həsrət, ayrılıq, təklik kimi məfhumların faciəvi mahiyyətini çox ustalıqla bu əsərlərdə («Xəcalət», «Vicdanın cəzası», «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı», «İzlər», «Dəyirmanı gedən yol», «Qayıtdı durnalar» və s.) üzə çıxara bilmişdir. Bunları nəzərdə tutaraq görkəmli tənqidçi V.Yusifli haqlı olaraq qürurla bildirirdi:

«Hüseynbala Mirələmov ədəbiyyatımızda yeni bir «Qarabağnamə»nin araya-

ərsəyə gəlməsində ilk töhfəsini verdi» [125, 261].

«Xəcalət» povestində, təbii ki, bir nəfərin simasında böyük bir millətin və eyni zamanda cəsarətlə demək olar ki, dünyamızın faciəsi, üzqaralığı böyük bir ürək ağrısı ilə qələmə alınmışdır.

Əsərdəki bədii obrazlar – Vətən, Didar, Qəmxar, Fərqanə, Murad, Ötərxan, Poylu, Qönçə xala, Xatirə, Lalə, Qələndər, Xalid, Aydəmir, Ələmşah kimi surətlər əsl xalq mücahidləri, qeyrətli, namuslu, sadə, lakin qürurlu qəhrəmanlar kimi göstərilmişdir.

Povestin Heydər Əliyevlə bağlı kiçik epizodları yadda qalan cizgilərlə rəsm edilmişdir. Yeltsin, Volski, Nursultan Nazarbayev, «Batya» təxəllüsü ilə çağrılan Polyaniçko, Ayaz Mütəllibov, Ə.Vəzirov kimi vəzifə sahiblərinin, həmçinin Vartan, Haykanuş, Astik, Aşot, Samvel, Muradyan kimi erməni daşnaklarının real obrazları da diqqət çəkir. Yazıçının mərkəzdən gəlmiş və göndərilmiş emissarlarla olan münasibəti, açıq-aşkar müstəmləkə hesab etdikləri Azərbyacanda özlərini ev sahibi kimi aparmaları zəngin həyat təcrübəsi və müşahidələrlə oxucuya çatdırılır. Əsl siyasət adamları və böyük kəşfiyyat diplomatları olan bu millətçi-şovnistlərin qarşısında o dövrün hökumət və dövlət rəhbərləri çox aciz görünürlər. Bunu ədibin bədii təsvirində «qurd və quzu» təmsilindəki qütb-tənasüb kimi qavrayırıq.

Azərbaycan mətbuatında, ədəbi-tənqidçi dairədə ədəbi hadisə kimi qiymətləndirilən «Xəcalət» povesti görkəmli şəxsiyyətlərin qəlbində də böyük rezonans yaratdı. Özünü vətəndaş – yazıçı kimi həmişəlik təsdiq edən H.Mirələmovun sənətkarlıqla qələmə aldığı bu əsər həm də son dərəcə aktuallığı ilə hər kəsdə müsbət rəy oyatdı. Qəzetlər, jurnallar, radio-televiziya, həmçinin çoxsaylı disput-müzakirələr, ədəbi görüşlər yazıçının yüksək vətənpərvərlik qayəsindən, milli qürur və bəşəri idealından danışmağa geniş meydan açdı. Hələ heç bir əsərdə ən yaxın tariximizdən belə bədii emosiya ilə, əsl ürək yangısı ilə söhbət açan yox idi. Gerçək həyatımızın bu dərddli-ağrılı hadisələrini bütün çılpalığı ilə məhz daha çox bu əsərdə gördük. Xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə özünün səmimi etirafını belə bildirirdi:

««Xəcalət» povestini oxuyarkən qəhər məni boğdu, göz yaşlarımı saxlaya

bilmədim, bacarmadım. Bu boyda dərdlə qol-qola, baş-başa yaşaya bildiyimə xəcalət çəkdim. Bəli, biz hamımız babalarımızın bizə əmanət verib getdiyi cənnətməkan Qarabağı düşməyə təslim edəndən sonra yenə də yaşaya bildiyimizə görə, o müqəddəs torpaqda yetişən dahilərimizin ruhundan utanmalıyıq...təsvir etdiyimiz o dəhşətli səhnələri yaşamaq qəlbi və vicdanı olan hər kəs üçün çox ağırdır...

Demək, Siz məni bir daha utandırmaqla ürəyimizdə göynəyib yazıya köçürülən dərdimizi oxucuya çatdırmaqla bilmək məharətimizlə məqsədimizə nail olmusunuz. Bu isə yazıçılıqda əsas şərtidir...» [176].

Zənnimizcə, görkəmli sənətkarımız əsərin ideya-bədii xəttini çox düzgün duyaraq qiymətləndirmişdir. H.Mirələmov kimi günümüzün bu ağırlı hadisələrində həmişə iştirak edən, özünün haqq sözünü cəsarətlə deməyə səlahiyyətli olan filosof-şairimizin dəqiq və sərrast müşahidələrinə yeni söz əlavə etmək çox çətindir. Yalnız onu qeyd etməliyik ki, xalqın dərdini müqəddəsliyə çatdırmaq istəyən bir yazıçını əsl «dərd əhli», dərdi çəkməyi bacaran vətəndaş-şair duyub əsl qiymətini verə bilər. Necə ki, B.Vahabzadə bunu etmişdir.

Mütəfəkkir, şairin gənc qələm dostu, şair-jurnalist, Qarabağın təəssübünü çəkən ən cəfakəş, dəyərli insanlardan biri Əli Mahmud öz ustadından təsirlənərək gözəl demişdir:

««Xəcalət» doğma yurdu, Qarabağı qoruya bilməmək Xəcalətidir.

Bu, doğma ananın, minlərlə şəhid yurdarının ruqları qarşısında çəkilən Xəcalətidir.

Bu, övladının daxili iztirablarına cavab verə bilməməyin, dost köməyinə vaxtında çata bilməməyin Xəcalətidir.

Bu, həm də övladlarının törətdikləri cinayətlərə görə gələcəkdə bəşəriyyət qarşısında cavab tapa bilməyəcək erməni xalqının Xəcalətidir...» [157, 60-61].

Yazıçının ədəbi prosesdə böyük hadisəyə çevrilən bu əsərə bundan artıq söz demək çətindir.

«Xəcalət» povestində ibrətamiz hadisələr, bədii epizodlar yetərincədir. Bunların hər birində gəncliyə, döyüşən orduya, fəhləyə, kəndliyə – bir sözlə, xalqa çox faydalı ola biləcək əsl yazıçı-vətəndaş sözü öz bədii ifadəsini tapmışdır. Onlarda

belə epizodlardan, dramatik səhnələrdən birini xatırlayaq. Əsərin ən canlı, ideal obrazlarından biri Vətən surətidir. Xalq, Vətən qeyrətini çəkən bu gənc döyüşçünün adı da rəmzi xarakter daşıyır. Mərhum atasının ruhu ilə danışılan səhnə bugünkü gəncliyə tərbiyəvi təsir cəhətdən sox səciyyəvidir:

«Oğul, Vətən, vətənsizlik dərdi böyük dərddir. Vətənsizliyi Allah düşməyə də qismət eləməsin. İnsanın ayağı doğulduğu torpaqdan üzüləndə bilər kökündən qopmaq nə deməkdir? Körpə ağacı bir yerdən çıxarıb başqa yerdə basdırırsan, əvvəlki boy atmağından dayanır. Nə qədər qulluq edirsən, başına pərvanə kimi dolanırsan, suyunu verirənsən, gübrəsini çatdırırsan, yenə faydası olmur. İnsan da torpaqda bitən ağaca bənzəyir. Harda doğulubsa, harda bitibsə, həmişə o yerə sarı dartınır...

Atasının bu dar macalda xəyalına gəlməsi Vətənə təpər verdi. Neçə il əvvəl dünyasını dəyişib, övladlarından arın-arxayın gedən atasının ruhu indi bu qarlı qış axşamında, bu gecənin kimsəsizliyində tənha, köməksiz qalan oğlunun yanına uçmuş, nə edəcəyini bilməyən övladına köməyə yetmişdir...» [112, 33].

Əsərin qəhrəmanı Vətən Qarabağ hadisələrinin ən dəhşətli məqamlarında görünür. Bir şəxsin və onun ailəsinin timsalında bütöv Qarabağın, Azərbaycanın taleyi müəllif tərəfindən çox inandırıcı bədii lövhələrdə açılıb göstərilir. Povestdə qəhrəmanın babası, atası, anası və arvad-uşaqları ilə keçirdiyi sarsıntılı anlar, meşədə baş verən müdhiş hadisələr, qəddarlıqla öldürülənlər, vəhşicəsinə döyülənlər, oğul və qızların valideynlərindən uzaq düşünləri, ac-yalavac qalmaları, qurd-quzğunla üzləşmələri inandırıcı detallarla, böyük qəlb ağrısı ilə təsvir edilmişdir. Əsərə tarixi fon kimi Azərbaycanın, Qarabağın keçmişdəki acı taleyi də əlavə olunur. Yazıçı bununla belə bir məntiqi fikir aşılayır ki, xalqımızın tarixindən uzun illər keçəndən sonra da tarix təkrarlanır. Yaddaşını təzələməyi bacarmalısan, unutmazlığa heç bir səlahiyyətin yoxdur və olmamalıdır. Milləti daha çox öz taleyinə biganəlik, laqeydlik sarsıda bilər. «Böyük Ermənistan» xülyasının iflasına öz Vətəninə, yurduna, xalqına Babək, Cavanşir, Koroğlu məhəbbəti və fədakarlığı ilə son qoya bilərsən. Bu ideya əsərin bütün səhifələrində ustalıqla inkişaf etdirilir.

Əsərdə Vətənin öz ailəsi ilə gecəyarı canavarla, həmçinin erməni yaraqlıları ilə üz-üzə gəlməsi səhnələri də psixoloji dərinliyi ilə diqqəti cəlb edir.

«...Vətən elə bil yuxudan oyandı. Ona elə gəldi ki, arvadı Fərqanə, oğlu Qəmxar, qızı Didar – hər üçü dayanıb əl eləyir. Ayağından axan qan laxtalanıb dayanmışdı... Canavarın gözləri işıldayırdı. Ancaq elə bil tərəddüd içindəydi, onun üstünə atılmağa tələsmişdi... Vətən xeyli süründü. Ona elə gəldi ki, əlini uzatsa balalarına yetər, onları xilas edər... öz canının hayında deyildi. Hansı ata öz həyatını bala səadətinə qurban verməz?... Canavar cəsədlərin demək olar ki, hamısını qoxladı və birdən dayanıb Vətənə sarı bir-iki addım atdı. Onun tükləri qabarmışdı...» [112, 47].

Canavarın dəhşətli xofu ilə həyat eşqi üz-üzə qoyulur. Cek Londonun məşhur «Həyat eşqi», İlyas Əfəndiyevin «Dağlar arxasında üç dost», F.Kərimzadənin, Y.Səmədoğlunun, Anarın, M.Süleymanovun povest və romanları, B.Vahabzadənin «Həyat, sən nə şirinsən» və s. əsərlər yada düşür.

«Xəcalət»dəki psixoloji vəziyyətlərin təsviri, təbiət-insan vəhdəti, obrazların mənəvi aləmi, keçirdikləri əhval-ruhiyyə sənətkarlıqla öz ifadəsini tapmışdır. Xüsusən povestin dili öz obrazlılığı, axıcılığı, şirinliyi ilə mənsur şeiri xatırladır. Bütün bunlar, əlbəttə, əsərin mühüm məziyyətləri sayılmalıdır. Povestin mətninə müsbət nüfuz edən cəhətlərdən biri də folklor nümunələrindən, bayatılardan, nağıllardan, əsatirdən, musiqidən, şeir-qəzəldən yerli-yerində istifadə etmək bacarığıdır. Seyid Nigarinin külliyyatından Vətənin zümzümə elədiyi misralar bilavasitə əsərin məzmununa xoş təsir, emosionallıq aşılayır, qəhrəmanın qəlb aləmi ilə – həyəcan, düşüncələri ilə səsləşir:

Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikari Qarabağ,
Nə gözəl nemət imiş söhbəti-yari Qarabağ...
Ey Nigari, nə qədər sirrimi pünhan eləyim?

Yandı canım, onu bu nəzmlə şayan edəyim... [112, 37-39].

Tənqidçi Vaqif Yusifli əsərlə bağlı bu sözləri deməkdə tamamilə haqlıdır:

«...Povestdə əsərin əsas qəhrəmanının ölümü ilə üzləşməsi və nəticədə ölümə qalib gəlməsi həddindən artıq psixoloji gərginliklə müşayiət olunmuşdur... Fərqanənin, Didarın, Qəmxarın qarşılaşdığı dəhşətlər bundan da təsirlidir, psixoloji effekt doğurur...» [125, 266].

Dinliyini də daima yazıb-yaratmaqda tapan H.Mirələmovun, demək olar ki, əksər əsərləri, habelə əmək fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. O, «Qızıl qələm» mükafatı laureatıdır. «Qırmızı əmək bayrağı», Fransa qızıl medalı «Qızıl Fortuna», «Georgiyevsk qızıl medalı», «Qızıl Dərviş», «Platin era» və s. mükafatların sahibidir.

Qarabağ mövzusunda yazdığı «Xəcalət» povesti bəşəri duyğular təbliğ edən bir əsər kimi elə yazıldığı ildə – 2002-ci ildə «Milli yaddaş» birinci mükafatına layiq görülmüşdür.

Bunları biz ona görə xüsusi qeyd edirik ki, son illərdə yazıçının daha məhsuldar yazıb-yaratmasının təsadüfi olmamasına oxucuda yəqinlik hasil olsun. Təkcə «Xəcalət» povesti barədə onlarla məqalələr yazılmış, ayrıca tədqiqlər toplusu nəşr edilmişdir. Etiraf etmək lazımdır ki, heç bir ədibin hər hansı bir əsəri bu qədər populyarlıq qazanmamışdır. Digər əsərləri kimi, bu povest haqqında da B.Vahabzadə, N.Cəfərov, Ə.Xələfli, V.Yusifli, İ.Qasımzadə, Q.Nəcəfzadə, Ə.Mahmud, R.Kərimov, Ç.Tofiqoğlu, S.Şamiloğlu, S.Əlibəyli, İ.Tapdıq və s. kimi görkəmli şeir-sənət adamları yüksək ədəbi-elmi mülahizələr söyləmişlər.

Filologiya elmləri namizədi, dosent Raqub Kərimov bir çox başqaları kimi, ədibin ən ardıcıl tədqiqatçılarından sayılır. O, həm monoqrafiya, həm də məqalələr, «Ön söz»lər müəllifi olaraq yazıçının bütün əsərlərinə isti-isti reaksiya vermiş, öz münasibətini bildirmişdir. Məqalələrinin birində o haqlı olaraq qeyd edir ki, «Xəcalət» povesti milli mentalitetimizin bütün çalarlarını, ən ümdə keyfiyyətlərini, habelə türkçülük əxlaqını və psixologiyasını özündə əks etdirən ən dəyərli əsərdir. Povestdə dünyada yalnız türklərə məxsus olan yüksək əxlaq, namus normaları olduqca həyati boyalarla əks etdirilmişdir. Qeyrətin, namusun hər şeydən üstün olması ön planda verilir.

Əsərin oxunaqlı olması bir tərəfdən yüksək bədiiliyi ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən acı reallığa istinad etməsi ilə bağlıdır. Uğurlu cəhətlərdən biri də budur ki, müəllif povestin qəhrəmanı Vətəni çox real və romantik boyalarla təsvir edir. Vətənin və onun ailə üzvlərinin başına gələn müsibətlər ibrətamiz hadisələr kimi oxucunu düşündürür, düşmənin qəddarlığı və kəmfürsətliyinə hər zaman hazır olmaq zərurətini təsdiqləyir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ustalıqla qələmə alınmış hadisələrdən biri də

meşədə yalnız qalan, öz daxili dünyası ilə, qəlb çırpıntıları ilə yüz dəfə «ölüb-dirilən» Vətənin canavarla qarşılaşması səhnəsidir. Burada qədim türk əsatinin bir fəlsəfi düsturu Vətənin timsalında öz bədii ifadəsini tapır: «Türk ölür, amma yurduna, torpağına xəyanət etmərə». «türk öz mənliliyini, qürurunu heç nəyə dəyişməz». «Ən çətin anda da düşməyə baş əyməz». «Asanlıqla ölməyə təslim olmaz»... Çünki ədibin də təsdiq etdiyi kimi, qədim folklora, əsatirə görə bir halda ki, türk qurd belindən gəlmiş, qurd südü əmmişdir, o, ölüm qabağında qurdla yalnız qalır, lakin canını qurtarmaq üçün qaçmır. Həm də necə qaçsın? Taqətsiz və günlərlə sürünərək əldən düşmüş bir türk oğlunun qaçmaq şansı yoxdur, axı. Müəllif bu qənaəti təsdiq edir ki, «qurddan törəyən elə qurd olar». Həqiqətən də, məhz bu mənada canavar öz balasına necə qayıb yesin? Dışı canavar «ovuna» hərisliklə baxsa da, nəinki onu yemək fikrindən daşınır, həm də öz «ovunu» – Vətəni meşədə, zülmət gecədə sanki hər hansı təhlükədən sovuşdurmaq üçün onunla bir yerdə qalır, türk oğlunu yalnız qoyub getmir. Bu epizodu ədibin ən yaxşı tapıntısı hesab etmək olar. O, mifoloji təfəkkürümüzün qan yaddaşını ustalıqla xatırladır. Vətənin qızı Didarın çəkdiyi müsibətlər də yazıçının qələmində olduqca canlı və sarsıdıcı epizodlarla verilmişdir. Ümumiyyətlə, bu xüsusiyyətlər povestlə digər müsbət qəhrəmanları üçün də çox səciyyəvidir.

Ağır və bəlalı Qarabağ problemi, zənnimizcə, H.Mirələmovun yaradıcılığında müstəsna yer tutur və onu başqalarından xeyli fərqləndirir. Bu, ona görə belədir ki, yazıçı özü həmişə bu hadisələrin içərisində olmuş, görüb müşahidə etdiyi müharibə epizodlarını olduğu kimi oxucuların nəzərinə çatdırmağı vətəndaşlıq borcu bilmişdir.

«Xəcalət» həcm etibarilə böyük deyildir. (İ.Əfəndiyevin, İ.Şıxlının, H.Seyidbəylinin, S.Qədirzadənin, Anarın, S.Əhmədovun, İ.Məlikzadənin əsərləri kimi). Lakin ideya, məna və bədii siqləti etibarilə son illər nəsrimizdə əlamətdar hadisədir. Onu oxuyursan və yaxın tariximizin qanlı-qadalı hadisələri, adamlarımızın döyüş-savaş günü-güzəranı, çəkdiyi zülm və məşəqqətləri, didərgin-qaçqınların başına gələn müsibətlər – hamısı göz önündən keçir. Şübhəsiz ki, bütün bunlar xüsusən gənclərimizi daxilən silkələyir, onları mənən oyadır, qeyrətə, mübarizəyə çağırır.

Əsl yazıçılar əsrlər boyu əbədi və əzəli mövzuları qələmə almış, bütün millətləri cəmiyyət təbəqələrini düşündürən suallara cavab axtarmışlar, özlərinin əsərləri ilə bəşəriyyəti, sağlam təfəkkürə, əmin-amanlığa, pak duyğulara səsləmişlər.

Xüsusən vətənin, xalqın taleyi, mənəvi zənginliyə can atmaq, söz-əməl vəhdəti, məhəbbət-xəyanət duyğuları, qəhrəmanlıq motivləri şeir-sənət adamlarını həmişə öz qüvvəsində saxlamış, onları yazıb-yaratmağa sövq etmişdir. Dahi Homerlərin, Dantelərin, Nizami, Fizuli, Nəsimi, Xətəilərin, Şekspir, Tolstoy, Dostoyevskilərin, Hüqo, Lermontov, Şevçenko, Bayronların, Mirzə Cəlil, M.Hadi, H.Cavid, B.Vahabzadə, X.R.Ulutiürk, M. Arazların həyat və yaradıcılıqları məhz bu tarixi həqiqətlə – Vətən, xalq taleyi ilə yığrulmuşdur. Homerin dastanlarından boy atanlar Esxilin, Şekspirin, Cavidin faciələrindən ibrət dərsi alanlar, Hadinin, Şevçenkönun, dərd-ələmindən, Qoqolun «Şinelindən», M.Cəlilin «poçt qutusundan» çıxanlar, «Hophopnamə»dən, «Gülüstan»dan pərvəriş tapıb yüksələnlər zəmanəsinin əsl sənətkarı olmuşlar. Cəsarətlə demək olar ki, H.Mirələmovun həyat, məhəbbət, ölüm, müharibə, mənəviyyat kimi problemlərə həsr olunmuş əsərləri əbədiyyət səlahiyyəti qazanan sənət nümunələridir. İnsan mənəvi dünyasını silkələyən, təbiətlə cəmiyyəti vəhdətə təqdim edən əsərlərdən biri də ədibin 2005-ci ildə nəşr olunan «Həyat eşqi» povestidir. İnsan mənəvi dünyasının, onun iztirab və sarsıntılarının «Şəriyyəti», Tanrıya qovuşmaq, əzablardan xilas olub «maviliyə», asudəliyə, könül rahatlığına can atmaq. Əsərin qəhrəmanı «Müdrük İnsanın» həyat və yaşamaq məramıdır, öz orbitinə qayıda bilmək təşəbbüsüdür. Tanrıdan əsas iltiması isə budur ki, nəyin bahasına olursa-olsun, mənən dəyişilsin, başqalaşsın, həmişə, hər yerdə bütün canlıların-insanların köməyinə çatsın, içini, varlığını qoruyub saxlasın. Buna görədir ki, o, bir qədər romantik, xəyalpərvər, ümitsiz, məzlum bir məqama düşsə də, yenə də optimist olmağa, güclü bir varlığa çevrilmək iddiasındadır. Bu qərribə düşüncələr, qeyri-adi davranışla insanların diqqətini cəlb edən Müdrük İnsan hamı tərəfindən eyni cür qarşılanmır: «Kimisi maraqla, kimisi nifrətlə, kimisi də mərhəmətlə onu altdan-altdan süzürdü. Saatlarla eyni yerdə hərəkətsiz oturduğunu görənlərdən ona rəhmi gələnlər də tapılırdı:

– Yəqin ac olarsan, götür bir qismət kəs, - deyib nəsə bir loxma uzadanlar və

ya ehmalca qabağına qoyub bir qırağa çəkilənlər də vardı» [124, 7]. Heç kəs ilk baxışda başa düşmür ki, bunun mənəvi dünyasında, fikirlərinin alt qatında dayanan əsas məsələ nədir?

Həyatdan, yemək-içməkdən doyan bu insan nəyə can atır? Tanrıya, sonsuzluğa doğru yol tutub gedən bu insan hansı məfkurə, təfəkkür sahibidir ki, bu qədər narahat, iztirablı anlar keçirir? Müəllif öz qəhrəmanının mənəvi düşüncə və təfərrüatlarını oxucusu ilə bölüşməyə hazırlaşır. Müdrikin xarakterindəki ziddiyyətləri şair-publisist, ədibin yaradıcılığına dərinləndirən bələd olan Əli Rza Xələfli, zənnimizcə, çox düzgün müəyyənləşdirir: «...Qırx yaşlı müdrik insan üçün bir ömür bəs deyil... O, hər ilini qırx il qədər yaşayıb... O, sanki bir-birini aldadan, bir-birini didib-parçalamağa hazır olan, dünyanı qan çanağına çevirən insanların axırını görmək istəyir. O yerə can atır ki, o yer çox ucalarda olsun. Həmin ucalardan üzüaşağı baxıb insanların əsl simalarını daha aydın görsün. Onların yersiz iddialarına gülsün. Son nəticədə onların necə öz hərisliklərinin qurbanı olduqlarına baxa bilsin. Bununla da bəşərin – insanların günahlarına şərik olmasın...» [67, 18].

Povestin qəhrəmanı Göylərə, Meşələrə heyvanlar arasına və ya uzaqlara-sonsuzluğa getmək arzusunda olsa da, hiss edir ki, əslində bu çıxış yolu deyil və ola da bilməz. Necə deyərlər, «məndən qaçmaq istəsən, yenə mənə tərəf qaçarsan». İnsanlıqdan kənar, cəmiyyətdən uzaqlarda itirdiyini axtarsan da, tapa bilməyəcəksən. Yenə mənsub olduğun xalqın-cəmiyyətin içərisinə qayıtmağa məhkumsan. Vaxtilə Fizulinin Məcnunu da «bəni-insan»dan qaçırdı:

Çoxdur bəni - adəm içrə bidad,

Et könlümü vəhşət ilə mütad! – deyirdi.

Yəni H.Mirələmovun Müdriki də, Fizulinin Məcnunu, Şekspirin Hamleti, Cabbarlının Aydını, Oqtay Eloğlusunu kimi, Cavidin ümitsiz qəhrəmanları kimi cəmiyyətdə hökm sürən ədalətsizlikdən, qeyri-insani cəhətdən, avamlıq, biganəlik və vəhşilikdən qaçmaq, bir insan kimi özünü məhz insanlıqda tapmaq arzusundadır. Amma nə yazıqlar ki, fərdi mənafehdən uzağı düşünənlər, Vətən-yurd məsləkindən, milli qürurdan, milli əxlaqdan məhrum olanlar o qədər çoxdur ki, insan bəzən cəmiyyətdən, özü-özündən qaçmaq məcburiyyətində qalır. «Həyat eşqi»nin baş

qəhrəmanı məhz belə bir çıxılmaz, dözülməz şəraitlə, daxili-mənəvi puçluqla tək-tənha qaldığından həyatdan, yaşamaqdan bezmiş, usanmışdır. Mövcud şəraitə, mizan-tərəzisi pozulan həyata, dünyaya meydan oxumaqla da məsələ bitmir. Yenə öz haqqını yaşadığın mühitdə arayıb-axtarmaq qənaətinə gəlirsən.

Ukrayna şairi-böyük Kobzar da (Şevçenko) Fizuli, Hadi, Sabir, Cavid kimi dərd çəkənlərdən biri idi. Xalqının dərini o, «Kor qadın» əsərində, xüsusən gənc qız Oksananın dili ilə belə ifadə edirdi:

Meşələrə gedək, ana!

Canavarlar sevər bizi...

Fizulinin Məcnunu isə eşq binasının «daim-qaim» olmasını Kəbədən iltimas edirdi. Hadi, Sabir, Cavid «Əhli-ürfana» ümid bəsləyir, xalqının gec-tez oyanacağına, istibdada qarşı çıxacağına inanırdılar. H.Mirələmovun ümitsizliyə qapılan, lakin filosof kimi, müdrik insan kimi düşünən qəhrəmanı yaranmışlardan çox Yaradana inanır. Əli Kərim, Məmməd Araz, Cingiz Aytmatov kimi Kainatın, insanlığın kamilliyə qovuşacağına şübhə etmir. «Ey Yaradan, səniniləyəm, Sən yenidən yarat bizi!» və ya «Sahmana sal bu kainatı» - tezisləri Müdrik İnsana yad da deyil. Ədibin qəhrəmanı öz düşüncə və etiraflarını dualar şəklində ifadə edir: «...Ya rəbbim, ey başlanğıcın və sonsuzluğun, əbədiliyin Şahidi, ey gözəgörünməz varlıqların ədalətli, mütləq Yiyəsi, ey sonsuz pərdələr arxasında gizlənmiş sirlərin Bilicisi, ey haqqın carçısı, gözəlliyin, sevgi-məhəbbətin, nurun mənbəyi olan Böyük Allahım, belə yaşamaqdan yorulub bezmişəm, böyüklüyünə bağışla məni. Mən artıq sənini xoşlamadığın, bəyənmədiyini tamah nəfsi, acgözlüyü, xəyanəti, paxıllığı, satqınlığı, riyakarlığı, insana rəva bilmədiyini bütün pis naqiş cəhətləri özümdə öldürmüşəm. Ulu Tanrı, mən indən belə milyon, milyard il ömür diləmirəm, bir su içim müddəti qədər, əgər bu çoxsa, bir göz qırpımı qədər yaşamaq üçün mənə görməyə göz, eşitməyə qulaq, danışmağa dil, bircə udum nəfəs duymağa, hiss etməyə bircə an ver. İstəyəndə bütövü parçalayıb toza-zərrəyə, zərrələri birləşdirib bütövə-tama çevirən qüdrətli Allahım, Səndən son diləyim-yenidən bircə anlıq insan olmağımdır...» Müəllif bu dualar və səmimi etiraflardan sonra öz bədii-fəlsəfi düşüncələrini belə tamamlayır və bu, oxucuda əsl həyat eşqi, məhəbbət duyğuları, inam hissi yaradır:

«Dan yeri sökülürdü. Günəşin nurlu, dürlü təbəssümü düzü-dünyanı öz bakirəliyinə, öz sehrinə bələyəndə toz-zərrəcik bu nurun, bu saflığın, bu paklığın içində xoşbəxt-xoşbəxt üzürdü...» [124, 70].

Qədim türklər kainatın hakimi, böyük qüdrət sahibi Göy Tanrıya tapındıqları kimi, Müdrik İnsan da yalnız Allaha tapınır, ondan ümid gözləyir. Əsərdəki bu məqamlar S.Vurğunun, M.Müşfiqin, H.Cavidin, B.Vahabzadənin, Ç.Aytmatovun, M.Arazın, Ə.Kərimin, V.Səmədoğlunun, R.Rövşənin, M.Süleymanlının, Anarın, Ə.Əylislinin ən işıqlı duyğular, amallar, həyat eşqi aşılaman əsərlərini yada salır. «Mənim Tanrım Gözəllikdir», «Bu gözəl dünyadan necə əl çəkim?», «Məhəbbət dediyin Təbiətdədir, təbiət özü də Məhəbbətdədir», «Qalib gələcəkmi Cahanda kamal?», «Biz gəldi-gedərik, sən yaşa dünya!», «Dünya sənindir, dünya mənim, dünya heç kimindir», «Həyat, Sən nə şirinsən?» «Dünya düzəlmir ki, düzəlmir, baba!» kimi müdrik qənaətlər «Həyat eşqi» povesti üçün də eyni dərəcədə xasdır. Həyatın, insanlığın fəlsəfəsi burada romantik boyalarla gözəl və yığcam şəkildə öz ifadəsini tapır. Ə.R. Xələflinin də təsdiq etdiyi kimi, «Həyat eşqi» öz fəlsəfi dərinliyinə görə İsa Hüseynovun, Ç.Aytmatovun, Anarın, S.Əhmədovun, M.Süleymanlının əsərləri ilə çox yaxından səsleşir. «Əsrə bərabər gün» romanının qəhrəmanı Boranlı Yedigeylə «Həyat eşqi» povestinin qəhrəmanı arasında yaxınlıqlar daha çoxdur, nə qədər ki, fərqli cəhətlər. Yedigey öz arvadının arzuları naminə sanki dənizə, Qızıl balığa yalvarır, yüz çür dil tökür, dualar oxuyur: «Soyuqdan tükləri biz-biz olsa da, donsa da Yedigey ətrafı gözdən qoymur, dənizdən öz balığını gözləyirdi... Axı mən səni yemək üçün gözləmirəm... başa düş, bizim ilkimiz dünyaya gəlməlidir. Sən də bu yaxınlarda arvadımın yuxusuna girmisən, o vaxtdan da dincliyini itirib, bunu dilə gətirməsə də özüm görürəm... Vacibdir ki, heç olmasa səni görməsə, əlində tutsun, söz verirəm, elə o dəqiqə də səni dənizə buraxacağam»

Əlbəttə, burada məsələ qızıl balığın «yalvarışlara», «dualara» qulaq asmasında deyil. Yedigeyin arzu və niyyətinin müqəddəsliyində, paklığındadır. Tanrı ilə sadə insan arasında yaradılan əlaqə Təbiətin, Yaradılış və Yaradılan arasındakı ayrılmaz vəhdətdir. Bu gözəllik, tamlıq duyğusu müdrikin də həyat devizidir. Yazıcının ifadəsi ilə haqlı olaraq bu qəhrəman, necə deyərlər, «göydən yerə enir»,

yenə insanlıq yanına, cəmiyyət arasına qayıtmağın qaçılmaz olması qənaətinə gəlir:

«Günəşin bu mehriban, bu hərarətli, bu təbəssümlü təması onu sevindirirdi. üzü gülürdü» [124, 71].

Həyatın gözəllikləri, sirli-sehirli aləmi ömrü israfçılıqla xərcləyənləri «dərs almağa», Allahın yaratdıqlarına inam, ümid bəsləməyə çağırır. Həyatda nə qədər eybəcərliklər, fənalıqlar görsən də yenə həyat şirindir. İnsanı yaşadın duyğulara – İnam və Ümidə sayğısız yanaşmaq qəbahətdir.

Yazıçının istedadını, zəhmətsevərliyini xüsusi qeyd edən akademik Bəkir Nəbiyev dəqiq müşahidə və qənaətini bu cür bildirir:

«Elə qələm sahibləri var ki, öz istedadı, əbədi cəfakeşliyi sayəsində qələmləri getdikcə püxtələşir, təkmilləşir, bundan sonra nəzəri cəlb edir, ədəbi mühitimizdə diqqət mərkəzinə çıxırlar. Hüseynbala Mirələmov məhz bu yolu keçən ədiblərimizdən biridir» [140].

Çağdaş poeziyamızın böyük vətəndaş - şairi B.Vahabzadənin «Həyat sən nə şirinsən» məşhur şeirini, demək olar ki, hamı bilir. Poemaya bərabər bu əsərin qəhrəmanı Loğman da həyatı bir müdrik, bir filosof kimi dərk etməyə, insan, təbiət, ömür, səadət, ölüm məfhumuna mənə verməyə cəhd edir. Əzrayılla Loğmanın «münaqişə» və «müsaibəsi» «Həyat eşqi»ndəki Müdriki yada salır.

Loğmanın dili ilə verilən bu misralarda neçə-neçə Müdrik obrazların həyat, ölüm, mənəviyyat düşüncələri və nəhayətdə yenə də Tanrıya, insanlığa tapınmaları ideyaları sənətkarlıqla ifadə olunmuşdur:

Həyat, sən nə şirinsən, kim səndən doydun getdi?

Gedənlər öz qəlbini dünyada qoydu getdi...

Səndən doymaq olarmı, həyat, sən nə şirinsən!

Ancaq hamının deyil, sən həyatın qədrini

Yalnız bilənlərin sən!..

H.Mirələmov öz əsərində məntiqi olaraq bu ideyaya sadıq qalır ki, həyatın şirinliyi, ucalığı olduğu qədər də acılığı, əzabları mövcuddur. Belə ziddiyyətləri, keşməkeşləri ilə maraqlıdır. Bu, Allahın, dünyanın əbədi düsturudur. Həyatda hər şey qoşa yaranmışdır. Sevinc varsa, göz yaş da var. Ucalıq varsa, enmək də var.

Məhəbbət varsa, xəyanət də, cinayət də mövcuddur. Görkəmli şair və nasirimizin gəldiyi nəticə də elə budur: çıxış yolunu mücərrəd bir aləmdə və ya göylərdə axtarmaq əbəsdir. Elə məhz ömür «amanat» olduğundan, hünər bu ömrü ləyaqətlə yaşamaqdadır. Bütün əzabların, çətinliklərin, həmçinin ucalığın, sevinc və səadət yolu elə insanın özündən başlayır. İnsana, həyata inam yolu da elə bu həqiqəti təsdiq etmək, dərk və idrak yoludur. Bütün dahi sənətkarlar da bunu təbliğ etmiş və bu ideyaya sadıq qalmışlar.

H.Mirələmovun bir çox hekayə, povest və romanlarında əsasən bir stil, bir üslub daha çox səciyyəvidir. Romantik dil, romantik bədii boyalar, qanadlı söz-ifadə və aforizmlər, nəsrin poetikası – bütün bunlar onun əsərlərini xarakterizə edən cəhətlərdir. «Həyat eşqi» əsərində də qanadlı bir romantika hakimdir. Yaşamaq-yaratmaq eşqi, ölüm, səadət, mənəvi ucalıq, bütövlük, kamillik, naqislik, fənalıq kimi xüsusiyyətlər əsərdə fəlsəfi, bədii, əlvan bir dillə oxucuya çatdırılır. Ədibin əsərlərində passiv romantikadan söhbət gedə bilməz, bu daha çox fəal, nüfuzedici bir romantikadır. Bu iki məfhumu dəqiq dərk etmək lazımdır. Bizcə, gözəl müəllim – insan, görkəmli ədəbiyyatşünas-tənqidçi C.Xəndan bu fikri söyləyəndə əsl həqiqəti ifadə etmişdir:

«Romantizmdə bir-birindən fərqlənən iki istiqaməti ayırmaq lazımdır: passiv romantizm insanı ya varlıqla barışmağa çağırır, varlığı bəzəyir, yaxud da varlıqdan uzaqlaşıb öz mənasız daxili aləminə qapılaraq xəyallara, məhəbbət, ölüm haqqında düşüncələrə – «əqlin» həll edə bilməyəcəyi «tapmacalara», təşəkkürlərə aparıb çıxarır» [27, 104].

Zənnimizcə, H.Mirələmovu oxucuların diqqət mərkəzində saxlayan əsas cəhət budur ki, o, heç vaxt mücərrədliyə, «tapmacaya» uymayaraq həyatın, cəmiyyətin ziddiyyətlərini, naqis tərəflərini olduğu kimi göstərməyə, ən yaxşı, nurlu məqamlarını isə romantik boyalarla, cəzbedici təsvir üsulları ilə təqdim etməyə daha artıq üstünlük verir. Elə əsas məsələ də budur ki, milli ideyalar, türkçülük, kökə qayıdış, ilkinliyə tapınmaq meyllərini vətəndaş-yazıçı mövqeyindən təbliğ və təsbit etməyi bacarasan. Həyatın dinamikasına, romantik yüksəlişinə sadıq qala biləsən. Məhz bu cəhətlər ədibin əsərlərində daha qabarıq şəkildə öz əksini tapır.

Çoxdan təsdiqini tapmış estetik bir həqiqətdir ki, yazıçılıq mənəvi tələbatdır. Arzu, niyyətlə şair-yazıçı olmaq mümkünsüzdür. Gərək xalqa deməyə sözün olsun ki, yazıb-yaradasan, yəni bu tələb daxildən gələ, zəruri ehtiyacdən doğa. «Təsəvvürümə gətirə bilmirəm ki, kimsə qarşısına əvvəldən şərt qoysun ki, mütləq yazıçı olacaq, povestlər, romanlar, hekayələr, səhnə əsərləri yazacaq. Mənə gəldikdə yazıçılıq ruhuna ananın südü, laylası, nağılları, bayatıları ilə hopub... yazıçılar ilahi dərd çəkməyi bacaranlardır... insan taleləri, onların daxili və zahiri aləmi, səni düşündürən ziddiyyətləri, bəşəri problemlər dincliyini əlindən alırsa, mənəvi aşınmalar içində etiraz təlatümləri yaradırsa, Yaradanımız tərəfindən bizə bağışlanan əbədi və əzəli sevgi payı qəlbinə hakimdirsə, dilini, xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, tarixini sevərək qorumağı bacarırsansa, deməli, yazıçı olmaq üçün doğulmuşan. Həm də gecən-gündüzün olmadan mütaliə edib yazmağı, yazaraq mütaliə etməyi unutmuyasan...»

2.2. İnsan və təbiət münasibətlərinə yeni psixoloji baxış («Cəza» povesti)

Ədibin 2005-ci ildə qələmə aldığı və 2007-ci ildə ayrıca kitab kimi nəşr etdirdiyi «Cəza» povesti müəllifin sənət düşüncələrinin məntiqi nəticəsidir. Əsər insanları mənəvi saflığa, haqq-ədaləti qorumağa, var-dövlət düşgünü olmamağa, cəhalətə uymamağa çağırır. Xüsusən min illərlə formalaşmış, babalardan miras qalmış əxlaq normalarına riayət etməyə, Tanrının yaratdığı bütün canlıları sevməyə, rəhmdil, alicənab, humanist olmağa, təbiətin əvəzsiz töhfələrinin qədrini bilməyə, milli birlik, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq qalmağa səsləyir. Yazıçının bu əsəri göstərir ki, o, zamanın ən zəruri problemlərindən yazmağı daha vacib bilir. Ədibin «Gəlinlik paltarı», bir çox hekayə və povestləri çağdaş, gənclik, mənəviyyat, əxlaq məsələlərinə, «Yanan qar» («Dağlarda atılan güllə») Qarabağ uğrunda gedən geniş mübarizə və müharibə lövhələrinə həsr olunmuşsa, haqqında danışdığımız «Cəza» povesti ətraf mühitimizə, ekologiya və mənəviyyatımıza, təbiət və insan problemlərinə həsr edilmiş ən aktual bir əsərdir. Necə etmək ki, yurdumuz daha da çiçəklənsin, adamlarımız daha da müdrikləşsin, humanist, bəşəri ideyalarla yaşasın,

doğma torpağımızı və böyük dünyamızı hər cür fəlakətdən qoruya bilsin, uçurub-dağıtmasın, qurub-yaratsın.

Povestdə yazıçının əsas ideyası Tumaslar və Qanıqlar nəslinə mənsub iki canavar balası – Ayçən və Goysərək ətrafında qurulmuşdur. Təsvirin qeyri-adi gözəlliyi, dəqiqliyi və səmimiliyi, bədiilik və cazibədarlığı oxucunu elə ilk səhifələrdən ovsunlayır:

«Tumaslar və Qanıqlar ovdan qayıdanda yuvalarının ağzındakı otların əzildiyini, yapıxdığını görüb, nə isə, xoşagəlməz bir hadisə baş verdiyini hiss etdilər. Dərhal içəri cumdular və gördükləri mənzərədən dəhşətə gəldilər: balalarından ikiciyəzi – Tumasların qızı – Ayçən və Qanıqların oğlu – Goysərək salamat qalmışdı. Bu, fəlakət idi!

Bədheybət varlığın – bəbirin amansız həmləsindən birtəhər yayınaraq yuvaya təpilməyə macal tapan Göysərək və Ayçən qorxularından küncə sıxılmışdılar və xəfif-xəfif zingildəyirdilər. Ata-analarının gəldiklərini görəndə kimi sakitləşdilər.

Həmin gecə Tumaslar və Qanıqlar elə yuvalarının ağzındaca üzlərini ayıldırdı. Göy qübbəsinə tutub, səhərə qədər uladılar – bu, həm nisgil və çarəsizlik, həm də intiqam himni idi...» [127, 19].

İnsanların törətdikləri cinayətə – təbiətə dağıdıcı, amansız, rəhmsiz münasibətə həsr olunan «Cəza» əsərində ana canavarın «intiqam himnini» - ayıldırdı. Göy qübbəsinə tutub, səhərə qədər ulamasını eynilə təbiətin, Yaradanın cinayətkarlara qarşı «intiqam himni» kimi də başa düşmək olar. İnsanlığın anası, ilk və son beşiyi torpağa, təbiətə ögey münasibət heç vaxt bağışlanmaz, gec-tez cəzasını almalıdır. Ədəbiyyat-sənət tariximizdə insan həmişə uca, əlçatmaz bir zirvədə tutulub, humanist, xeyirxah bir varlıq kimi vəsf və tərənnüm edilmişdir. Amma bu bir həqiqətdir ki, həyatda yaxşılarla bərabər yamanlar da, əməlisalehlərlə birgə nadürüslər də, müsbətlərlə yanaşı naqislər də mövcuddur. Sadəcə olaraq yaxşılar təbliğ olunub ki, bəlkə mənfiliklər aradan qaldırıla. Folklorumuzda da, klassik ədəbiyyatımızda da həmişə müsbətlərdən çox danışılmış, ideal səviyyəyə qaldırılmışdır. Ədibin fikrincə, yaxşı elə həmişə yaxşıdır, əsas məsələ yamanlardan qorunmaqdır. Təbiətə – suya, havaya, torpağa, bitkilər, heyvanlar aləminə Allahın

yaratdıqları kimi baxmaq, müqəddəs tutmaq, qorumaq, qədrini bilmək hər kəsin borcudur.

Tanrının qəzəbindən, qiyamət günündən qorxmaq lazımdır. Yaradana məhəbbət bəsləyən, onun yaratdıqlarına da sevgi ilə yanaşmalıdır. Ulu Tanrının mizan-tərəzisinə biganə qalmaq, Yerini, Göyün ilahi tənziminə xələl gətirmək, ləkə vurmaq sonda böyük təhlükə, fəlakətlə nəticələnər. Bunu insan olan kəs heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır. Əks halda, Sunaminin, qiyamətin reallığından xilas ola bilməyəcəksən.

H.Mirələmovun əksər hekayə, povest, roman və publisist məqalələrində əsasən bu qarşısızalmaz fəlakətə işarələr vurulur və insanları həssaslığa, paklığa, humanistliyə səsləyir ki, yamanlıqlardan, mənəvi aşınmalardan uzaq olsunlar. Çağdaş dövrümüzün «olum ya ölüm» dilemması qarşısında qaldığı bu həyati problem «Cəza» povestində bədii həqiqətə çevrilir, ayrı-ayrı obrazların (insanların və heyvanların) simasında əsrimizin oxucularına çatdırılır. Yəni bu məsələ «ölüm-dirim» məsələsidir və dünyəvi xarakter daşıyır. Əsərin mahiyyətini bir beytlik epigrafdə da, aydın görmək olar:

İlahi, oğlumu alma əlimdən,

Sənin qəzəbindən çox qorxuram mən... [127, 15]

İnsanla ətraf mühit arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi kimi qlobal əhəmiyyət kəsb edən ekologiya probleminə həsr edilmiş povestin aktuallığını, demək olar ki, bütün qələm sahibləri etiraf etmişlər. Görkəmli tənqidçi B.Nəbiyev yazır: ««Cəza» povestindəki çox təsirli məqamlar da təsdiq edir ki, biz ermənilərin müvəqqəti işğal etdikləri əraziləri geri qaytarıb orada həyatı qaydaya salacağıq. Amma onların təbiətə vurduqları ölçüyəgəlməz zərərin bərpa olunması hələ çox uzun çəkəcək; povestdəki «Palıdlı» restoranının uçuruma, yerin təkinə çökmüş olduğu sahə isə heç vaxt bərpa edilməyəcək, o müdhiş gündə orada olan bədbəxt insanlar isə heç vaxt həyata qayıtmayacaqlar...» [139, 5].

Təbiət cəmiyyətə, cəmiyyət də təbiətə xidmət etməlidir. Bunlar arasındakı tənəsübü, vəhdəti, nizam-intizamı pozmaq olmaz. Biri digərinin əvəzsiz qiymətini bilməlidir. Lakin əsərdə də təsvir olunduğu kimi, bu reallıq, bu tənəsüb üst-üstə

düşməyəndə günah meydana çıxır. Allahın da əfv edə bilmədiyi günah. Necə ki, əsərdə iki canavarın başına gətirilən müsibətlər kimi. Bunu müəllif Göysərək və Ayçənin tülkü Qasımla bağlı məqamlarında daha aydın göstərir. Bu iki dilsiz-ağızsız, yalnız gözləri və ulartıları ilə hiss və düşüncələrini bildiren, insandan da sədaqətli, fəadakar olan bu canavarlar nə əzab və məşəqqətlərə düçar olurlar. Tülkü Qasımlar, Ağalələ, Adil, Qərənfil, Tavatlar bu heyvanlara öz mənafeləri naminə ən ağır, qeyri-insani cəzalar verirlər. İti tamahları, varlanmaq ehtirası onları insanlıq simasından çıxarırlar. Göysərəklə Ayçənin bir-birindən ayrı düşməsi, körpə balalarının ölüm səhnəsi, Ayçənin tülkü Qasımla toruna düşüb rəhmsizcəsinə döyülməsi, restoranın yanındakı qəfəsdə günlərlə ac-susuz qalmaları, sağ qalmış yeganə balalarını xəlvəti əmizdirmələri, Tülkü Qasımla onları tufənglə öldürmək cəhdi – bütün bunlar çox təsirli bədii lövhələrdir.

Buna görədir ki, ədibin dostu, böyük yazıçı Əlibala Hacızadə çox səmimiyyətlə yazdığı və müəllifə ünvanladığı «açıq məktub»da etiraf edir ki, «çox mühüm, dünyəvi əhəmiyyət kəsb edən problemə həsr etdiyiniz, nəsrimizdə və öz yaradıcılığında xüsusi yer tutan «Cəza» povestini... ölkələr gəzəcək, getdikcə də vəhşiləşməyə doğru yuvarlanan insanları düşündürüb haqq yola qaytaracaq, qiyamət gününə qədər oxunacaq və sən hələ çox-çox ədəbi mükafatlar alacaqsan...».

Azərbaycan nəsrində dəyərli ədəbi hadisə kimi qarşılanan «Cəza»nın elmi, həyati və bədii əhəmiyyəti şəksizdir. Ekologiyamızın çox pozulduğu indiki dövrdə bu daha böyük aktual səciyyə daşıyır. Əsərdə hökm sürən emosional və fəlsəfi mühakimələr, baş verən hadisələrə nüfuz etmək qabiliyyəti əsas məziyyətlərdən sayılmalıdır. Açıqca hiss olunur ki, o öz sənət dostları, dünya şöhrətli yazıçılardan, həmçinin ədəbi arenada əsl nüfuz sahibi olan Çingiz Aytmatovdan, mifik mövzülardan, əsatirlərdən çox şey öyrənir və bunu yaradıcılığında aydın göstərə bilir. Ədib Ç.Aytmatov, C.London, Y.Səmədoğlu, F.Kərimzadə, S.Əhmədov, M.Süleymanlı, Anar kimi şəxsiyyətlərlə birgə global düşünən, anamız təbiətin müdafiəsinə qalxarkən ən ağır metaforalar işlətməkdən çəkinməyən, naqişlik, mənfiliklərlə əsl döyüş mücadiləsi aparan vətəndaş bir yazıçıdır. Müəllif demək istəyir ki, ölkədə dərəcəlik yaradan məmurlar, yağışdan sonra artan göbələklər kimi

restoran, şadlıq evi tikdirənlər, «parket sexi» açaraq təbiətə, insanlara bu qədər ziyan vuranlar, vəhşi heyvan-yırtıcılardan da tamahkar olan amansız, vəhşi məxluqlar nəticə etibarilə öz yaşadıkları torpağa, nəfəs aldıkları havaya, içdikləri suya necə fəlakətlər gətirirlər. Təbiətlə insan arasındakı nizam, harmoniya pozulanda faciənin baş verməsi təbiidir. Elə buna görə də yazıçı çox məqamında bu cür «həyəcan təbili» çalmağa özünü səlahiyyətli bilir. Həyat təbii, normal axarını itirəndə, öz ritmindən çıxanda əsl yazıçı buna laqeyd, biganə qala bilməz. Necə ki, bunu H.Mirələmov etmişdir. Təsadüfi deyil ki, görkəmli tənqidçi Nizami Cəfərov ədibin bu yaradıcılıq xüsusiyyətini düzgün müşahidə edərək onu «cəmiyyətsünas-mütəfəkkir» kimi qiymətləndirmişdir. İnsanlıq duyğusundan, vətənpərvərlik hissindən uzaq düşmüş iki naqiş adam – Ağalələ və Tülkü Qasım, çox təbii ki, yazıçının iradəsi ilə öz ağır cəzalarına çatırlar. Bu qanunauyğunluğu əsərin son səhifələrində daha aydın hiss etmək olur:

«Tülkü Qasım dəmir qəfəsə sarı baxdı – dişi canavar bir küncə qısılmışdı. Ara-sıra kəsik-kəsik ulayırdı...

Göysərək ehtiyatla dəmir qəfəsə sarı gəldi, həmişəki kimi, qapının aşağısındakı çalanı eşələdi və balasını burnu ilə içəri itələdi...

Tülkü Qasım tufəngi üzünə tutdu, nişan aldı, tətii çəkmək istəyəndə səmada ilan kimi qıvrılıb açılan elə bir şimşək çaxdı ki, parıltısı külli-ələmi bürüdü. Sonra dəhşətli göy gurultusu qopdu və elə bil, səmadan sel axdı. Tülkü Qasım diksindi, tufəngi əlindən yerə saldı, amma, nədənsə, yerə – «Zolaqlı»nın yanına enməyə cürət etmədi. Elə bu vaxt sel onu haqladı, yıxıldı və üzəşığı yuvarlandı...ilahi, bu nə idi? Yer sürüşürdü, «Palıdlı» restoranı qayıq kimi suyun üzündə üzürdü. Tülkü Qasım çamur axınına qarışıb, yerin altına getdi, qeyb oldu...» [127, 132-133].

Bədii ümumiləşdirmələr, real lövhələrlə zəngin olan «Cəza», göründüyü kimi, dünyanın dağılmasının, «təbiətin pozulmasının əlamətlərini canlı boyalarla təqdim edə bilmişdir. Bu dəhşətli həyat səhnələri Y.Səmədoğlunun «Qətl günü», Ç.Aytmatovun «Cəllad kötüyü», rus bədii nəsrinin gözəl nümunəsi olan «Qara qulaq, ağ Bim» və s. əsərləri yada salır. «Qətl günü» romanında haqsızlıqlarla üzləşən, zülm və istibdada məhkum olan insanların ah-naləsi nəticədə Baba Kaha adlanan

dəzğahda böyük fəlakətə yol açır. Təbiət kükrəyir, külli-ələmi məhv edir.

Əsərdə harmonik gözəllik simvolu kimi göstərilir. Axırda Ağalələ, tülkü Qasım kimi adamlar, ailələri, yaxınları ilə birlikdə təbiətin ən ağır cəzasına məhkum olurlar. Cinayət cəzasız qalmır. Ədibin bədii təzaddan məharətlə istifadəsinin də şahidi oluruq. Torpağa, dağa, meşəyə, suya qəddar olan bu cinayətkarlar Allahın, təbiətin hökmü ilə sürüşməyə məruz qalır, yerin təkinə gömülür. Yazıcının çox ustalılıqla və məhəbbətlə təsvir etdiyi dağlar, meşələr, bulaqlar isə öz ilkinliyində qalırlar. Pöhrələri yamyaşıl, milli vüqar rəmzi kimi göstərilən Palıd ağacları isə sanki öz əzəməti ilə, ölməzlik timsalı olaraq yenə əvvəlki görkəmlərində insanları munisliyə, ucalığa, kamilliyə səsləyirdi. H.Mirələmov bu sonluqda bir daha təsdiq edir ki, dünyada var-dövlət heç vaxt əsas ola bilməz. Sərvət gəldi-gedərdir. Qalan – Məhəbbətdir. Bu humanist, bəşəri ideya əsərin mahiyyətini təşkil edir. Fəlsəfi-psixoloji ruhda yazılan «Cəza» povesti işıqlı, estetik idealın təcəssümüdür. Tənqidçi, professor Nizaməddin Şəmsizadənin qeyd etdiyi kimi, bu əsər həm də «misilsiz poetik təsvirlər povestidir...»

Göründüyü kimi, ədibin digər əsərləri ilə birlikdə «Cəza» povesti də ədəbi tənqiddə öz layiqli qiymətini tapmışdır. Beləliklə, son olaraq bəzi cəhətləri diqqətə çatdırmaq olar. Əvvələn, yazıcının bu əsərindəki bədii təsvir vasitələri olduqca zəngin və çoxşaxəlidir. Povestin bədiiliyini, poetikliyi şərtləndirən cəhətlərdən biri onun dilinin xəlqiliyi, xalqın zəngin, əlvan dil əlvanlığına istinad etməyidir. Burada elə söz və ifadələrlə rastlaşırıq ki, bunlar canlı xalq dilinə əsaslanır və milli kolorit yaradılır, eyni zamanda əsərin şirinliyini, oxunaqlığını artırır. Yüksək obrazlılıq, təsvirin poetikliyi əsəri mənsur şeir səviyyəsinə qaldırır. Vaxtilə Ə.Məmmədخانlı, İ.Əfəndiyev barəsində deyilən «nəsrin poeziyası» kəlamını eynilə H.Mirələmovun povestləri üçün də şamil etmək olar. Bu povestlər ədibin daha irihəcmli janra – romana keçməsinə real zəmin yaradır.

III FƏSİL

H.MİRƏLƏMOVUN ROMAN YARADICILIĞI

3.1. Mənəvi azadlıq və həyati zərurət («Gəlinlik paltarı» romanı)

Bədii ədəbiyyatın əzəli və əbədi missiyası, heç şübhəsiz ki, həmişə insan probleminə münasibət olmuşdur. İnsan nədir, həyatla, təbiətlə vəhdətini necə dərk etməsi və onun təkamülü hansı yollardan gəlib keçmişdir?

İnsanın mənəvi kamilliyi və təkamül yolu dünya ədəbiyyatının ana xəttini təşkil etmişdir. Bəşəriyyətin ilk dövrlərində onu yalnız zahiri təbiət və insan gözəllikləri cəlb etmişsə, sonrakı mərhələlərdə, təbiidir ki, insanın batini, mənəvi dərinlik və gözəllikləri daha çox məşğul etmiş, ədəbiyyatın, incəsənətin başlıca mövzusunə çevrilmişdir. Təbiətə, dünyaya kor-koranə münasibətdən uzaqlaşan bəşər övladı sonrakı dövrlərdə yerin-göyün sirlərinə, varlığın, cəmiyyətin daxili aləminə nüfuz və müdaxilə etməyə zəruri ehtiyac duymuşdur. Məhz bu təbəddülatlar və ziddiyyətlər bütün əsrlərdə, həmçinin indiki mərhələdə bədii ədəbiyyatın əsas meyarı hesab olunur. Bədii ədəbiyyatın «təsərrüfat məhsulları» bu mühüm estetik prinsiplə-həyatın və insanlığın ziddiyyət və təzadlarını nə dərəcədə əks etdirmək prinsipi ilə səciyyələnir. Məhz bu estetik-nəzəri tələb mövqeyindən yanaşdıqda əsl yazıçının nəyə qadir olduğu üzə çıxır. Bu bir aksiomadır ki, həqiqi yazıçı zamanın nəbzini tutmağı, içində yaşadığı cəmiyyətin ağrı və əzablarını duymağı, həyatın ictimai, siyasi problemlərini düşünüb çıxış yolunu göstərməyi, sabahı, gələcəyi bu gündən təyin edib oxucusunu aqah etməyi bacarmalıdır. Təsadüfi deyildir ki, hər bir xalqın ədəbiyyatı onun mənəviyyatının, milli mentalitetinin aynasıdır. Dünəni bu günə, bu günü sabaha aparan yol, dünya xalqları arasında əlaqə yaradan vasitəsidir. Bu incə, zərif sənət həm də ən gözəl tərbiyəçidir. Bir şərtlə ki, öz ədəbi qəhrəmanlarına örnək ola bilsin, nəsilləri ibrətəməz həyat yoluna çıxarmağa qadir olsun. Bu cür qəhrəmanlar vasitəsilə insan yaxşını pisdən, düzü əyridən seçə bilər, insanpərvərlik, vətənpərvərlik duyğuları ilə silahlanaraq, böyük idealların qarşısına çevrilər. Cəmiyyətə belə ədəbi tələq olmadan onun dinamik inkişaf yoluna çıxmasına nail olmaq mümkün deyildir. Zənnimizcə, hazırkı dövrdə azərbaycançılıq ideyaları ilə yaşayan, milli mənəviyyat,

əxlaq problemləri ilə, vətən ağrısı, yurd sevgisi ilə yazıb-yaradan Hüseynbala Mirələmov məhz belə şərəfli missiyanın daşıyıcısıdır.

Yazıçı yalnız hekayələri, publisistik yazıları, ədəbi-tənqidi məqalələri, povest və esseləri ilə deyil, həm də romanları ilə bu ictimai-siyasi məsələləri, mənəvi problemləri ustalıqla ifadə etməyi bacaran sənətkardır.

Geniş oxucu kütləsinin və ziyalı auditoriyasının böyük marağına səbəb olan «Gəlinlik paltarı» romanı bu cəhətdən çox səciyyəvidir. Mətbuat səhifələrində romanla əlaqədar açılan geniş müzakirələr, əsərə verilən yüksək qiymət, şairlərin, tənqidçilərin, jurnalistlərin, millət vəkillərinin müsbət rəy və mülahizələri bu romanın necə böyük rezonans yaratmasından xəbər verir.

Şair-publisist Xuraman İsmayılova çox haqlı olaraq qeyd edir ki, mən bu əsəri oxuyarkən utanlıq, günahkarlıq hissləri yaşadım. Etik-əxlaqi normalarda müəyyən həddə, çərçivə arzulayan azərbaycanlı qadın, evində övladları böyüyən bir ana kimi çox istərdim ki, hər ailə bu roman qəhrəmanının acı taleyindən məntiqi nəticə çıxarsın... Övlad dünyaya gətirmək hələ analıq vəzifəsinin hamısı deyil. Hər bir evin, ailənin daxili nizamlayıcısı, tənzimləyicisi qadındır və cəmiyyətimiz də böyük evimiz, ailəmiz sayılır. Məqalə müəllifi düzgün ədəbi və milli-əxlaqi mövqedən çıxış edərək göstərir ki, «Gəlinlik paltarı» romanının qəhrəmanı **Fənayənin** faciəsində birinci günahkar analıq vəzifəsini tam anlamayan, övladlarının taleyinə biganə yanaşan **Zinayədir**. Daha sonra müəllif əlavə edir ki, çox istərdim ki, bu günün Zinayələri bu əsəri oxuyub ibrət dərsi alsınlar. Azadlığa, müstəqilliyə can atan gənclərimiz Fənayə, Zinayə kimilərinin meşşan həyatını ifşa edərək, mənəvi saflığa, daxili zənginliyə can atmalıdırlar. Yalnız bu yolla saf, əqidə, ideya sahibi olmaq mümkündür.

Şair-publisist X.İsmayılovanın bu həssas müşahidəsini həmin qəzetdə adları çəkilən ziyalılar, elm-mədəniyyət xadimləri, tənqidçilər də müdafiə etmişlər. Nizami Cəfərov, İntiqam Qasımzadə, Qəşəm Nəcəfzadə, Əsəd Cahangir, Elçin Hüseynbəyli, Aydın Xan, Flora Xəlilzadə, habelə millət vəkilləri Rəbiyyə Aslanova, Eldar İbrahimov və digər şəxsiyyətlər öz nüfuzlu fikir və mülahizələrini söyləmişlər.

Nəzəri fikirdə belə bir daşlaşmış fikir mövcuddur: romanın taleyi realizmin taleyidir. Doğrudur, bu fikir bir qədər mübahisəlidir, onu mütləqləşdirmək olmaz. Dünya ədəbiyyatında yaranmış heç də bütün romanları realizmlə bağlamaq olmaz. Məsələn, sentimental romanlar da mövcuddur. Roman janrında realizmin bərqərar olması XIX əsrə təsadüf edir. Balzakın romanları öz realizmi ilə şöhrət qazandı. XX əsrin ortalarında insanın kosmosa uçuşu kibernetikanın, telekommunikasiyanın, ETİ-nin vüsət alması ilə əlaqədar roman janrı məşhur Hamlet sualı qarşısında qaldı: «Olum, ya ölüm!». 1965-ci ildə Leninqradda beynəlxalq roman müşavirəsi keçirildi. Müşavirədə dünyanın bütün ölkələrindən ədəbiyyatşünaslar, yazıçılar, tənqidçilər, nəzəriyyəçilər tərəfindən 56 məruzə oxundu. Bir neçə fikir söyləndi: 1. İnsan əsəblərinin gərildiyi, streslərin artdığı dövrdə qalın romana ehtiyac yoxdur. 2. Roman bir janr kimi öz dövrünü yaşayıb başa vurmuşdur. 3. Müasir oxucu ancaq miniatür roman oxuya bilər. Belə romana isə eston yazıçısı Enne Beettmanın romanları misal göstərilirdi. Əlbəttə, Leninqrad müşavirəsi nə Hükqonun «Səfillər»ini, nə Balzakın «Qorio ata», nə L.Tolstoyun «Hərb və sülh»ünü, nə Dostoyevskinin «Cinayət və cəza»sını oxucuya qadağan edə bilməzdi.

Bununla belə 60-cı illərdə roman öz epik möhtəşəmliyini itirmişdi. Povest, xüsusilə miniatür povest ədəbi prosesdə ön plana keçmişdi. Məsələn, İ.Əfəndiyevin «Körpüsəlanlar», İ.Hüseynovun «Yanar ürək» əsərini tənqid həm povest, həm də roman adlandırdı. İ.Şıxlının «Dəli kür»ü roman janrının klassik tələblərinə cavab verirdi. Əlbəttə, janrın taleyini onun həcmi ilə müəyyən etmək heç də həmişə özünü doğrultmur. Məsələn, «Yanar ürək» əsərini də Ə.Əylislinin «Kür qırağının meşələri»ni də povest adlandırmaq olmaz. Birincisi povestdən böyük, ikincisi povestdən kiçikdir, birincisini miniatür roman, ikincisini isə miniatür povest adlandırmaq olar. Fakt budur ki, bir janr kimi roman hər bir cəmiyyətə lazımdır. XX əsrin ortalarında B.Belinski yazıb: «Romanın məzmunu müasir cəmiyyətin bədii məhsuludur, cəmiyyətin görünməyən elə əsaslarını açıb göstərməkdir ki, adət edilmiş vərdişlər və düşüncəsizlik onları cəmiyyətin özündən də gizli saxlayır. Müasir romanın vəzifəsi - həyatı bütün çılpaq həqiqəti ilə əks etdirməkdir. Buna görə çox təbiidir ki, roman, bir istisna kimi, ədəbiyyatın bütün digər növlərinə nisbətən

hamının diqqətini cəlb etmişdir: cəmiyyət romanı öz güzgüsü hesab edir və ona baxıb öz-özünü dərk edir» [16, 221]. Beləliklə, roman cəmiyyətin güzgüsüdür və dünyanın hansı texnologiyalara üstünlük verməsindən asılı olmayaraq ədəbiyyat həyat həqiqətini əks etdirmək imkanları ilə cəmiyyətə güc göstərib.

Xüsusilə bir janr kimi romanın gücü yarandığı zamanənin həqiqətlərini əks etdirmək imkanları ilə ölçülür. Y.Qarayevin ən məşhur kitabı bu cümlələrlə başlayır: «Böyük ədəbiyyat həmişə irəliyə doğru hərəkətimdə həyata, gerçəkliyə güvənən və xalqa, zamana xidmət eləyən ədəbiyyatdır. O öz dövrünü həmin dövrün real imkanları çərçivəsində və bu dövrün irəli sürdüyü vacib ictimai məsələlərə cavab verərək təsvir edir» [91, 3]. Bu ədəbiyyata bir ədəbi cərəyanın, bir bədii metodun estetik çərçivələri daxilində verilən qiymətdir. Məsələn, onu romantik ədəbiyyata tətbiq etmək olmaz.

Hələ 60-cı ildən öz hekayələri ilə ədəbi tənqidi fikrin diqqətini cəlb etmiş H.Mirələmov XXI əsrin, III minilliyin önlərində «Xəcalət» (2002), «Qayada çiçək» (2002) kitablarından sonra bədii inikasın imkanlarını daha da genişləndirdi. Xüsusilə bir yaradıcılıq əzmi ilə «Gəlinlik paltar» (2004), «Yanan qar» (2007) və «40-cı otaq» romanlarını çap etdirdi. Beş ildə üç roman! – bu həqiqətən yaradıcılıq uğurlu hesab oluna bilər. Bu əsərləri birləşdirən başlıca cəhət həyat həqiqətinin güclülüüyüdür. Nəsr tənqidçisi A.Hüseynov yazır: «Həyat – bədii idrakın obyektinə olmaqla yanaşı, onun həqiqiliyinin, mənalılığının da başlıca obyektiv meyarını təşkil edir. Nəticə etibarlı ilə məhz real varlıqla müqayisədə sənət əsərləri sınağa çəkilir və onlardakı həyat nəfəsi, həqiqət gücü yoxlanılır. ... Sənət əsərlərindən umduğumuz, gözlədiyimiz ilkin məziyyət – gerçəkliyin real mənzərəsinə istinaddır, yaşadığımız dövr haqqında, özümüz və cəmiyyətimiz barədə açıq və ciddi söhbətdir. Boş, uydurma süjetlərlə, qurama münaqişələr və təbiilikdən uzaq qəhrəmanlarla, yalnız bəsit zövqlü oxucuları əyləndirmək mümkündür». H.Mirələmovun povest və romanları böyük tənqidçinin nəzəri meyarlarına, daha doğrusu tələbinə cavab verən əsərlərdir. Məsələn, «Xəcalət» povestində Vətənin gecə anasını dəfn etdiyi səhnə, Vətənin meyitlər arasında arvadını və uşaqlarını axtardığı epizod, «Cəza» povestində canavarların sevgisinin təsviri, ana canavarın öz balaları uğrunda mübarizəsi və s. həyat həqiqətinə sənətkar

münasibətinin bədii ifadəsidir. Təsadüfi deyil ki, görkəmli tənqidçi N.Şəmsizadə «Gəlinlik paltarı» romanına həsr etdiyi məqaləni «Həqiqətin bədii gücü» adlandırır. Məqalədə deyilir: «Bütün zamanlarda yaradıcılığın ən çətin problemi həqiqəti demək və yazmaq olub... mən belə hesab edirəm ki, yüz il, lap beş yüz il əvvəl olduğu kimi indi də bədii əsərin dəyəri onun təcəssüm etdirdiyi həqiqətin miqdarı ilə ölçülür. Bu ədəbiyyatda ən epik forma, mənə görə ədəbiyyatın qocalıq şəkli olan roman janrına daha çox aiddir.

«Gəlinlik paltarı» azad insan ruhunun qüdrəti və faciəsi haqqında romandır» [161].

Romanda qarışıq nığahdan – azərbaycanlı kişi – Qadir və erməni qadın Zinayənin nığahından doğulmuş 18-19 yaşlı Fənayənin faciəli taleyindən bəhs olunur. Yazıçı bunu sosialist beynəlmiləçiliyinin tarixi nəticəsi kimi mənalandırır: «Roman ənənəvi yaddaşa qayıdış xatirədə yaşayan, tale manerasında yazılıb. Əsərin qəhrəmanı Fənayənin taleyi və faciəsi dörd əsas xətt üzrə açılır: Fənayə və ailəsi – atası Qadir və anası Zinayə, Fənayə və Haris; Fənayə və Fədai (qəzətsatan Qarabağ əlili; Fənayə və rəssam Yusifcan.

Fənayə bataqlıqda, çürük və antimilli kök üstündə bitən günahsız bir çiçəkdir» (N.Şəmsizadə).

Biz tənqidçinin bu dövr xəttinə beşincini – Fənayə və yazıçı xəttini də əlavə etmək istərdik. H.Mirələmov Fənayəni sevərək yaradıb, bu gənc tələbədən-jurnalistdən qadın gözəlliyinin heç bir cizgisini əsirgəməyib. Fənayə qənirsiz gözəldir. Yazıçı müxtəlif epizodlarda – evdə hamamda çimərkən, Harislə kef çəkərkən, xüsusilə Yusifcanı sevən rəssam – sənətkar gözləri ilə Fənayənin ilahi gözəlliyini təsvir edir. Xüsusilə, Fənayənin coşqun hissləri, qüdrətli ehtirasları öz cazibəsi ilə oxucunu arxasınca aparır. Adama elə gəlir ki, H.Mirələmov onu yarada-yarada həm də canı-dildən ona vurulur. Yazıçının öz qəhrəmanına vurulması təbii haldır. Qəhrəman yazıçının içindən çıxır, onun estetik idealından doğulur. Yazıçının yaratdığı gözəl qadın obrazına münasibəti ilə bağlı xalq yazıçısı Elçinin bir mülahizəsi olduqca maraqlı görünür: «Əvvəllər «Anna Karenina»-ni oxuyanda, onu vərəqlədikcə, onun barəsində fikirləşəndə mənə elə gəlirdi ki, daha doğrusu, mən

buna tamam əmin idim ki, Tolstoy Annanı dərünü bir məhəbbətlə (kişi məhəbbəti ilə!) sevir.

Bir dəfə elə bil kimsə məni təhrik etdi, bu romanı təzədən oxudum və birdən-birə sözün əsl mənasında sarsıldım, yox, belə deyil.

Əksinədir!

Bəlkə, oxucunun da bundan xəbəri olmayıb. Amma o məhəbbətdən daha dərin qatda Tolstoy Annaya kin-kidurət bəsləyir, burada gizli, qapalı bir ədavət var!

«Anna Karenina» dahinin bəlkə də heç özünə məlum olmayan insani komplekslərinin yaratdığı bir əsərdir.

«Don Kixot» nə qədər komplekssiz, azad, sərbəst dahiyənə improvizasiyalar üzərində qurulmuş bir romandırsa, «Anna Karenina» bir o qədər dərəcədə komplekslərin bədii ifadəsidir (dahiyənə ifadəsi!)» komplekslərsiz insan yoxdur. Fəqət yazıçılıq elə həm də odur ki, fərdi, insanı kompleksləri bədii xarakterə çevirə biləsən. Demək istəyirik ki, Amerika ədəbiyyatında T.Drayzer Cenni Herhardtı, rus ədəbiyyatında L.Tolstoy Anna Kareninanı, M.Şoloxov Aksiniyanı, Azərbaycan yazıçısı Anar Təhminəni hansı məhəbbətlə yaradıbsa, H.Mirələmov da Fənayəni o cür insani məhəbbətlə yaradıb.

H.Mirələmov yaradıcılığının fədakar tədqiqatçısı «Kredo» qəzetinin baş redaktoru, şair-publisist Ə. Xələfli bu obraza münasibətdə ikili vəziyyətdə qalır. «Yazıçı Fənayəyə çox hörmətlə yanaşır. Bu, əslində normal, insani münasibətdir. Bu yazıçının mənəvi ölçüsüdür, onun cəmiyyətdəki insanların haqqını qorumaq meylidir. O, Fənayəni şəxsiyyət kimi görür və belə gördüyü üçün Fənayəni qətiyyənlə ittiham eləmir. Amma bu, o demək deyil ki, yazıçı Fənayəyə məhəbbət göstərir. Doğrudur, o, Fənayəni sevə-sevə məhəbbətlə yaradır. Sanki ilahi eşqin diktəsi ilə onu sözbəsöz, kəlməbəkəlmə cilalayır».

Göründüyü kimi, Ə.Xələflinin fikirləri ziddiyyətlidir. Bu hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlir ki, hörmətli tənqidçi yazıçının estetik idealını nəzərə almır, zahiri təsvirlərə istinadən obraza qiymət verir. Yazıçı Fənayəni cazibəli yaratmalı, onu oxucuya sevdirməli idi. Oxucu ona vurulmalı, onun taleyinə acımalı, Haris kimi, namus, Qadir kimi insan alverçilərinə nifrət etməli idi. Lakin yazıçı Fənayənin həyat

mövqeyini təsvir edə bilməzdi. H.Mirələmvun estetik qayəsi cəmiyyətin mənəvi tarazlığını və əxlaqi gözəlliyini qorumaqdır.

«Gəlinlik paltarı» romanına ön sözdə görkəmli tənqidçi, AMEA-nın müxbir üzvü, professor N.Cəfərov əsərin estetik konsepsiyasını ümumiləşdirərək yazır: «Hüseynbala Mirələmov həm ideya – məzmun, həm də ifadə formaca kifayət qədər mükəmməl bir əsər yaratmış, mənəvi-əxlaqi yaddaşa yaddaşsızlığın, ailə qarşısında məsuliyyətlə məsuliyyətsizliyin günümüzün təcrübəsində hansı səviyyədə qarşı-qarşıya durduğunu bir mütəfəkkir yazıçı məharəti ilə açıb göstərməklə yanaşı, xalqın hər cür əxlaqi volyuntarizmə müqavimət göstərməyə (və qalib gəlməyə) qadir olan tükənməz mənəvi gücünə inamını ifadə etməkdən çəkinmir. «Gəlinlik paltarı» ifadə obrazı bədbin (eyni zamanda həyati!). səhnələr, epizodlarla xeyli zəngin olan əsərin nikbin ideyasının (və müəllifin nikbin ideyalarının!) unudulmaz simvoluna çevrilir».

Bir məsələni də qeyd edək: romanda obrazların adları da dərin simvolik mənə daşıyır: Məsələn, Fənayə- fənaya uğramış, Haris – həris, şəhvətli, Fədai-fədakar və s. Bu obrazların hər birinin romanda psixoloji yükü var. Ümumiyyətlə, tənqidçilər düzgün müşahidə etmişlər ki, «Gəlinlik paltarı» psixoloji romandır. Bu əsərə müxtəlif yönərdən yanaşmaq olar. Məsələn, Qarabağ müharibəsi əlili Fədai güclü psixoloji tutuma malik obrazdır. Onun Fənayəyə olan güclü və gizli sevgisini yazıçı xüsusi bir ehtiramla işləyir. Fənayə də Fədaiyə rəğbətlə yanaşır, başlıcası isə ona qarşı səmimi davranır. Elə ilk söhbətlərindən birində ona səmimiyyətlə deyir: «- Fədai, mən səni başa düşürəm. Ancaq mən arvad ola bilmərəm. Dediysin o gəlinlik paltarını qəfəsdən başqa bir şey deyil. Mənim isə güclü qanadlarım var. Heç bir qəfəs inadımı qıra bilməz» [119, 125]. Fəqət, həyat sübut edir ki, Fənayənin qanadları o qədər də güclü deyilmiş. Bu qanadlar onun qüruru ilə birlikdə Harisin ehtirashlı qolları arasında qırılıb tökülür. Yazıçı bu məqamı da rəmzi-psixoloji detallarla ifadə edir.

Yazıçı əsərin əsas qəhrəmanı, ümumiyyətlə qadın qəhrəmanlarını gözəllik, səadət, ləyaqət rəmzi olan gəlinlik paltarını ilə mizana çəkir. Burada gəlinlik paltarını milli mentalitet rəmzidir. Bu paltarını geyinmək hər qıza qismət olmur. Bu paltarını şərafətini qorumağı da hər qız, hər gəlin bacarmaz. Romanda oxuyuruq: «Ləyaqətini təsdiq etmək üçün, arvad olmağa, ailə-uşaq sahibi olmağa yeganə yol bu gəlinlik

paltarından keçir. Bu paltar sehirlı bir sənəd, vətəndaşlıq pasportu kimi bir şeydir. Bütün sevgilərin, məhəbbət oyunlarının hamısı min bir gecə nağılıdır. Bu həmin gecənin sonu elə bu gəlinlik paltarı ilə qurtarır. Dünyanın bəxtəvəri bu gecəyə gəlib çıxanlardır». Fənayə yeganə qızıdır ki, bu paltarı qəfəs adlandırır, ondan imtina edir. Bu ehtiraslı qadın üçün həyatın, insan ömrünün mənası mənəvi azadlığını qorumaqdır. Fənayənin gücü nədədir? Həm zahiri gözəlliyində, həm də bu gözəlliyin çərçivələrinə sığmayan ehtiraslarındadır. L.Tolstoyun «Anna Karenina» romanının qəhrəmanı gözəl Anna sakit idi, qəlbinə sığmayan ehtiraslarını gizlətməyi bacarırdı. Fənayə bunu bacarmır. Belə olanda yazıçı onun hisslərinə analogiya tapır: atın üzərinə köçürür. Fənayənin cıdır meydanında, at yarışını təsvir edən afişaya baxıb keçirdiyi hisslərə nəzər salmaq: «At azadlıq istəyirdi; gücünü qüvvəsini göstərmək üçün atın əzəməti, qüruru və eyni zamanda, onun cilovunun çəkilməsinə etirazı, aşıb-daşan qəzəbi Fənayənin diqqətindən yayınmırdı. Bu şəkil bəlkə də at yarışlarının təşkilatçıları üçün cıdırın təbliği, daha çox müştəri cəlb etmək məqsədi ilə çəkilmişdi. Fənayə bunun fərqi bilərəkdən varmırdı. Çünki təsəvvüründə canlandırıdığı at obrazı onun ideallarına uyğun gəlirdi. O insanı da belə görmək istəyirdi. Onun zənninə görə, insan onun azadlığını, sərbəstliyini əlindən almaq istəyəne qarşı amansız olmalıdır. İnsan deyilən məxluq gücü və qüdrəti ilə öz azadlığını qorumağa qadir deyilsə, onun yaşamaq haqqı olmamalıdır». Ədəbi tənqidin bu obraza münasibəti birmənalı deyil. Son illərdə tənqidin diqqətini zəbt etmiş bu roman və onun qəhrəmanı haqqında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Yekdil fikir budur ki, hamı bu obraza vurulub və hamı onu faciəvi qəhrəman hesab edir. Bəs nədədir Fənayənin faciəsi? Buna hərə bir cür cavab verir. H.Mirələmov yaradıcılığının istedadlı tədqiqatçısı F.Çobanoğlu yazır: «Fənayə ziddiyyətli obrazdır. Onun özünəməxsus dünyabaxışı var. Fənayənin şəxsiyyətsizliyi və mənəviyyətsizliyi haqqında danışmaq da ədalətsizlik olardı. Fənayəni faciəyə düşər edən yaşadığı cəmiyyətdir. Cəmiyyətdə baş verən eybəcərliklər, cəmiyyətdə baş verən naqisliklər son dərəcə real boyalar, həyati hadisələr fonunda göstərilir. Hadisələr elə cərəyan edir ki, bu hadisələrin reallığına oxucu inanmaya bilmir. Çünki bu hadisələrin çoxu onun gözləri qarşısında baş verir». Hörmətli tənqidçidən fərqli olaraq biz başqa cür

düşünürük. Fənyənin faciəsi onun öz içində – qeyri-adi ehtiraslarındadır. Fənyə öz gözəlliyini və ehtiraslarını idarə edə bilmir. Məsələn, Fənyənin Harisə olan münasibəti sevgi deyil, vəhşi bir ehtirasdan doğan ehtiyacdır. Fənyə bəlkə də bir qədər Yusifcanı sevirdi, tale bunu da ona çox görür. Əslində Fənyənin həyat dərsləri Yusifcan öləndən sonra başlanır, Fənyə öz faciəsini məhz ehtirasları öləziyəndən, qəlbinə məhəbbət hissi dolandan sonra dərk edir. Dərk edir ki, onu bu dünyaya bağlayan heç nə qalmayıb...

Qeyd etdik ki, «Gəlinlik paltarı» psixoloji romandır. Bunu ilk dəfə hiss edən tənqidçi N. Şəmsizadə «Həqiqətin bədii gücü» məqaləsində yazır: «Yazıçı romanda xəyaldən, yuxudan, teyfdən – ümumən fantasmaqoriyadan ustalıqla istifadə edir. Harisin teyfi, Fədayinin sərt və nəcib gözləri ölənə qədər Fənyəni rahat buraxmır, onu qarabaqara izləyirlər. Yazıçı sanki azad ruhuna, misilsiz gözəlliyinə vurulduğu Fənyəyə gözlənilən ittihamlardan bəraət qazandırmaq üçün romana rəssam Yusifcan obrazını daxil edir».

Romanın psixologizmini Avropa roman nəzəriyyələri ilə bağlayan mərhum tədqiqatçı Vəkil Hacı diqqəti bədii yaradıcılığın psixologiyasına yönəldir. «Əsərdə ən mühüm bədii-estetik yenilik qərbdə «şüur seli», «şüur axını» adlandırılan bədii üsulun romanda böyük sənətkarlıqla tətbiq edilməsidir. Bu yol müəllifə Fənyə, Yusifcan, Fədayi kimi əsas qəhrəmanların ruhunun, düşüncəsinin, mənəviyyatının təfəkkürünün ən dərin qatlarına enməsinə imkan verir.

Yazıçı surətlərini «şüur selinə», dəryasına dalmaq yolu ilə qəhrəmanların cazibə qüvvəsindən kənarında, çəkisizlik şəraitində, cəzb və xəyalət aləmində göstərməyə, rəngarəng zaman və məkanlara köçürməyə, gerçəkliklə röyanın hüdudunun silindiyi dəmdə şəklini çəkməyə, qəlbini açmağa, onu daxildən işıqlandıрмаğa, insanda bəşəri kəşf etməyə, müdafiəsinə qalxmaq üçün yazıçıya misilsiz imkanlar yaradır» [47, 324-325].

Romanın tez bir zamanda şöhrət qazanmasının səbəbi şübhəsiz ki, istedadla yazılması, oxucunu cəzb edən bədii kompozisiyaya malik olması, real həyat həqiqətlərini olduğu kimi, şərhətsiz, müdaxiləsiz əks etdirməsidir. Yazıçı yaşadığı zəmanəyə gənc bir qızın mənəvi prizmasından nəzər salır. Fənyə ilə ilgili insanları

onun arzularının tərəzisi ilə ölçür. Bu da bir yaradıcılıq cəsarətidir ki, damarlarında erməni qanı axan şiltaq bir qızı romanın qəhrəmanı kimi seçəsən və hamının erməniyə nifrət etdiyi bir mühidə oxucuya onu sevdirəsən. H.Mirələmov regional yox, bəşəri düşüncə sahibi olduğu üçün belə bir cəsarətli addım atıb. Romanın uğuru bir də bununla bağlıdır ki, ədib obrazları, hətta mühitləri səciyyələndirərkən ənənəvi müsbət-mənfi qarşıdurmasından imtina etməyə nail olub. Məsələn o, təmiz, saf azərbaycanlı ailəsinə nümunə olaraq yaratdığı Saleh kimi, Həyat xala, Sərraf, Sadiqə kimi obrazları Fənayənin ailəsinə qarşı qoymur. Romanda hər obrazın öz psixoloji tutumu, öz bədii –fəlsəfi vəzifəsi, necə deyərlər öz poetik hüsnü var. H.Mirələmov obrazları fərdiləşdirməyi bacaran yazıçıdır, demək olar ki, əsl xarakterlər ustasıdır. Fənayə, Zinayə, Qafur, Haris, Fədai, Rahibə, Sərraf, Yusifcan kimi obrazlarının hər birinin özünəməxsus daxili aləmi, nitq fərdiyyəti, estetik ideali var. Bəs yazıçı bütün bunlara nəyin sayəsində nail olur? Əlbəttə, təsvir etdiyi həyat həqiqətinə, insan psixologiyasına bələdliyin. Bir mühüm səbəbi də tənqidçi V.Hacılı, fikrimizcə doğru açıqlayır. Bu da yazıçının üslubudur: «Dərin şəriyyət, incə lirizm, coşqun dramatism, müdhiş faciəvilik və şəxsi romanlara can, nəfəs verir. Bütün bunlar bir məqsədə – əsərin baş qəhrəmanı Fənayəni girdablara, acı xəyal qırıqlığına sürükləyən fəlsəfənin, dünyagörüşünün puçluğunu göstərməyə, izzətin, çılğın rüyaların əsarətindən qurtarmasını işıqlandıрмаğa, xalqın, millətin ədəb, mərifət, mürüvvət haqqında qənaətlərini bu anlayışların fəvqündə axtarmasına yol açan fərdiyyətçiliyin, cəmiyyətin qanunlarından kənarında təsəvvür etdiyi səadət, sərbəstliyin bədii təhlilinə, şövqün, şəhvətin yaratdığı ölümcül sərməstlik, tilsimkar tənəzzül, zəlalət bataqlığından, röyasından hövlnak oyanmasını və xilasını qələmə almağı, nəticə olaraq milli-mənəvi gözəllik, əxlaqi saflıq, irfan, intibah mərtəbəsinə, din-iman məqamına pərvazını, marağını daha canlı, qabarıq, parlaq, daha rəngarəng və inandırıcı şəkildə canlandırmağa kömək edir» [47, 304-305].

Göründüyü kimi, tənqidçi hər biri ayrıca təhlilə predmet ola biləcək ifadələri bir cümləyə yerləşdirərək romanın üslub tutumunu söylə nəzərə çatdırır. Əslində bu fikirdə üslub və xarakter problemi qoyulur, möhtəşəm bir şəkildə həllə doğru yönəldilir. Həqiqətən də «Gəlinlik paltar» aydın qayəsi olan, vətəndaşlıq cəsarəti,

yazıçı hünəri ilə, dolğun lirik fəlsəfi üslubda yazılmış sənət əsəridir.

Gəlin etiraf edək ki, roman yazmaq, çoxlu hadisələri, məzmun və xarakterləri bir bədii məcraya salmaq çox çətin məsələdir. Roman üçün böyük həyat hadisəsi, qüvvətli xarakterlər lazımdır. Tanınmış tənqidçi V.Yusiflinin bu baxımdan mülahizələri ilə razılaşmaya bilmərik. O yazır: «Roman yazmaq, bədii təfəkkürün bu geniş sahəsinə çıxmaq, təfərrüatlı epik lövhələrə, çoxşaxəli hadisələrin təsvirinə meyl etmək, yaradılan obrazları xarakter səviyyəsinə qaldırmaq, əlbəttə, çətindir. Bu gün bədii nəsrimizdə sözün əsl mənasında bir roman qıtlığı hiss olunur...

Müasir romanda təkcə insanı göstərmək azdır, cəmiyyətdə gedən ictimai-mənəvi proseslərin bu insanda necə əks olunması da mühüm amildir.

Hüseynbala Mirələmovun «Gəlinlik paltarı» romanında müasir romanın bu tələblərinə əməl olunub. Əsərdə fərdi talelərin təsviri ilə cəmiyyətdə baş verən mənəvi-sosial olaylar bir-biri ilə sıx əlaqədədir. Günün reallıqları və bu reallıqlardan doğan müxtəlif təsirləri biz obrazların taleyində izləyə bilirik. Müasir roman üçün xarakterik olan: obrazı dərininə şərh etmək, onun mahiyyətindəki gizlin qatları üzə çıxarmaq «Gəlinlik paltarı» romanında da nəzərə çarpır» [186, 28].

«Gəlinlik paltarı» romanı haqqında iki il ərzində (2004-2006) otuzdan artıq məqalə və resenziya yazılıb. Və bu məqalələrin əksəriyyətində Fədai və Fənayə xətti, xüsusən də Fədai obrazı təqdir olunur. Bu da təbiidir. Çünki bu xətt və onun oxucuya aşılacağı qayə H.Mirələmovun vətəndaş mövqeyini əks etdirir. Yazıçı məhz bu xətlə, bu romanında öz doğma mövzusunə – Qarabağ mövzusunə sadıq qalır. Romanda Fədainin Fənayəyə dediyi sözlər olduqca ibrətlidir: «Erməni işğalçıları Murova sarı irəlilədikcə yol tapa bilməyən, naçar qalan qızlar, gəlinlər ələ keçməsinlər deyə, özlərini qayadan atırdılar. Yəqin ki, erməni əsirliyində təhqir olunmamaq üçün venasını kəsib intihar edən gənc azərbaycanlı qadın haqqında eşitmişəm. Qaçhaqda neçə-neçə qız-gəlin Arazın sularında qər q oldu. Amma bütün bunların sən üçün bir qəpiklik əhəmiyyəti yoxdur» Xüsusilə sonuncu cümlə ibrətamizdir: bütün bunların nəinki erməni mənşəli, damarlarında mürdar erməni qanı axan Fənayə üçün, ümumən cəmiyyət üçün, sən demə, heç bir əhəmiyyəti yox imiş. Satılmış torpaqlar hesabına harınlamış elita az bir zamanda unutdu Qarabağı da, Qarabağ döyüşlərinin

qəhrəmanlarını da. Gəlin yenə Fədaini dinləyək: «Düşmən əhatəsindəyik. Buna baxmayaraq qorxmuruq, çünki öz torpağımızdayıq. Gün gələcək qızlar sizi cəngavər kimi qarşılayacaq, sizin arvadınız olmaqla fəxr edəcəklər. Sizdən doğduqları oğlanların ağzını qılinc kəsməyəcək. Həlak olanlar müqəddəs şəhidlik zirvəsinə yüksələcək, şəhidlərin adları qoyulmuş uşaqlar onların ruhlarını yaşadacaq. Yaralananları, əlil olanları xalq gözünün üstündə saxlayacaq». Bu sözləri ağır döyüşdən əvvəl komandiri söyləmişdi Fədaiyə. Kim idi bu komandir? Biz onun adını bilmirik. Fədailərə dediyi sözlərdə onun parlaq obrazı var: o əsl döyüşçü, böyük vətənpərvər, müdrik başçı, cəsarətli bir qeyrət sahibi olan azərbaycanlı kişisi imiş.

Dünya belə kişilərin hesabına yaşayır, vətən belə oğulların hesabına qorunur.
Şair Ə.Quluzadə gözəl deyib:

Sinəmiz səngərdə paralanmasa,
O dağlardan bizə dağ olan deyil!
Vətənin əskəri yaralanmasa
Vətənin yarası sağalan deyil.

Bu gün də hər bir qeyrətli Azərbaycan oğlunun sinəsində Qarabağ boyda qan verən bir yara var. Fədailərin qədri bilinməsə yeni fədailər yaranmayacaq.

Filoloq alim İ.Kazımov bu obrazı təhlil edərək yazır: «Fədai obrazı inadkarlığı, inamı, qüruru, həyata, insana məhəbbət, saflığa, təmizliyə hörmət və ehtiramı, daxilən güclülüüyü ilə seçilir, yadda qalır. O döyüşdə dostlarının əvəzinə ölməyə hər an hazır olur. Amma Fəneyə onun saf duyğularını qiymətləndirə bilmir, daha doğrusu, bacarmır, sevgisini anlamır. Yazıçı Fədai surəti ilə Qarabağ döyüşlərində qəhrəmanlıq göstərən və təmiz duyğularla sevən gənclərin parlaq obrazını yarada bilmişdir». Demək olmaz ki, Fəneyə Fədainin sevgisini anlamır. Təsadüfi deyil ki, Fəneyə həm xəstəxanada ağır yaralı olanda, həm də intihar anında nə Harisi, nə Yusifcanı, nə ata-anasını xatırlamır, məhz Fədaini xatırlayır. Sadəcə olaraq Fəneyə özünü bu sərt və nəcib oğlana layiq bilmir, başa düşür ki, o namuslu arvad, ana olmaq üçün yaranmayıb. Burada A.S.Puşkinin «Yevgeni Onegin» poeması yada düşür. Onegin gözəl Tatyananın odlu məktubuna cavab olaraq yazır ki, mən Sizin məhəbbətinizə layiq deyiləm. Bu etirafın özündə yüksək «Mən»lik duyğusu,

uca bir qürur hissi vardır. Fənayənin Fədaiyə münasibətini aydınlaşdıran bir fakt da var. Fənayə müstəntiqlə söhbəti zamanı təqib olunduğunu belə bir səmimiyyətlə etiraf edir: «Məni o gözlər təqib edir. Həmin gözlərin sahibi bəlkə də sizə gələcəkdə ətraflı danışacağım adi bir qəzətsatandır. Qarabağ müharibəsi veteranıdır... Həmin gözlərin sahibi öz bəxtəvərliyini məndə tapmaq istəyirdi. Mən o gözlərə qarşı çox rəhmsiz oldum. Mən o gözləri Harisin qapısından içəri keçən gecə, şüşə nimçəni ayaqlarımın altında qıranda - o gözlər nimçənin içindən mənə zillənmişdi, – basıb tökmüşəm».

Şübhəsiz ki, romanın çox maraqlı qəhrəmanlarından biri Yusifcandır. Görkəmli rəssam olan Yusifcan arvadı Zərifənin laqeydlik mühitində yaşayır. Sevgisiz ailədə yaşamaq zindanda yaşamaqdan daha çətindir. H.Mirələmov Yusifcan obrazını böyük məhəbbətlə yaradıb. Əslində yazıçı bu obraz vasitəsi ilə sənət və sənətkar haqqında düşüncələrini əks etdirib. Professor N.Şəmsizadə «Həqiqətin bədii gücü» məqaləsində yazır: «Gəlinlik paltarı»nın Yusifcan və onun sənəti ilə bağlı səhifələrini rəssamlıq sənəti haqqında fəlsəfi traktat kimi oxudum. Görünür Hüseyinbalanın rəssamlığı da var. Çünki o bu hissələri sənətsünasdan daha gözəl peşəkar bir rəssam təxəyyülü ilə qələmə alıb. Həm sənətə, həm də Fənayəyə münasibəti mənə belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, H.Mirələmov Yusifcan obrazında bir az da özünü yaradıb. Amma taleyi ona oxşamasın...

Yazıçı əsərin sonunda oxucunu məcbur edir ki, o bu qıza pozğun qadın kimi baxmasın, ona həqiqi sevginin – Yusifcanın aşiq və sənətkar gözləri ilə nəzər salsın». Fənayə Yusifcanı sevir və bu sevgi qarşılıqlıdır. Lakin boy atmamış bu sevgi də taleyin tufanına düşür. Bir səhər Fənayə yuxudan durub yanında Yusifcanın meyitini görür. Bu səhnəni yazıçı psixoloji bir dərinliklə işləyir. Və bu epizodda Fənayənin bir sualı var: «Axı o insanlara neyləmişdi ki, insanlar onun harayına gəlmək istəmirdilər?!». Bu sualın savabını da məhz o özü tapır. O, bu insanlardan çox-çox uzaqdadır, bu insanlar onu başa düşmərdülər. Onu başa düşən yeganə insanı – Yusifcanı itirdikdə o tək qaldığını dərk edir. Bəs nə idi bu uzaqlıqın, tənhalığın səbəbi? Fikrimizcə, Fənayənin taleyini tamamlayan bu suallara tənqidçi N.Şəmsizadə mənalı bir aydınlıq gətirir: «Yusifcanı itirəndən sonra Fənayə ələk-vələk etdiyi dünyanın boşluğuna, mənasızlığına dözə bilmir. Fənayə özü tükənmir, onun mübarizə

apardığı dünya tükənir. O dünyanın acizliyini görür, Fənayə mübarizə obyektini itirir, qarşısında qüdrət, güc görmədiyi üçün sarsılır... yazıçı Fənayəyə sonuncu ehtiramını göstərir, onu həmişə arzuladığı ucalığa – Günəşə sarı dartır. Onun ayaqları yerdən üzülürdü. Hiss edirdi ki, insanlardan yuxarıya qalxır. Bu günə qədər yaşadığı həyatdan, şəhərdən, xatirələrdən, bir sözlə hamıdan və hər şeydən uzaqlaşır. Qəribədir ki, o qalxdıqca durulur, yüngülləşir, ürəyində, qəlbində bir sevinc hiss edirdi.

... Sanki onun Günəşə uçmaq istəyi bir az tezleşdi. Yerdən, insanlardan çox-çox uzaqlarda olan bakirə, tərtemiz Günəşə sarı. Özü də bəyaz gəlinlik libasında. Onu gəlinlik paltarında görüb Günəş gözlərini daha geniş açardı (s.511 mə 520). Beləliklə, adi insanlar üçün, yer üçün doğulmamış Fənayə gəlinlik paltarını yalnız özünə layiq ucalıq üçün – günəş üçün geyinir. Çünki o elə lap yerdə, yerin rəzillikləri içərisində də dərk edirdi ki, onun süd bədəni, mələk ruhu, şeytani ehtirasları Günəş üçün doğulub. O, Günəşin gəlini ola bilərdi və oldu da...». Bəlkə də ilk dəfə məhz bu romanda intihar faciə kimi yox, taleyin xoşbəxt sonluğu kimi qələmə alınır.

«Gəlinlik paltarı» xarakterlər romanıdır. Burdakı xarakterlərdə hərə məhz özü olduğu kimi, eyni zamanda bir-birlərinə mənəvi-psixoloji, poetik-fəlsəfi dayaq ola bilir və romanın ümumi estetik qayəsini məzmunlu tərzdə reallaşdırmağa nail olurlar.

«Gəlinlik paltarı» Azərbaycan romanının poetik səviyyəsini əks etdirən müasir bir romandır.

Lirik – psixoloji üslubda yazılmış bu roman, artıq qeyd etdiyimiz kimi, «şüur axını» təmayülünü təmsil edə bilər. H.Mirələmov hadisələrin zahiri təsviri ilə kifayətlənmir, daxildən təhlil edir. Əslində bu cəhət xarakterlərin yaradılması üçün də səciyyəvidir: əsərdə hər bir xarakter özünü təhlillə özünü təqdim edir.

H.Mirələmovun «Gəlinlik paltarı» bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında III minillikdə, XXI əsrdə də roman bir janr olaraq yaşayır. Və mürəkkəb texnologiyalar epoxasında da müasirliyin fəlsəfi suallarına layiqli bədii cavablar verir.

Bir həqiqət məlumdur ki, indiki dövrdə yazıçılarımız Azərbaycanın Azərbaycan boyda dərini – Qarabağ problemini istənilən şəkildə, ideya-bədii

boyalarla əks etdirməkdə çətinlik çəkirlər. Geniş vüsətdə, bütün mürəkkəbliyi ilə onun haqq işini epik-lirik tablolarla canlandıran, cəmiyyətin ruhunda əks-səda doğuran monumental bir əsər ortaya qoymağa nail olmamışlar. Bu barədə baxmayaraq ki, xeyli yazılıb, lakin oxucu yüksək bədii panoramada əhatəli miqyas və masştabda öz ifadəsini tapan bədii sənət nümunəsini misal gətirməkdə çətinlik çəkməkdədir.

Məhz bu mənada H.Mirələmov son illərdə böyük yaradıcılıq işi görmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, ədəbiyyatımızın fədakar tənqidçisi olan Vaqif Yusifli ədibin «Qarabağnamə» silsiləsi adlanan əsərlərindən səxavətlə və obyektivcəsinə danışmış, yüksək qiymət vermişdir.

Azərbaycan ruhunu, onun milli-mənəvi kökə, ilkinliyə bağlılığını, daxili təbiətini, yurd, torpaq sevgisini sənətkar həssaslığı ilə göstərmək missiyası daha çox H.Mirələmovun üzərinə düşmüşdür. Bu qəbildən yazılan hekayə, povestləri, dramaturgiya nümunələri, bədii film və ssenariləri, nəhayət ki, irihəcmli əsərlərinin meydana çıxmasına real zəmin yaratdı. «Gəlinlik paltarı», «Yanan qar» romanları tarixi-siyasi və bədii zərurət kimi bu həqiqəti təsdiq edir.

Bu ədəbi-bədii dönüşün yaranmasında şübhəsiz ki, 60-cı illər ədəbiyyatının müəyyən rolu oldu. H.Mirələmov kimi ədəbiyyata tamamilə yeni ab-hava gətirən ədib və şairlərimiz təbii olaraq həmin dövrün bədii məhsullarına örnək kimi baxdılar. Yəni sələflərindən yaradıcı öyrənmək onlara çox şey verdi. Bu da bir həqiqətdir ki, 60-cı illər ədəbiyyatının ilk rüşeymləri, ən müsbət yenilik və tərəfləri daha çox İlyas Əfəndiyevin «Söyüdlü arx» (1958), «Körpüsəlanlar» (1960), «Dağlar arxasında üç dost» (1963), «Sən həmişə mənimləsən» (1964), «Unuda bilmirəm» (1969), «Məhv olmuş gündəliklər» (1969), «Mənim günahım» (1970), «Mahnı dağlarda qaldı» (1972), «Qəribə oğlan» (1973), habelə «Sarıköynəklə Valehin nağılı», «Geriye baxma qoca» kimi roman və pyeslərində aydın görünürdü. İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığını çağdaş ədəbi-estetik meyarlarla qiymətləndirən görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayevin aşağıdakı mülahizəsi tam həqiqəti ifadə edir. O, qeyd edirdi ki, cəmiyyətmizin tarixində yeni dövr – 60-70-ci illər nəsrimizdə və teatr səhnəmizdə

lirik-psixoloji təmayülün tərəqqisinə zəmin oldu. Son illər ədəbiyyat və teatr irəliyə doğru ən çox məhz lirik drammatizmin nailiyyətləri ilə addımlaya bildi [92, 635].

Yazıçıların sənət sahəsindəki yeniliyə, canlı, təbii təsvir və fikir ifadəsinə xüsusi diqqət yetirmələri, tarixi keçmişə, bu günə və gələcəyə həqiqətin gözü ilə baxmaq cəhdləri, milli şüur, əxlaq məsələlərini ön plana çəkmək meyilləri 60-cı illər ədəbiyyatına müstəsna təkan verdi və beləliklə, hamının təsdiq etdiyi yeni ədəbi mərhələ yarandı.

Anarın «Ağ liman», «Macal», «Əlaqə», «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi», «Dantenin yubileyi», «Otel otağı», «Ağ qoç, qara qoç» və s. əsərləri təkcə ədibin öz yaradıcılığında yox, həm də bütövlükdə milli-bədii fikirdə, ədəbi-fəlsəfi axtarışlarda tamamilə yeni bir mərhələdən xəbər verirdi. S.Əhmədovun, M.Süleymanlının, Elçinin, Ə.Əylislinin, Y.Səmədoğlunun, Maqsud və Rüstəm İbrahimbəyov qardaşlarının və digər nasirlərimizin yaratdıqları da yuxarıdakı fikirlərimizin təsdiqi kimi qəbul edilməlidir.

Beləliklə, 2000-ci illərdən etibarən Azərbaycan yazarları başlıca diqqəti daha çox torpaq, yurd, vətən probleminə yönəldə bildilər. Nasir və şairlərimizin yaradıcılığında Qarabağ mövzusu xüsusi bir mərhələ təşkil etdi. Qarabağ məsələsinin timsalında onlar məhz həyat həqiqətlərini bədii həqiqətə çevirmək missiyasını yerinə yetirdilər. H.Mirələmovun «Gəlinlik paltarı», «Dağlarda atılan güllə», Ə.Əylislinin povest və romanları, K.Abdullanın, E.Hüseynbəylinin, S.Alışarlıının, Y.Əhmədovun, Ş.Süleymanlının, V.Nəsibin, A.Quliyevin, R.Tağımanlının, M.Orucun və başqalarının nəsr əsərlərini yada salmaq kifayətdir. Lakin bir cəhəti unutmaq olmaz ki, H.Mirələmov ənənəyə sadıq qalan yazıçıdır. Hər cür «izmlər», yenilik adına əllaməçiliklər, mücərrəd və mükəmməl dil-üslub «yenilikləri» bu cür yazıçılar üçün yaddır, novatorluq xatirinə ədəbiyyatımıza ayaq basan Qərb «izmləri».

H.Mirələmov kimi sadə və səmimi, milli və təbii ruhda yazanlarımız heç vaxt Qərb təmayüllərinə uymamış və buna ehtiyac da yoxdur. Tənqidçi Vaqif Yusifli ayrı-ayrı illərin ədəbi panoramasını özündə əks etdirən – məqalələrində bu barədə kifayət qədər yazmışdır. Qərbin ədəbiyyatlara gətirdiyi üzdənirəq «yenilikləri» nəzərdə tutan tənqidçi haqlı olaraq yazır ki, bu cür Qərb izmləri «Sənətdə daha çox dağıdıcılıq

missiyasını yerinə yetirir». Söhbət ondan gedir ki, bu cür cərəyanların təsiri ilə onların həqiqi mahiyyətini dürüst anlayana qədər bir təqlid ədəbiyyatı yaranır, postmodernizm adına cəfəngiyyatlar yazılır, beləliklə, dəbə aludə olanlar üçün özlərini «novator» adlandırmağa məqam yaranır. Qərb ədəbiyyatında artıq vaxtını keçirmiş bir cərəyanın Azərbaycan ədəbi mühitində qol-budaq atmasına, pərvəriş tapmasına isə inanmaq çətinidir» [188, 159].

Tənqidçinin Əkrəm Əylisli, Kamal Abdulla və bir çox müasir ədiblərimizin son yaradıcılıqları ilə bağlı söylədikləri çağdaş ədəbi estetik baxışların ifadəsi kimi xüsusi maraq doğurur. Son dövr nəsrimizin inkişaf meylləri, onun ədəbi-tənqidi məqalələrində öz düzgün təfsirini tapır.

2000-ci illərdə ədəbiyyatda xüsusi canlanmanın şahidi oluruq. Əkrəm Əylislinin «Ətirşah Masan», Anarın «Ağ qoç, qara qoç», Elçinin «Qarabağ şikəstəsi», «Bayraqlar», Elçin Hüseynbəylinin «Tut ağacı boyunca», «Balıq adam», Sabir Əhmədlinin «Kütlə», «Axirət sevdası», «Ömür urası», Nüşabə Məmmədlinin «Zəngülə», Sevinc Nuruqızının «Qisas», Əlabbasın «Qiyamçı», Kamal Abdullanın «Yarımqıç əlyazma», «Gizli Dədə Qorqud» və s. povest, romanlar çap olunmuşdur. Bütün bunlar nəsrimizin əsas nümunələri olsa da, dövrün ağır problemini – Qarabağ dərini bütün gərginliyi və təfəsilatı ilə verməkdə kifayət deyildir. Doğrudur, xeyli hekayə, povest, romanlar yazıblar. Kəmiyyət göstəricilərindən şikayət etmək düz olmaz. Lakin aydın məsələdir ki, problem sayda yox, sanbaldadır. Təəssüf ki, son nəsr nümunələrində oxşar məzmun və hekayələr, düşmən tərəfin vəhşilikləri şablon təsvir və üsullarla nəql olunur. Əsas dərinlik, mahiyyət zəif açılır. Qarabağ müharibəsinin təcəssümündə zahiri təfərrüatla əsl sənətkarlıq mahiyyət və qüdrətini üstələyir. Beləliklə, hər bir oxucunun stolüstü kitabına çevrilə bilən sənət əsərini görə bilmirik.

Bu cəhətdən Hüseynbala Mirələmov, mübəliğəsiz demək olar ki, çoxlarından seçilir. Onun əsərləri bəzədə bir neçə ildir ki, mətbuat səhifələrində bir-birindən fərqli yazılar çap olunur, monoqrafiyalar, kitablar, məqalələr nəşr edilir. «Onun əsərlərini gah tərifləyib göylərə qaldırır, gah da kəskin tənqid atəşinə tuturlar. Təbii ki, buraya yazıçının əsərlərini obyektiv qiymətləndirən bir sıra yazıları qatmırıq. Göründüyü

kimi, fikirlər müxtəlifdir. Amma bizim fikrimizcə, Hüseynbala Mirələmovun əsərləri müasir Azərbaycan nəsrində özünə məxsus bir yer tutur və bu əsərlər, emosiyasız-filansız, obyektiv şəkildə qiymətləndirilməlidir. Hər bir əsərində uğurlu cəhətlər, bitkin və kamil obrazlar olduğu kimi, müəyyən sənətkarlıq qüsurları və çatışmazlıqlar da ola bilər. H.Mirələmov əsərlərinə də bu meyarla yanaşmaq lazımdır. Şübhə etmirik ki, yazıçı özü də tənqiddən məhz belə bir münasibət gözləyir, əsərləri barədə obyektiv söz eşitmək istəyir» [188, 160]. Tənqidçi V.Yusifli müəllif və onun əsəri barədə öz düzgün müşahidə və qənaətlərini ifadə edir. Yalnız bir şeyə təəssüf etmək olar ki, «müəyyən sənətkarlıq qüsurları» dedikdə, nələri nəzərdə tutduğu aydın olmur. Tənqidçi bir cəhəti xüsusi nəzərə çatdırır ki, bəzən H.Mirələmovun yaradıcılığını, onun ayrı-ayrı bədii obrazlarını çox mübaliğəli formada təqdim edənlər də az deyil. Bu cəhətdən Əlirza Xələflinin, Vəkil Hacıyevin və başqalarının ifrat müqayisələri qeyri-təbii görünür. H.Mirələmovun roman və povestləri ilə bağlı Şekspirin, Fizulinin, Drayzerin əsərləri xatırlanır, paralellər aparılır.

Nitşe, Şopenhaer, Spenser, Freyd kimi filosoflar sadalanır, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri diqqətə çatdırılır. «H.Mirələmovun qəhrəmanları, xüsusilə də Yusifcan, T.Drayzer qəhrəmanları ilə müqayisədə başqa-başqa bədii xilqətlərdir və siqlət etibarını ilə tək T.Drayzerin deyil, R.Rollanın, E.Zolyanın, S.Sveyqin, B.Pasternakın dahiyənə təxəyyül sahibi surətləri ilə bir səviyyədə dayanır» [47, 24-25]. Bizə elə gəlir ki, ədibin obrazlar aləminə aludəçilik Vəkil Hacıyev kimi dünya ədəbiyyatına gözəl bələd olan ədəbiyyatşünasa o qədər də uyğun gəlmir. O, həmişə obyektivliyi, sənətkarlığı daha çox müdafiə etmiş bir alim olmuşdur. Burada isə mahiyyətçiliyə açıq-aşkar yol verilmişdir. H.Mirələmovu Azərbaycan ədəbiyyatı müstəvisində, son illərdə yazılan nəsr nümunələri ilə müqayisədə təhlil daha uğurlu sayırdı. Yaxşı olardı ki, Anar, Ə.Əylisli, Elçin, K.Abdulla, S.Əhmədli kimi görkəmli Azərbaycan yazıçılarından son əsərləri ilə müqayisə və ədəbi-bədii təhlillər aparıla, real və obyektiv qiymət veriləydi. Yalnız Avropa ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmaq və ifrata varmaq oxucuda düzgün qənaət yarada bilməz. Yaxud başqa bir misal gətirmək olar. Ədibin tanınmış tədqiqatçılarından biri onun əsərlərinə əsasən obyektiv qiymət vermiş, bir çox məqalələr yazmış, monoqrafiya nəsr

etdirmişdir. Bunlar, şübhəsiz ki, təqdir olunmalıdır. Lakin tənqidi münasibətdə, yazıcının yaradıcılığına qiymət verməkdə subyektiv yanaşma bəzən oxucunu çaşdırır. Müəllifin səmimiliyinə xələl gəlir. Filologiya elmləri namizədi, dosent, həm də çox xeyirxah insan olan Raqub Kərimovun bəzən ifrata varması, təhlili təriflə əvəzləməsi süni təsir bağışlayır: «Hüseynbala müəllim çiyinlərində bir elin dərini gəzdirən Anteydir...Məkkəsi, ziyarətgahı Şuşa olan bir Zəvvardır...» [157, 6]. Bu qəbildən olan təriflər, şübhəsiz ki, oxucuda çaşqınlıq yarada bilər.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf yolları, onun uğur və bəzi qüsurları barədə, görkəmli alimlər, ədiblər, şairlər, tarixi şəxsiyyətlər haqqında publisist yazıları, məqalələri, xeyli kitabları ilə fərqlənən jurnalist-yazıçı Əli Rza Xələflinin adı ədəbi ictimaiyyətə yaxşı tanışdır. Onun ədəbi-fəlsəfi xarakterli kitabları həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Xüsusilə H.Mirələmov haqqında tədqiqləri, çoxsaylı məqalə və kitabları oxucuda xoş təəssürat yaradır. Lakin bəzən onun da ifrat tərifləri, epitet və bənzətmələri qiymətli kitabları, məqalə və esselərinin müqabilində solğun, təsirsiz və şişirdilmiş görünür.

H.Mirələmovun bədii nəsrini haqqında, ədəbi qəhrəmanları barədə bəzən əndazəni aşan fikir və qənaətləri oxucunu razı sala bilmir. Biz təfəssilə varmaqdan yalnız onu deyə bilərik ki, Azərbaycan yazıçılarından danışarkən birdən-birə Homerlərin əsərlərini xatırlatmaq, Drayzer, Dostoyevski, Tolstoy, Z.Renur kimi görkəmli yazıçılarla müqayisələr aparmaq, Medeya, Jazon, Cenni Herhard, Anna Karenina kimi ədəbi qəhrəmanlarla yanaşı ədəbi paralellər gətirmək bir qədər şit görünür [67, 156-182]. Daha yaxşı olardı ki, hörmətli müəllif H.Mirələmov yaradıcılığına Azərbaycan ədəbi müstəvisində qiymət verəydi. Əlbəttə, yalnız bundan sonra dünya ədəbi fonunda araşdırmalara meydan açmağı hes kəs qadağan edə bilməz. Demək istəyirik ki, pafosa, şəriyyətdə, təntənəyə, bədii nida və suallara uymaq o qədər də elmi yol deyil və məqbul sayılmaz. Amma bütün bunlar, şübhəsiz ki, yazıçıya olan məhəbbətin məhsuludur. Yazıçı isə əslində bu məhəbbətə layiqdir, çünki bu sevgini məhz özü qazanıbdir.

3.2. Vətən taleyi və milli xarakter («Yanan qar» romanı)

Yazıçıya böyük məhəbbət qazandıran əsərlərdən biri «Yanan qar» («Dağlarda atılan güllə») romanıdır. Yaradıcılığının ən məhsuldar mərhələsini yaşayan, çağdaş nəsrimizdə görkəmli yer tutan Hüseynbala Mirələmovun bu romanı iki kitabdan ibarətdir. Hər iki hissə milli əbədiyyatımızın qiymətli nümunəsi hesab olunur. «Gəlinlik paltarı» kimi bu əsər də dramatik hadisələr üzərində cərəyan edir. Buradakı süjet xətti, canlı təbiət obrazı, ayrı-ayrı insan surətləri oxucunun qəlbini rıqqətə gətirir, onu doğma yurda daha möhkəm bağlayır. Son 20 ildə baş verən tarixi ədalətsizliyə etiraz nidaları, qan-qadaya, müharibələrə nifrət ifadə edən humanist duyğular oxuculara, xüsusən də gəncliyə sanki ibrət dərsi verir. Vətəndaş yanğısı, milli ruh, qanlı hadisələrə, erməni xislətinə bəslənilən nifrət motivləri əsərdəki müsbət qəhrəmanların əsas idealıdır. Elə buna görədir ki, «Yanan qar» romanı son illər nəsrimizin ən dəyərli nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Bu əsər həm də ədibin yaradıcılığında yeni bir ədəbi hadisə, yeni bir mərhələdir. Bilavasitə Qarabağ müharibəsinin canlı hadisələrinə həsr olunan roman ideya-bədii təsirilə çağdaş ədəbiyyatımızda müstəsna yer tutur. Əsərdə əsas qəhrəmanlardan olan, ermənilərin əsir götürdüyü Süleyman, onun oğlu Bəhrüz təsirli bədii boyalarla təsvir olunur: «...Onları Xoznavar kəndində qədim xırman yerinə yığmışdılar. Dəstə başçısı əsirlərin qollarını bircə-bircə yoxlayıb hərəsini saxlamaq üçün bir erməniyə təhvil verir və xəbərdar edirdi ki, kimin evindən əsir qaçsa, o adamın böyük tikəsini qulağı boyda edəcək... Bölgüdə Süleyman Artaşa düşdü...Artaş neçə il duz-çörək kəsdiyi, dostluq etdiyi insanı – payına düşən əsiri qabağına qatıb yola düzəldi...Əsirlər arasında demək olar adam sifətində bir kimsə qalmamışdı, hamısının üz-gözü, üst-başı qana, palçığa bulaşmış, cındırından cin ürkən biçərə insanlar tanınmaz hala düşmüşdülər...İri müharibələrlə müqayisədə erməni yaraqlılarının qoyduğu qaydalar ağlasığmaz dərəcədə sərt və amansız idi...» [128, 17-18].

Elə ilk səhifələrdən hesablanır ki, dramatik obrazlar bir-birini izlədikcə oxucu gərgin və bədii boyalarla üz-üzə gələcəkdir.

«Yanan qar» romanı H.Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda

yazılan əsərlər silsiləsinin davamıdır. Burada müharibənin ağır şəraitində yaşayan insanların psixologiyası sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Ağır müharibə dövrünün xarakteri Bəy Kamranın, onun oğlu Bəxtiyarın, Ötkəmin, Mustafanın, Sədəf qarının, Zakir kişinin, Süleymanın, Xəlilin, Novruzun və s. qəhrəmanların simasında verilmişdir. Erməni xəyanəti və xisləti isə əsasən Vahan, Vazgen, Ernest, Vartanuş kimi obrazların vasitəsilə ifadə olunmuşdur.

Əsər ənənəvi üslubda yazılmışdır və bu üsluba xas olan təhkiyə tərz, süjetin ayrı-ayrı hadisələr üzrə inkişafı, obrazların hər birinin aydın və dəqiq xarakteristikası bu romanda da bariz nəzərə çarpır. Tənqidçi Vaqif Yusifli haqlı olaraq qeyd edir ki, «Mirələmovun fərdi üslubuna xas olan tarixlə müasirliyi «qarışdırmaq» cəhdi digər əsərlərində olduğu kimi, burada da özünü göstərir. Romanın uğurlu cəhətlərindən biri də psixoloji ovqatın güclü olmasıdır. Belə ki, müəllif obrazların zahiri hərəkətlərindən daha artıq onların qəlbinə, duyğularına yol tapmağa çalışır və buna nail olur. Və romanın bir bədii məziyyətini də qeyd etmək istəyirik. Bu əsərdə müəllif obrazları təqlin edərkən onların milli keyfiyyətlərini daha qabarıq nəzərə çarpdırmaq istəmişdir, ancaq bununla belə, biz bu milli obrazları azərbaycanlı, yaxud erməni kimi deyil, İNSAN kimi qavrayırıq» [188, 161]. Deməli romanda təsvir edilən hadisələr süni və qurama olmayıb, Qarabağ müharibəsinin reallıqlarını əks etdirir.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ faciəsi, torpaq itkisi, vətəndaşlarımızın ev-eşiklərini itirərək köçkün kimi yaşamağa məcbur olmaları, doğma yurdun maddi və mənəvi ağırları müsbət obrazların, o cümlədən Süleymanın taleyində göstərilmişdir. Süleymanı daha çox iki xalq arasındakı düşmənçiliyin mahiyyəti düşündürür. Onun söylədiyi fikirlər romandakı əsas ideyanı obyektiv şəkildə izah edir. Süleymanın sözləri çox təbii və səmimi səslənir: Biz hələ müharibə eləmirik. Hələlik, guya dünyaya çatdırmaq istəyirik ki, torpaqlarımız işğala məruz qalır, vətəndaşlarımız terrordan öldürülür, xalqımız əzab-əziyyət çəkir. Tale bizə əbədi qonşuluq cəzası kəsib. Qaçıb qurtarmaq mümkün olmayan zindanda bizim qismətimizə dözümlü, sizin qismətinizə isə həyasızlıq düşüb... Müəllif, Süleymanın daxili çırıntılarını, başına gələn minbir müsibəti, oğlunun, arvadının əzablarını, əsirlikdən çıxış yolları axtarmasını yanıqlı bir dillə təsvir edir. Süleymanın erməni

vəhşilikləri barədə düşüncələrini həyəcansız oxumaq olmur: «Belə müharibə olar? Kəndləri, şəhərləri işğal edib orada yaşamaq istəyirlərsə, onda niyə viranəliyə çevirirlər? Atın, İtin nə günahı? Belə vəhşiliklər olar, İlahi?!» [128, 61].

Bu sətirərdə yazıçı humanizminin, milli ruh və vətəndaşlıq yanğısının bədii ifadəsini göstərmək mümkün deyildir. Erməni qadın Vartanuşla Süleyman arasındakı mükəlimə, daxili düşüncə və insan çırpıntıları ədib tərəfindən çox real və bir qədər romantik şəkildə, səmimi və açıq bir tərzdə ifadə olunmuşdur. Süleymanı ölümdən xilas edən Vartanuş yaranan qeyri-adi vəziyyətdə özü də onun mənəvi dünyasına, onun insani duyğularına sığınır. Hər ikisinin başına gətirilən müsibətlər onları müharibə şəraitində sanki «doğmalaşdırır» və bir-birinə insani duyğularla birləşdirilir. Dərk edirlər ki, əslində iki adi millət nümayəndəsinin düşünülmüş şəkildə heç bir günahı yoxdur. Onları düşmən edən insanlığını, ləyaqətini itirən bir ovuc xainlər, millətçilərdir. Müharibədə baş verən ani bir hadisə iki sadə adamı bir-birinə yaxınlaşdırır, hər ikisi girova çevrilsələr də, əsl mahiyyəti, mənəni dərk etməyə çalışırlar. Vartanuş sağ qalmasına görə daxilən Süleymana minnətdardır, Süleyman isə oğlu Bəhrurun sağ qalması naminə öz hisslərini boğmağa çalışır və özünü nə qədər danlasa, mühakimə etsə də, real şəraitdə düşməne alicənablıq etməyə məhkumdur. Lakin hər halda müharibə öz-özünü diktə edir. Süleymanın oğlu Bəhruru Yerevana aparır və şikəst edirlər, o öz sağlamlığından məhrum olur. Ədibin göstərdiyi kimi, Vartanuş isə daxilən tərəddüdlərdən, çırpıntılardan sonra get-gedə mənsub olduğu millətin bu müharibədə haqsız olduğunu və gec-tez uduzacağını dərk etməyə başlayır.

Hadisə və xarakterlər nəsrə kimi səciyyələndirdiyimiz H.Mirələmovun yaradıcılığı, şübhəsiz ki, XX əsr dünya və Azərbaycan ədəbi ənənələrinə əsaslanır, xüsusən Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Çingiz Aytmatov, Anar, Əkrəm Əylisli, Sabir Əhmədov, Elçin və b. yazıçıların xarakterlər yaratmaq bacarığını H.Mirələmovun nəsrində açıq-aydın görürük. Ədib hər bir əsərində, xüsusən «Yanan qar» romanında əsas qayə və mətləbi bədii surətlərin üzərində qurmağa üstünlük verir. Bu romandakı surətlər bitkinliyi, bədiiliyi ilə seçilirlər. «Yanan qar»da elə bir bədii surət yoxdur ki, onun taleyi əsər boyu diqqətdən kənarda qalsın. Xüsusilə Bəy

Kamran obrazı bu cəhətdən daha mükəmməl və maraqlıdır.

Bəy Kamranın timsalında milli mentalitetə xas olan bir çox mənəvi dəyərlərin – mərdliyin, xeyirxahlığın, cəsarətin, müdrikliyin, vətənpərvərliyin ümumiləşdirilmiş ifadəsi əks etdirilmişdir. Əsərin əvvəlindən müəllif onu həmişə çiyində beşaçılan silahı asılan və ermənilərə qənim kəsilən mərd bir insan kimi təqdim edir. Müəllif onun beşatılanını, kişiliyini, mərdliyin rəmzi kimi dəyərləndirir. Düşüncə və hərəkətlərində, cəmiyyətdə, ailəyə münasibətində «Dəli Kür»ün qəhrəmanı Cahandar ağanı yada salır. O da öz sələfi kimi ciddi, amansız və eyni zamanda yüksək mənəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. O, insanlara qarşı təmkinli və səmimidir, öz hisslərini qoruyub saxlamağı bacarır.

«Dağların qəribliyi, kimsəsizliyi Bəy Kamranı, Allah bilir, neçənci dəfə kövrəltdi. Ötən yay hər addımbaşı rastlaşdığı alaçıqlardan, qoyun-quzu sürüsündən, mal-qara naxırından, at ilxısından, gümrah, gülürüz elat camaatından nişana qalmamışdı. Qismətdən, ya nədən qartallar da gecələr qıy vurmur, səssiz-səmirsiz öz yuvalarında itib-batmışdılar. Dağları qaramat basmışdı, adam üşənirdi» [128, 72].

Dünyanın ahəngini, təbiətin simasını, canlı həyatı dəyişməyə, xarabazara çevirməyə can atan erməniləri, onların hər cür vəhşiliklərini ədib real müharibə səhnələri ilə ifşa etməyə nail olmuşdur. Erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı soyqırım və təcavüz siyasətinin iç üzünü canlı faktlar əsasında bədii boyalarla açılır. Roman boyu oxucuya tam aydın olur ki, ermənilərin məqsədi azərbaycanlıları tarixi ata-baba yurdundan çıxarmaq, bu ərazilərdə onların ideoloqlarının uydurduqları «böyük Ermənistan» dövləti yaratmaqdır. Müəllif sərsəm erməni tarixçilərinin təkidi ilə genosid siyasətinin davamı kimi qanlı hadisələrin törədilməsini, haqlı olaraq, onların bütün dünyaya səpələnən lobbilərinin ayağına yazır. Əsərdəki Bəy Kamran, Süleyman, Zakir kişi, Bəxtiyar, Ötkəm, Mustafa, Sədəf xala, Möhnət, Xırda xala, Akif müəllim kimi obrazlar silsiləsi Qarabağ uğrunda mübarizənin bədii salnaməsini yaradırlar. Ədib taleyüklü problemləri geniş həyat lövhələrində əks etdirməyə çalışır. Vətəndaş psixologiyasını açmığa xidmət edən bədii epizodlar oxucuda düşməyə qarşı nifrət hissini coşdurur, onu intiqama səsləyir:

«Həmişə hövsələsini sonacan basmağı bacaran Bəy Kamran bu dəfə dayana

bilmədi, beşaçıları sağ qoluna dayayıb üzünə söykədi. Süleymana da işarə ilə hazır olmağı tapşırırdı. Çaxmaq çəkilən an kötüyün üstündəki erməni üzünü üstə yıxıldı. Bəyin zəhmli səsi meşəni titrətdi:

- Sizin ananızı ağlar qoymasam başımdakı papaq haram olsun mənə! Köpək uşağı, hamınız üzünü üstə yerə uzanın! Tökdiyünüz qanların hesabını verəcəksiniz indi! Bu saat o ocağın üstündə sizə «Tərəkəmə» oynadacağam.

Dəqiq atəşlə çul kimi düşən, bircə dəfə də tərənəmədən canını tapşıran erməninin cəsədinin lap böyründə uzanmış digər erməni çəşqin hərəkətlə yerə düşmüş avtomatı götürmək üçün irəli sürünmək istədi. Beşaçıların ikinci gülləsi açıldı, o bağırdı və yerində qıvrıldı...» [128, 111].

Müəllif bu cür epizodlarda Qarabağda cərəyan edən qanlı hadisələri erməni quldurlarının dinc yerli sakinləri qırmasını, əsirlərə olmanın işgəncələr verməsini, şəhər, qəsəbə və kəndlərimizi viran qoymasını oxucunun nəzərində canlandırır. Onların mədəniyyət abidələrini, hətta qəbiristanlıqları dağıtmasını ustalıqla təsvir etməklə erməni işğalçılarının ağlagəlməz vəhşi xislətlərini açıb göstərir. Kür çayının sahilində, «Taxta körpü» deyilən ərazidə məskunlaşmış Laçınlı qaçqınların timsalında kiçik cizgilər vasitəsilə didərginlik həyatının mənzərəsini yaradan ədib müharibənin acı nəticələrini göstərməkdən çəkinmir. Sədəf qarının simasında yazıçı göstərir ki, xalq, yerli əhali elə bir çıxılmaz vəziyyətə düşüb ki, sanki Allahın qəzəbinə düşər olub. Bəy Kamran isə bu fikirdədir ki, fəlakətin, faciənin kökü ondadır ki, illər, əsrlər boyu ermənilərin dayağı olan qırmızı imperiya Azərbaycanın və ümumiyyətlə türk dünyasının ən ağıllı, irəlidə gedənlərini «südü qaymağı kimi yığıb» vətənlərindən didərgin salmışdır.

Azərbaycan xalqının düşmənləri onların məscidlərini tövlələrə, anbarlara çevirmiş, qədim və gözəl tarixi abidələrini xaraba qoymuşlar. Din xadimlərimizi-axundlarımızı, üləmələrimizi, qəlbi xalq üçün döyünən işıqlı adamlarımızı sorğusuzsualsız aradan götürmüşdür. Ədibin dediyi kimi, bəylərimizi, xanlarımızı düşmən çıxarmış, doğma yurd həsrəti ilə qovrulmuş qaçqınları, millətin başbilənlərini faciələr qoynuna atmışlar.

Romanda gənc qadın Bənövşənin söylədiklərindən məlum olur ki, onun gözü

qarşısında erməni dıǵaları nə vəhşiliklərə əl atıblar. Həsən kişinin sorǵu-sualından sonra Bənövşə el-oba adamlarının, məhsəti türklərindən olan ərinin başına gətirilən müsibətlərdən söz açır:

«...O qırǵın gecəsi körpələri, Ərgünü gözümün qabaǵında güllələdiər. Bizi maşınlara yığıb Stepanakertə apardılar. Cavan kişilərin hamısını öldürdülər. Şuşa, Laçın alınandan sonra Gorus tərəfə, aparıb donuz damında saxladılar. Orda hər gün bir nəfərimizi döyə-döyə öldürür, başımıza olmazın müsibətlər açırdılar. Zakir dayının özü, bir Allah şahiddir, Kamran əminin dəstəsi – Bəxtiyar Ötkəm, Mustafa vaxtında özlərini yetirməsəydilər, çoxdan hamımız o dünyalıq olmuşduq. Otuz-qırx əsirdən sağ qalan Zakir dayı ilə mənəm. İki nəfər isə heç dəyirman qədər də dözmədi. Qalanları canlarını dəyirmanda tapşırdı. Neçə aylardı dəyirman bizə ev, onlara son mənzil yeri, qəbiristanlıq olub...» [128, 387-388].

Bu kimi bədii parçalar sübut edir ki, ədib müharibə dövründəki mövcud vəziyyəti, baş vermiş faciəvi hadisələri dəqiq öyrənmək, onları bədii ümumiləşdirmə yolu ilə əks etdirmək missiyasını ustalıqla həyata keçirə bilir. O, Bəy Kamran, Süleyman və digər bir neçə döyüşçünün vahid qrup şəklində birləşərək öz partizan hərəkətlərini layiqincə yerinə yetirirlər. Bu adamların köhnə dəyirmanda gizlənərək öz vətəndaşlıq borclarını düşmənə gözlənilməz zərbələr endirmələrində, əsirləri xilas etmələrində görmələri əsl şərəf, qeyrət işidir.

Bu yerli kənd, qəsəbə sakinləri ətraf mühitin – yol-yoraǵanı, keçid və dərələri, daǵ və meşələri, çay və körpüləri yaxşı tanıdıqlarından bələdçiliyi də qüsursuz yerinə yetirirlər. Bu istiqamətdə döyüşçülərin apardıqları mübarizə və buna dair əsərdəki bədii epizodlar Azərbaycan çağdaş nəsrinə üçün, əlbəttə, yeniliyi ilə diqqəti cəlb edir. Əsərdə insanla canlı təbiətin qovuşuǵu, bir-birilə vəhdət təşkil etməsi, həmçinin daǵlarımızın, meşələrimizin, çaylarımızın, havanın, gülün-çiçəyin əsrarəngizliyi şairənə bir dillə təsvir olunur. Müəllif insanla təbiətin bir-birinə məlhəm olmasını humanist yazıçı mövqeyindən qiymətləndirir:

«Qırxqız, Çiçəkli, Hoçaz daǵlarının üstündə oynayan şimşəklər qaralmış buludları qılınc kimi biçib doğrayır, ətrafı bir anlığa Ayın özündən də güclü işıqlandırır. Bəy təbiətin, daǵların şıltaqlığından, göylərin qəzəbindən incimiş kimi

başını buladı... Belədi dağ yerinin təbiəti. Həlimliyi də var, sərtliyi də. Elə ki, çiçəkləri ayağına döşənir, suları ürəyinin təşnəsini söndürür, havası güc, qüvvət verir, otları loğmana, təbibə çevrilir, canını qurban eləmək istəyirsən yazın bu çağına. Vay o gündən, dağların üzü dönə. Bircə anın içində başına ildırımlar yağdırar, verər azğın sellərin ağzına, dondurar boranında, çovğununda, azdırar yolunu dumanın da, çənin də. Çıxardar səni hövsələdən... Ömür boyu təbiətinmi, yoxsa insanınmi olmazın dərəcədə dəyişkən, dönük, etibarsız çıxdığını ayırd eləməyə çalışsan da bacarmazsan. Beş dəqiqə əvvəl adamların, Bənəyin, Səməndin ölümünə fitva verən təbiət bağışlamağı da bacarır. İnsanlar da belədirmi? Yox, belə deyil. Əgər belələri varsa da, çox azdılar. Olanlar da dağa söykənən dağa bərabər, dağ ürəkli adamlardı... » [128, 340-341].

Əsərdə təbiətin bu möcüzəli məqamları, qeyri-adi gözəlliyi, bəzən isə şıltaqlığı, qəzəbi romantik bir pafosla, cazibədar bir dillə rəsm olunur. Bu, əlbəttə, yazıçının sənətkarlığından xəbər verən bir cəhətdir. Gerçəkliyin həyat drammatizmi, təbiətin coşğun xarakteri psixoloji-fəlsəfi təhkiyə yolu ilə açılır.

Akademik Bəkir Nəbiyev ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi kimi romanın bu xüsusiyyətlərini çox düzgün bir mövqedən şərh edir. Tənqidçi yazır: «Yazıçı problemin bədii həllini real, canlı həyat səhnələrinin təbii təsviri ilə yanaşı, klassik ənənələrimizə söykənməklə, yaradıcı təxəyyülə qanad verən dastançılıqda görür və belə hesab edirəm ki, hər iki meyl romanın təsvir tərzində, təhkiyə intonasiasında açıq-aydın hiss olunur. Əsər doğma yurd, ata-baba ocağı haqqında mənsur ballada təsiri bağışlayır... O da təqdir edilməlidir ki, həyat materialından özünəməxsus tərzdə istifadə edən müəllif erməni təcavüzünün qurbanlarını, məhrumiyyət və itkilərimizi təsvir etdiyi anlarda belə bədbin görünmür, əksinə, biz yağı düşmənlə döyüş ruhunun, qələbə əzminin güclü tərənnümünün şahidi olur, bir-birindən mətin, yenilməz obrazlarla qarşılaşırıq. Vətən eşqi, insan sevgisi, humanist ideal romanın təhkiyə vüsətini müəyyən edən, epik təsvirə qanad verən başlıca amil kimi çıxış edir» [142, 11].

Tənqidçi çox haqlı olaraq əsəri «mənsur ballada» kimi qiymətləndirir. Çünki əsərin əvvəlindən sonadək təhkiyənin şirinliyinin, romantik pafosla cilalanmış bədii

cazibədarlığın şahidi oluruq. O cəhət də xüsusi vurğulanır ki, roman daxili bir nikbinliklə yoğrulmuşdur. Ölüm səhnələri xeyli yer tutsa da, oxucuda qətiyyəən bədbinlik yaratmır. Oxucu inanır ki, bəzi məğlubiyyəət səhnələri, qışın, yazın müharibə ilə bağlı acı günləri, adamları minbir müsibətlə üzleşməsi, təhqir olunması, güllələnməsi, Bənək itin, Səmənd atın həlak olması və s. hadisələr nə qədər sarsıdııcı olsa da, ümitsizliyə aparıb çıxarmır. İnsanların milli-mənəvi ruhu, vətən, torpaq eşqi nikbin notlarla elə səmimi və inandırıcı təsvir olunur ki, sabaha, nurlu gələcəyə inam hissi daha da artır. Məhz bu cəhətlər ədibin humanist, bəşəri düşüncələrindən xəbər verir.

Yuxarıda demişdik ki, müəllif çox ustalıqla kiçik bir yurdu, ocağı, dəyirman sığınacağını böyük vətən parçası kimi təqdim edə bilmişdir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə ki, «Yanan qar» romanı «Ocaq haqqında ballada» [128, 14] kimi yüksək qiymətini almışdır.

Bu roman həm ideya-məzmun, həm də bədii siqlətinə görə yazıçının öz yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Cəsarətlə demək lazımdır ki, H.Mirələmovun «Yanan qar» (və ya «Dağlarda atılan güllə») romanı eyni zamanda Azərbaycan çağdaş nəsrinin son illərdəki bədii uğurudur.

H. Mirələmovun əsərlərində əsas ideyanın, ictimai mətləbin bədii həlli daha çox sujetin inkişaf istiqamətinə əsaslandığındandır ki, orda surətlərin xarakteri də çox zaman onların fəaliyyətində, əməllərində açılır, aşkar olur. Məsələn, «Dağlarda atılan güllə» romanında müəllif öz qəhrəmanlarının xarakterini məhz çətinliklərin sınağında açır. Əsərdə dağlara çəkilən vətən övladlarının fəaliyyəti, mübarizəsi təsvir olunur, daha çox mənəvi – əxlaqi problemlər – Vətənin taleyi düşünülür. Müəllif Xeyirlə (Azərbaycan xalqının ədalətli, haqlı mübarizəsi) Şərin (erməni faşistlərinin işğalçılıq hərəkatı) konfliktindən istifadə edərək Qarabağ uğrunda gedən ölüm – dirim savaşını əks etdirməyə çalışmışdır: «Namərddirlər, vəhşidirlər, nadandırlar, Süleyman müəllim! Əlacları olsa torpağın yeddi qatını donuz kimi, kəsəyən kimi eşər, rişələrimizi, köklərimizi doğrayıb tökərlər. Torpaq isə anadır. Öz övladının nişanələrini həmişə qoruyub saxlayır. Onlar nə qədər vicdansızlıq etsələr də, torpaq özünü, öz adını unudan deyil. Turalım, hər şeyi dağıtdılar, məhv elədilər. Torpağın

Qarabağ, Xocalı, Ağdam, Şuşa, Qırxqız, Dəlidağ, Daşbulaq, Qala dərəsi adlarını necə siləcəklər? Məni, səni, onları öldürsələr də, adımız Həsəndi, Suleymandı, Səlimoğludu, Novruzdu, qardaş. Bunlar qəbirləri uçurub – dağıdırlar, bəs o müqəddəslərin nəşi qarışmış torpağı hara daşıyacaqlar? Hansı oyundan çıxsalar da, bura mənim kəndim Qaladərəsi, qədim Xocalı qəbiristanlığıdır».

H. Mirələmov nəsr əsərlərindəki ciddi ictimai mətləblərin, konfliktlərin əsas mündəricəsini məhz güclü, canlı xarakterlər əsasında təcəssüm etməyi böyük məharətlə həyata keçirir.

H. Mirələmovun tipləri bir ictimai xarakter kimi bir-birindən fərqlənməklə bir fərd, insan kimi də tamamilə bir-birindən seçilir. Personajların fərdi nitqinin ictimai publisist, bədii publisist və şifahi üslubi tərzdə verilməsi də bu məqsədə xidmət edir. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, o, əsərlərinin bədii dilində xəlqiliyi, milli koloriti, hər sözün mənə çalarını nəzərə almağa çalışır.

Obrazın varlığına sözlə nail olmaq sənətin möcüzəsidir. Dramatik əsərlərdə çox az yer tutan remarkalar da bu sahədə çox şeyə qadirdir. Məlumdur ki, dramatik əsərlərdə ilk baxışdan o qədər də nəzəri cəlb etməyən müəllif nitqi son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir. Əlbəttə, remarkalar surətin bütün danışq tərzini, səhnə quruluşunu, səhnədəki hadisələri tam təfərrüatı ilə əks etdirə bilmir. O, daha çox ayrı – ayrı səhnələrdə quruluşun ümumi ahəngini, surətlərin dəyişməsini və hadisələrin cərəyan etdiyi məkanı konkret şəkildə göstərir. Remarkanın orjinallığı aid olduğu pərdənin əsas iştirakçıları və ruhu haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaqdadır. Biz əvvəldə qeyd etmişdik ki, H. Mirələmov pyeslərində remarkalardan maksimum yararlanmağa cəhd edir. Axı sirr deyil ki, səhnə əsərlərində müəllifin nitqi personajın əhval – ruhiyyəsinin ən qabarıq cəhətini dəqiqləşdirməkdə, onu tələb olunan şəkildə ifadə etməkdə aktyora istiqamət verir, səhnəyə aydınlıq gətirir. Bu proses səhnə əsərlərində ilk səhifədəki «iştirak edirlər» adlı siyahıdan, hər bir personaj haqqında verilən ilk məlumatdan başlayır. Bu hissədə iştirakçılar barəsində ilk məlumat, tərcümeyi – halın ən qabarıq, pyes üçün lazım olan cəhətləri ümumi, sadə və qısa şəkildə verilir. Əsərdəki hadisələr inkişaf etdikcə bu məlumatlar daha da dərinləşir, tamaşaçılara tam aydın olur.

H.Mirələmovun remarkaları öz təbiiliyi və orjinallığı ilə fərqlənir. O, bunları elə qurur ki, səhnənin, surətin, hadisə və vəziyyətin hər hansı bir səciyyəvi xüsusiyyətini aydın şəkildə nəzərə çarpdırır. «Vicdanın hökmü» pyesinin ilk pərdəsinin birinci şəkildə belə bir remarka var: «Hadisələr Rusiya şəhərlərinin birində və Azərbaycan ərazisinin döyüş bölgələrində cərəyan edir. Birotəqlı sadə mənzildir. Köhnə divan, kreslo və çox böyük olmayan kitab, qəzet, külqabı və içində bir neçə qərənfil olan şüşə güldən var.

Qapı açılır, Rəhim gəlir. Çantasını yerə qoyandan sonra nimdaş paltosunu, qış papağını çıxarıb asır. Kresloda yerini rahatlıyıb, cibindən artıq tanış olduğu məktubu çıxarıb sətirlərə baxır. Kağızın arasındakı şəkllə baxır. Kədərlə gülümsəyir.»

Bu remarkada Rusiyaya dolanışıq dalınca gedən həmyerlilərimizin tipik məişət tərzi, geyimi, vətən həsrəti, doğmalarının qüssəsi lakonik, lakin dəqiq düşünölmüş detallarla əks olunmuşdur. Müəllif remarkada işlətdiyi «Kağızın arasındakı şəkllə baxır. Kədərlə gülümsəyir» cümləsi ilə Rəhimin ailəsinə, ocağına bağlılığını göstərə bilmişdir. Dramaturq tapdığı orjinal, uyğun və dəqiq sözlərlə mətləbi tam və aydın ifadə edə bilmişdir. Burda uzun – uzadı təfsilat yoxdur, janrın poetikasına uyğun sadəlik, aydınlıq, təbiilik və inandırıcılıq var.

«Cavad xanın son döyüşü» iki hissəli tarixi dramın birinci hissəsində dramaturq oxucuya belə bir remarka təqdim edir: «Cavad xanın sarayında böyük, təmtəraqlı zal XVIII əsrin axırlarına məxsus Şərql üslubunda bəzədilmişdir. Ən görkəmli yerdə qumaş üzlü mütəkkəllərlə əhatə olunmuş taxt qoyulub. Bu tərtibatın arxasından nazik pərdə ilə örtölmüş qala divarı görünür.

Pərdə açılanda səhnə əlaqaranlıq və dumanlıdır. Xof və həyəcan doğuran musiqi səslənir. Ağır yük aparən kişinin hənirtisi, kəhiltisi eşidilir. Bir azdan nazik pərdə arxasından görünən qala divarının üstü ilə ağ tuman - köynəkdə dalına çox iri, ağırlığı uzaqdan bilinən darvaza şəllənmiş kişi gedir. Bu, Cavad xandır. O, yükün ağırlığından xeyli əyilib, gücünün-qüvvəsinin tükəndiyi aydıncə hiss olunur. Elə təəssürrat yaranır ki, elə indicə o, üzüquyulu yıxılacaq, darvazanın ağırlığı altında əziləcək. Töyşümə, kəhilti güclənir, görünür ki, o, bu yükdən azad olmaq, canını qurtarmaq istəmir, guya, bu, ölüm - dirim məsələsidir.»

Ekspozisiyada verilmiş remarkada hadisələrin cərəyan etdiyi zaman, konkret məkan, baş verəcək əhvalatların gərginliyi tam təfərrüatı ilə çatdırılır. Belində Gəncə darvazasını daşıyan Cavad xan haqqında məlumat isə əsas qəhrəmanın üzərinə düşən tarixi vəzifəyə işarədir. Remarkada deyildiyi kimi, Cavad xan onun nəfəsini kəsən bu ağır yükədən (Vətən məsuliyyətindən!) nəinki canını qurtarmaq istəmir, əksinə, bu yükü sonsuzluqadək daşımağa çalışır. Bu isə hər bir Vətən övladının müqəddəs borcu, şərəfli vəzifəsidir.

İki hissəli «Yaddaş ağrısı» pyesinin finalında dramaturq belə bir remarka təqdim edir: «Əlyarla Xaqani yoxa çıxırlar. Veysəl pəncərəyə tərəf gedir. Bir an xəyala dalandan sonra uzaqdan – güllə səsləri arasından «Vağzalı» havası eşidilir. Teymur yaxınlaşıb, onu qucaqlıyır. Bu oyun havası onun da qulağına çatır.

Günəşin pəncərədən içəri süzülən qızılı – çəhrəyi şüaları altında Veysəllə Teymur bir anlıq sanki tunc bir heykələ dönür. İçi vulkan dolu, fırtına dolu işıqlı heykələ!..»

Burda dramaturq əsərin məzmunu, ideyası ilə səsleşən, onu özündə ehtiva edən remarka yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Müəllif «Əlyarla Xaqani yoxa çıxırlar» ifadəsini «Əlyarla Xaqani səhnədən çıxırlar» şəkildə də verə bilərdi, lakin bu sadə cümləyə nəqli cümlədə bədii siqlət, intonasiya müəllif qayəsini daha görümlü etmişdir. Bəli, bu gün fürsətdən istifadə edən Əlyarlar, Xaqanilər ola bilsin ki, var-dövlət, şan-şöhrət sahibi ola biliblər, lakin çox keçməz ki, onlar aramızdan Veysəl kimi oğulların əzmkarlığı, qətiyyəti sayəsində məhz yox olacaqlar. Remarkada pəncərə sabaha, günəşin təsviri isə sülhə, əmin – amanlığa, rahatlığa işarədir. «Vağzalı» sədası davam edəcək, həyatımız, Veysəllə Teymurun «içi vulkan dolu, fırtına dolu işıqlı heykəl» kimi təqdimi isə cəmiyyətə yönəlmiş ittiham mesajıdır. Tunc heykələ dönən bu insanlar bizə – hər bir Azərbaycan vətəndaşına Qarabağı düşünməyə, Qarabağ uğrunda mübarizə aparmağa haraydır.

H.Mirələmov bütün pyeslərində surətlərin davranışını, xarakterindəki müəyyən bir cəhəti daha qabarıq nəzərə çarpdırmağa xidmət edən remarkalardan sənətkarlıqla yararlanır. Bu zaman səhnənin quruluşu, geyimi, davranışı qabarıq nəzərə çatdırılır. Eyni zamanda hal və vəziyyətin müxtəlif cəhətlərini əks etdirən

gedişlər – jestlər, mimikalar remarkalar da diqqəti cəlb edir: «Məktubu öpür və gözlərini yumur», «Gəlir və sakitcə Rəhimin başının üstündə durur», «Ananın əllərini tutub üzünə söykəyir», «Gözlərini açır, əllərini gözlərinə sıxır. Döşəməyə düşmüş məktubu və şəkli səliqəyə salıb cibinə qoyur», «İliq təbəssümlə», «Diksindir», «Aslan həkim təəccüblə Güllüyə baxır, sonra Aygünün arxasınca bir addım atıb dayanır» və s. «Vicdanın hökmü» pyesinə aid verdiyimiz bu remarkalarda dramaturq müəyyən bir işin icrasını tam və aydın əks etdirə bilir. Göründüyü kimi, müəllif bəzən bütöv, bəzən təktərkiibli cümlələrdən istifadə edir, lakin cümlə tipləri müxtəsər və genişliyinə görə bir - birindən fərqlənsə də, əsas məsələni bitkin, tam şəkildə çatdırmaqla. Dramaturq əsas mətləbi hərəkət, vəziyyət, mimika və replika çalarlı sözlərlə ifadə edir.

Bəzən remarkalar psixoloji durumun aşkarlanması üçün müəllifə lazım olur. «Yaddaş ağrısı» pyesində psixoloji gərginlik üstün məqamda olduğundan vəziyyətin, hadisələrin mahiyyətinin açılmasında remarkalar uğurlu vasitə kimi yadda qalır: «Veysələ göz vurur», «Gözləri böyüyür», «Kinayəli tərzdə», «Başını aşağı dikir», «Veysəl istehza ilə Xaqaniyə baxır. İsmət çay gətirir. Çayniki alır», «Təəccüblə», «Kinayə ilə», «arada yaranmış sükutdan sonra dərinləndən köks ötürür» və s. və i.a

Personajın zahiri görkəmi, geyimi ilə əlaqədar remarkalarda da dramaturq bir və ya bir neçə kəlmə, bəzən bir cümlə ilə portret yarada bilir. «Vicdanın hökmü» pyesində bu üsuldən uğurla istifadə olunmuşdur: «Meşədir. Bir ağacın altında iki erməni yaraqlısı – Karo və Hakop yeyib-içir. Üst-başı cırıq bir qız onlara qulluq eləyir», «Üst paltarını çıxarıb, qırağa atır, tapançasını götürüb qıza göstərir». «Yaddaş ağrısı» pyesindən: «Veysəl Ülkərin ağzından sarğını açıb təzədən bağliyır, əlcəklərini yoxlayır»; «Ləyaqət» pyesindən: «Nahidə xeyli köhnəlmiş, amma səliqəli ev paltarındadır», «İşıq səhnənin ön tərəfinə düşür. Bura həkimin otağıdır. Ümid gəlir, çantasını qoyub, ağ xalat geyinir», «Cavad xanın son döyüşü» pyesindən: «Gəlir. Əynində çərkəzi kişi paltarı var», «Şükufə xanım əynində tələsik geyinilmiş xalat, başında örpək, əlində kiçik şamdan gəlir», «Cavad xan əynində uzun xalat gəlir», «Sisiyanovun boynu - boğazı qalın şarfla sarınıb» və s.

H. Mirələmov pyeslərində hadisələrin cərəyan etdiyi məkanla bağlı maraqlı

remarkalar təqdim edir. Remarkalarda hər bir sözün vəzifəsi və özünəməxsus əhəmiyyəti var. Ona görə də bunlar çox vaxt personajlar qədər canlı və həyati olur. Məsələn: «Cavad xanın son döyüşü» pyesində müəllif dramaturq konfliktlə bağlı tez - tez hadisələrin cərəyan etdiyi məkanı dəyişir. Bu, müharibə, qanlı döyüş səhnələri ilə müşayiət olunan səhnə əsəri üçün olduqca təbii haldır. Dramaturq hər dəfə yeni bir məkan təsvir edərkən onu dramatik konfliktin həllinə doğru atılan yeni bir addım kimi təsvir edir. Məsələn, son pərdədə belə bir remarka ilə qarşılaşırıq: «Səhnə xeyli qaranlıqdır. Nazik pərdənin arxasından qala divarı görünür. Duman – tüstü qalxır. Əlində silah qaçan, qışqıran, qılınclaşanlar, tüfəng atanlar. Bütün bu hadisələr səhnə dibindəki nazik pərdə arxasından kölgələr, sujetlər şəklində görünür. Qarışıq səslər içərisində «Ya Əli!», «Ya Allah!», «Ura!» nidaları eşidilir. Səhnəni proyektor işıqları çalın - çarpaz kəsir, şüalar gah qızarıp, saralır, göyərir.

Səhnənin bir tərəfində Sisiyanovun qərargahıdır, o biri tərəfdə isə Cavad xanın sarayının qərargah rolu oynayan bir guşəsidir. Hadisələrin gedişindən asılı olaraq işıq gah o tərəfin, gah da digər tərəfin üzərinə düşür.» Remarkadan məlum olduğu kimi, dramaturq bu təsvirlə canlı döyüş səhnəsi yaradır, oxucunu (tamaşaçını) ölüm – dirim savaşına girmiş iki barışmaz cəbhə ilə qarşılaşdırır. Hər şey təbii və inandırıcıdır. Diqqətlə fikir verdikdə bu da aydın olur ki, H.Mirələmov bu tipli remarkalar yaradarkən klassik ənənəyə istinad etməklə müasir səhnə texnikasından da ustalıqla yararlanır.

Dramaturgiyaya nisbətən gec gələn H. Mirələmov mövcud pyesləri ilə sübut etdi ki, o, dramatik növün poetikasını kifayət qədər mənimsəmişdir. H. Mirələmov bədii nəsrində olduğu kimi, dramaturji yaradıcılığında da öz yolunu, fərdi üslubunu müəyyənləşdirə bilmişdir. Onun pyeslərində ciddi ictimai problematikanı təqdim və ifadə vasitəsi kimi müvafiq bədii üsullar mövcuddur. Bu cəhət həm konflikt və xarakterlərin işlənməsində, həm hadisələrin inkişaf tarixinin göstərilməsində, həm də sujet və kompozisiyasında özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir.

Burdakı hər bir detal ölümqabağı psixoloji gərginliklər yaşayan Fənyənin həyəcanının ifadəsinə tabe edilmişdir. Bilərəkdən və ya bilməyərəkdən yaşadığı həyat tərzinin murdarlığına dözə bilməyən Fənyə müqəddəs sandığı Günəşə doğru

uçmağa can atır: bu riyakar, iyrenc Haris kimilərdən uzaq olmaq, məsum ömür yaşamaq üçün. Müəllif elə bu məqamdaca Fənayənin bütün faciələrini özündə ehtiva edən bir cümlə işlədir: «Ancaq uça bilmədi, axı qanadları üstündə deyildi, əbədi qırmışdılar...»

Sirr deyil ki, «tənqid həyatın və həqiqətin mahiyyətinə nə dərəcədə doğru və dərin nüfuz edirsə, öz nüfuzunu bir o qədər artıq yüksəyə qaldırır. Onun öz nüfuzunun yüksəkliyi və təsiri məhz bu elmi – estetik nüfuzun dərinliyi ilə ölçülür.» Odur ki, H. Mirələmovun yaradıcılığına aidiyyəti olmayan məsələləri – vəzifəsini, yaradıcılığa necə vaxt tapmasını və s. «analiz» etmək cəhdi olduqca mənasızdır. «Alternativ», «Sənət qəzeti» kimi mətbuat orqanlarında tənqid, təhlil yox, ədəbiyyatşünaslıqdan çox uzaq məsələlər qaldırılır.

«Xəcalət» povestində verilmiş təbiət lövhəsində isə çox ciddi ictimai mətləblərə toxunulur, ittihamlar səslənir: «Sərt qayalar, qayaların sinəsindən boylan kollar, ağaclar, daşların arasında cilvələnən gözəllər kimi nazlanan çiçəklər nigarançılıq çəkir, bu nəhayətsiz mavi səmanın altında kimdənsə köməklik diləyir, kimisə arxa - dayaq çağırır. Bu gün kimsənin ağına gəlməzdi ki, bir vaxt atının yalmanına yatıb, bu dağları dörd dolanan igidlərin nəvələri, nəticələri bu daşları, bu qayaları kimsəsiz qoyacaqlar».

Müəyyən mənzərənin bədii rəsmini canlandırmağa müvəffəq olan ədib doğma yurd yerlərinin qayalarını, çiçəklərini, yerini, göyünü canlı düşünən, nigarançılıq içində əzab çəkən insan kimi təqdim edir. Yalnız vətən torpağına qəlbində sonsuz məhəbbət yaşadan qələm sahibləri bunu bacara bilərlər. Müəllifin qəzəbi, nifrəti də aydın duyulmaqdadır. O, bu vətən torpağının əsir düşmüş hər qarışını anasından ayrı salınmış körpə kimi təsvir edir: uşaq ana nəvazişinə necə möhtacdırsa, torpaq da özü yetirdiyi insanlara eləcə həsrətlidir.

Müəllif sadəcə olaraq təbiəti təsvir etmir, bu peyzajı əmələ gətirən hər bir detal bilavasitə müəllifin ifadə etmək istədiyi hisslərin, əhval – ruhiyyənin izharına, ifadəsinə tabe etmişdir. Alınan ümumi təsəvvür həm təbiət mənzərəsi, həm də psixoloji təhlil kimi uğurlu olmaqla çox qüvvətli və təsirlidir.

H.Mirələmovun yaradıcılığı üçün bir xarakterik cəhəti qeyd edək ki, yazıcının

hər hansı yeni bir əsəri çap edildikdən, yaxud tamaşaya qoyulduqdan sonra canlı oxucu və tamaşaçı müzakirələrinə səbəb olur. Bunu onunla izah etmək olar ki, həmin əsərlərdə qaldırılan məsələlər geniş oxucu – tamaşaçı auditoriyası üçün aktualdır, müəllifi narahat edən həlli vacib olan problemlər onun pərəstişkarlarını da rahat buraxmır. Müxtəlif mətbuat səhifələrində onun əsərləri ilə bağlı («Xalq», «Kredo», «Oğuz eli», «Qarabağa aparın yol» qəzetləri və b.) oxucu məktubları dərc olunur, tənqidçilər, sənətşünaslar, şair, yazıçı və publisistlər məqalə, resenziya və s. ilə H. Mirələmov yaradıcılığının özəlliklərini aşkarlamağa çalışırlar.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin «Xəcalət» - xəcalətli günümüzün güzgüsü», filologiya elmləri namizədi Alidə Səfərovanın «Xəcalət» Azərbaycan tarixinin canlı salnaməsidir», filologiya elmləri doktoru, professor Sadıq Şükürovun «H. Mirələmovun «Xəcalət» povesti haqqında düşüncələrim», Elçin Kamalın «Cəza»nın cəzası», Fariz Çobanoğlunun «Aydın olan bircə duyğu var: həyat eşqi, yaxud hisslərin qarşılaşdığı məqam» və s. və i.a. yazılar buna nümunə ola bilər. H. Mirələmovun yaradıcılığının öyrənilməsində, təbliğində xüsusi zəhmətli olan istedadlı yazıçı – jurnalist Əli Rza Xələfli ədibin «Gəlinlik paltarını» romanı ilə bağlı dövrü mətbuatda çap olunmuş materialları toplayaraq «Fənyənin sualları» adlı kitab tərtib etmişdir. Kitabda deyildiyi kimi, burada bir çox tanınmış söz – sənət adamlarının, ziyalıların – Nizami Cəfərov, Əjdər Fərzəli, Vaqif Yusifli, Ramin Əhmədov, Nizaməddin Şəmsizadə, Mınəxanın Təkləli, Vəkil Hacılı və b. – yazıçı H. Mirələmovun «Gəlinlik paltarını» romanına əks – səda kimi qələmə aldıkları ədəbi – publisistik qeydləri toplanmışdır. Müasir həyatımızın aktual problemlərini ədəbiyyata gətirməyə daha çox meyl edən H. Mirələmov üçün bütün bunlar sənət sevincləri olmaqla onun müasir ədəbi prosesdəki rolunu düzgün müəyyənləşdirməyə kömək edir. Ədibin çap olunmuş hekayə, povest, roman və publisist əsərləri, eləcə də pyesləri ədəbi ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmasa da, müəyyən mübahisələrə, haqlı, haqsız tənqidlərə rəvac versə də, ümumi nəticə kimi H. Mirələmovun ədəbi – bədii yaradıcılığı müasir qəhrəmanın orijinal və mükəmməl bədii surətini yaratmaq baxımından bədii nəsrimizin son illərində uğurlu addımları hesab edilir: «Hüseynbala müəllim, sözün həqiqi mənasında, Böyük Vətəndaşdır!

Hüseynbala müəllim Pənahəli xanların, Vaqiflərin, Zakirlərin, Natəvan və Üzeyirlərin Qarabağda dolaşan ruhlarıdır! Hüseynbala müəllim çiyinlərində bir elin dərini gəzdirən Anteydir! Hüseynbala müəllim Məkkəsi, ziyarətgahı Şuşa olan bir Zəvvardır! Onun ədəbiyyat aləminə gətirdiyi yenilik isə özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilən yeni – yeni obrazlardır» (filologiya elmləri namizədi, dosent Raqub Kərimov), «H. Mirələmov gündüzlər istehsalatda gərgin işdən macal tapmadığından gecələr yuxusuna haram qatarıq qələm «yarağı»nı əlinə alıb ağappaq kağızın önündə həyəcanlı – sanki qarla örtülmüş bəmbəyaz Borodino çölündə döyüşürmüş kimi qəlbini, ruhunu tərپətmiş, təlatümə gətirmiş, bəzən coşğun, bəzən həzin lirik, bəzən fəlsəfi, bəzənsə siyasi – psixoloji düşüncə və hisslərini yazaraq gözəl hekayə, povest, esselərinə çevirib, oxuculara ərməğan edir» (yazıçı Səyyad Aran). H. Mirələmov xalqın içindən, məlum ifadə ilə desək, həyatın dibindən gələn adamdır... O öz xalqının qürur və ləyaqəti ilə fəxr edən, xalqa məxsus nəcib hissləri həssaslıqla müşahidə edib, milli – mənəvi dəyər kimi, bədii fikrin mərkəzinə gətirən yazıçıdır» (filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadə).

Dünya xalqlarının ən önəmli ədəbi nümunələrinin ana dilimizə tərcümə olunması daim diqqət mərkəzində olmuş və ədəbi proses daha çox XIX əsrdən etibarən inkişaf etməyə başlamışdır. Bu sahədə A.Bakıxanovun, A.Səhhətin, H.Vəzirovun, Ə.Hüseynzadənin və b. mühüm xidmətləri var. Sovetlər dönəmində də tərcümə məsələsi diqqət mərkəzində olmuş, hətta 1983-cü ilin may ayında Azərbaycan hökuməti «Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» xüsusi qərar da qəbul etmişdir. Bu sənəddə, ümumən, tərcümə sahəsində respublikada görülən çoxsahəli işlərə yekun vurularaq tərcümənin vəziyyətini və keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırmaq, müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmaq üçün vəzifələr və yollar müəyyən edilmişdir. «Qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin ən qədim və ən mühüm vasitələrindən biri olan bədii tərcümə müasir dünyamızda gedən mürəkkəb və çoxcəhətli ədəbi prosesdə böyük rol oynayır, müxtəlif ictimai quruluşlarda yaşayıb, müxtəlif millətlərə, rəngarəng dillərə, dini əqidələrə və siyasi baxışlara malik olan insanları bir – birinə yaxınlaşdırır, onların arasında qarşılıqlı anlaşmanı asanlaşdırır, bütün xalqların mədəni sərvətlər xəzinəsini zənginləşdirir».

Azərbaycanda bədii tərcümənin tarixi və ənənəsi zəngindir. Yaradıcı tərcüməçilərin əməyi ilə dilimizə çevrilən əsərlər yalnız tərcümə faktı olaraq qalmayıb, eyni zamanda milli bədii təfəkkürə də yeni keyfiyyətlər gətirmişdir. Bədii tərcümə «Azərbaycan oxucusunun ideya – estetik inkişafında mühüm rol oynamışdır» (akademik Əziz Mirəhmədov), «dünyanın neçə-neçə dahi söz ustasının dilimizə gəlişi Dədə Qorqud və Füzuli dilini yeni məzmunla və ahənglə zənginləşdirir» (xalq yazıçısı Əkrəm Əylisli). H. Mirələmov bədii tərcümə məsələsinə sırf yaradıcılıq prosesi kimi yanaşır, daha çox o sənətkarlara müraciət edir ki, həmin yazıçını bütün varlığı, ruhu ilə duya, hiss edə bilir. Vaxtilə bu məsələyə aydınlıq gətirən istedadlı tərcüməçi, xalq şairi Tofiq Bayram yazırdı: «Tərcüməçi də müəyyən bir əsəri tərcümə edərkən onun müəllifi ilə öz yaradıcılığı, dünyagörüşü, bədii təfəkkür tərzində doğmalılıq, yaxınlıq duymalıdır. Məsələn, mən görkəmli rus şairi A. Voznesenskinin yaradıcılığına biganə deyiləm. Onun şeir və poemalarını diqqətlə oxuyuram. Lakin onu heç vaxt tərcümə etmək fikrinə düşməmişəm. Bilirəm ki, o fikrə düşsəm də, uğursuzluğa məruz qalaram. Yevtuşenkoni isə bir şair kimi bütün varlığımla sevirəm. Ondakı poetik tapıntılara, çılğın və cəsarətli fikirlərə heyran qalırım. Bu şairi oxuyanda hiss edirəm ki, mənim düşüncələrimi böyük ustalılıqla deyir, mənə öz şairliyimi unutturub öz pərəstişkarına, oxucusuna çevirə bilir. Buna görə də Yevtuşenkoni tərcümə etməkdən, onun misraları üzərində yaradıcılıq əzabı çəkməkdən zövq alıram».

Bu mənada H. Mirələmov tərcümələrində bir növ özünü tapır, ruhuna, yaradıcılıq kredisinə uyğun gələn bədii əsərləri doğma dilimizə tərcümə edir. Ədibin Rusiya yazıçıları Varlam Şalamov və Yuri Polyakovdan, Özbəkistan yazıçısı Teymur Zülfüqarovdan tərcümələri uğurlu olmaqla həm də H. Mirələmovun öz yaradıcılıq üslubuna çox yaxındır. O, Varlam Şalamovdan «Su baldırğanı», «Giləmeyvə», «Apostol Pavel», «İudəya prokuroru», «Sehrkar», «Sentensiya», Yuri Polyakovdan «Homo erektus və yaxud arvadların dəyişdirilməsi», Teymur Zülfüqarovdan isə «Kəklilik qəfəs» əsərini dilimizə çevirmişdir. Bu tərcümə nümunələri ədibin «Bir gecənin sehri» kitabında toplanmışdır.

IV FƏSİL

YENİ ƏSRİN SİYASİ PUBLİSİTİKASI

Tarixdə yeni ictimai formasiyalara keçid baş verəndə ədəbiyyat və mədəniyyətin də yaradıcılıq vəzifələri dəyişir və təkmilləşir. Bu hər şeydən öncə özünü onda göstərir ki, sənətkar mövqeyi çətinləşir, yazıçının tarix və xalq qarşısında mənəvi məsuliyyəti artır, mürəkkəbləşir. Azərbaycanda da XX əsrin sonlarında totalitar rejimdən milli istiqlal epoxasına keçid baş verdi. Bu həm də diktaturadan demokratiyaya keçid idi. Məhz bu dövrdə yazıçıların qarşısında bədii yaradıcılığın dönməz prinsipləri dayanırdı. Ulu öndər, ümummilli lider H.Əliyevin görüşlərində bu məsələ belə qoyulur: «Hər bir sənətkar öz xalqının övladıdır və onun tarixi qarşısında məsuliyyət daşıyır. Əvvəlki sərvətləri mənimsəmədən bu mümkün olmadığı kimi, əvvəlki təcrübəyə arxalanmadan müvəffəqiyyətlə irəli getmək olmaz. Tarix ən qüdrətli və təsirli tərbiyə vasitələrindən, şüurları və həyat mövqelərini formalaşdırmaq vasitələrindən biridir. Mədəniyyətin milli sərvətlərinin, demək olar ki, əsas mühafizəçisi olan yazıçının yüksək vətəndaşlıq vəzifəsi xalqın tarixini onun müasir mədəniyyətinə xidmət göstərməyə cəlb etməkdir». XXI əsrin yazıçısı H.Mirələmovun bütün yaradıcılığının xüsusən də publisistikasının bədii-fəlsəfi mahiyyətini elə bu cür də təyin etmək olar: xalqın tarixi qarşısında mənəvi məsuliyyət! Son dövr tariximizə, mədəniyyətimizə, söz sənətimizə xidmət etdirmək baxımından H.Mirələmovun misilsiz xidmətləri var. Onun əsərləri, xüsusilə publisistikası yüksək tarixilik duyğusuna malikdir. Ədəbiyyatda bu cəhəti yüksək qiymətləndirən xalq yazıçısı M.Hüseyn vaxtilə yazırdı: «Əgər tarixçi ayrı-ayrı faktlar əsasında müəyyən elmi nəticələr çıxarmaq yolu ilə gedirsə, yazıçının çıxardığı nəticələr bədii sürətdə əks etdirilən hadisələrin ümumi məntiqindən, fərdiləşdirilmiş insan sürətlərinin bir-birinə münasibətindən doğur.

Tarixçi dövrün ümumi ictimai münasibətlərini əks etdirirsə, yazıçı daha çox dövrün psixologiyasını təşbit edir. Tarixçi psixoloq deyildir. Lakin sənətkar psixoloq olmalıdır. Bunsuz tarix elmi yaransa da tarixi-bədii əsər yarana bilməz» [55, 105].

Cari ictimai prosesləri fakt və sənədlər əsasında əks etdirən publisistika üçün tarixilik başlıca şərtidir. Xüsusilə xalqların həyatında keçid dövrləri baş verəndə, ictimai-tarixi formasiyalar dəyişəndə ədəbiyyatın çevik janrları – poeziya və publisistika güclənir. Bu hər şeydən əvvəl baş verən hadisələrə sənətkar münasibətinin fəallığından irəli gəlir. Yazıçı öz dövrü ilə eyni ritmdə nəfəs aldığı üçün törənən olayları dərhal əks etdirmək, ona ilkin sənətkar reaksiyası bildirmək zorunda qalır. H.Mirələmovun publisistikaya intensiv müraciəti çox təbii idi. İlk hekayəsinin «Bir tikə çörək» (1961) çap olunduğu vaxtdan - 14 yaşından publisistika ilə məşğul olur. 1961-ci ildən 2002-ci ilədək H.Mirələmovun əlliyyə yaxın publisistik məqaləsi çap olunub. O ciddi sürətdə qaz mühəndisliyi ixtisası üzrə elmi tədqiqat işi aparıb, ciddi elmi məqalə və monoqrafiyalar çap etdirib. Bu faktı qeyd etməkdə məqsədimiz belə bir həqiqəti ortaya qoymaqdır ki, H.Mirələmovun ilk hekayəsi 1961-ci ildə, ilk kitabı 1986-cı ildə çap olunsa da, 2002-ci ilə böyük ədəbiyyata gəldiyi vaxta qədər o ədəbi-bədii axtarışlarını publisistika janrında davam etdirmişdir. Doğrudur, bu illərdə onun «İzlər» («Ulduz» 1967 №8), «Sonuncu tikə» («Azərbaycan pioneri» 09.05.1967) kimi maraqlı hekayələri çap olunub. 60-cı illərin sonunda o hamımızın qəzeti olan sevimli «Azərbaycan pioneri»ndə əməkdaşlıq edirdi.

H.Mirələmov publisistikanın bütün növ və janrlarda yazıb: Ədəbi-bədii publisistika, məişət publisistikası və siyasi publisistika. Bütün sahələrdə də o, demək olar ki, vətəndaş amalı və istedadla yazıb, cəmiyyəti ağırdan problemləri bədii sözün təhqiqat mərkəzinə gətirib.

Yaradıcılığı üzərində apardığımız müşahidələr göstərir ki, H.Mirələmovun böyük nəsrə gəlməsində onun bədii publisistikasının mühüm rolu olmuşdur. Publisistik janrda yazdığı əsərlərdəki faktlılıq, dəlil və sübutluluq onun nəsrinin həyat gücünü qüvvətləndirmişdir. Həyatilik, həqiqəti bədii iradə imkanı isə həmin ədəbiyyatın məziyyəti sayılmışdır. Böyük alim, mərhum Y.Qarayev yazıb: «Böyük ədəbiyyat həmişə irəliyə doğru hərəkətdə həyata, gerçəkliyə güvənən və xalqa, zamana xidmət eləyən ədəbiyyatdır. O, öz dövrünü həmin dövrün real imkanları çərçivəsində və bu dövrün irəli sürdüyü vacib ictimai məsələlərə cavab verərək təsvir

edir. Yaradıcılıq metodunun tipini və mərhələlərini şərtləndirən də onun hər konkret tarixi mərhələyə canlı gerçəkliyə nə dərəcədə bağlı olması, hansı problemləri necə və nə tərzdə həll etməsidir» [91, 3]. Həyat həqiqətini ehtiva imkanları publisistika üçün də başlıca meyardır.

Tərəddüd etmədən H.Mirələmovu XXI əsr siyasi publisistikasının görkəmli nümayəndəsi hesab etmək olar. Siyasi publisistika yaratmaq çox çətinidir. Bunun üçün təkcə sözə yaxından bələd qələm əhli olmaq azdır, tarixin gedişatını izləmək, siyasi prosesləri duymaq, cəmiyyətdə baş verən olaylara çevik münasibət bəsləmək səriştəsi lazımdır. H.Mirələmovun siyasi publisistikasının baş qəhrəmanı XX əsrin böyük şəxsiyyəti, dünya şöhrətli siyasətçi, ümummilli lider Heydər Əliyevdir. O, baş verən hadisələrə, milli-tarixi taleyimizə bu böyük dövlət xadiminin əməlləri və amalları kontekstində, onun dövlətçilik və şəxsiyyət prizmasından nəzər salmışdır. Əlbəttə, bu yerdə onun H.Əliyev haqqında yazılmış yüzə yaxın məqaləsini nəinki təhlil etmək, hətta adlarını sadalamaq imkanından məhrumuq, yeri gəldikcə bu məqalələrdəki ayrı-ayrı qiymətli fikirlərə müraciət edəcəyik. H.Mirələmovun H.Əliyevə həsr olunmuş kitabları bizə onun siyasi publisistikası barəsində təsəvvür yaratmağa imkan verir.

H.Mirələmovun H.Əliyev şəxsiyyətinə intensiv yazıçı marağı 2000-ci ildən, məhəbbət və sədaqəti isə – 1969-cu ildə hakimiyyətə gəldiyi dövrdən başlayıb, heç vaxt öləzəməyib, bir zərrə də olsun dəyişməyib. H.Mirələmovun publisistik qələmindən H.Əliyev şəxsiyyətinə tükənməz məhəbbətin tarixi-fəlsəfi iradəsi olan aşağıdakı kitablar ərsəyə gəlib:

«Amalın işığında» (2002), «Həqiqət» (2003), «Zəfər yolu» (2003), «Bir günəş var» (2004), «İşığın izi ilə» (2004), «Millətin atası» (2004) və nəhayət Moskva, məşhur JZL – Görkəmli Adamların Həyatı seriyasından rus dilində çap olunmuş «Heydər Əliyev» (2005) kitabı! Bu kitabların ümumi həcmi 2750 səhifədir. Bu əsərlərdə üst-üstə möhtəşəm Heydərnəmə epopeyasını, Əliyevçilik fəlsəfəsini əks etdirir. H.Əliyevə dönməz sədaqət, böyük vətəndaş və ziyalı sevgisi, bu böyük insanın tarixi rolunu dərk və əks etdirmək təşnəsi bu kitabların bədii-fəlsəfi pafosunu müəyyən edir. H.Əliyevə bu məhəbbətin və marağın həm obyektiv, həm də yazıçının

şəxsiyyətindən irəli gələn subyektiv səbəbləri var.

Obyektiv tarixi həqiqəti əks etdirən nüfuzlu mülahizələrdən birində deyilir: «Ölkə tarixinin çətin və keşməkeşli dövründə – 1993-cü il iyun ayının 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. Bu vaxtdan etibarən yeni tarixi mərhələ başlayır, cəmiyyətin çaşqınlıq, qeyri-müəyyənlik və anarxiyadan qurtuluşunun bünövrəsi qoyulur. Ölkə məhv olmaqdan xilas oldu. Təcrübəli siyasətçi və strateq Heydər Əliyev kimi şəxsiyyətin dövlət rəhbərliyinə qayıdışı millətin müasir sivilizasiya istiqamətində dinamik inkişafını təmin etdi. Azərbaycan müharibə, satqıncılıq, fitnə-fəsad, dağıdıcılıq ideologiyasından qurtularaq quruculuğa, yaradıcılığa, məntiqə və dərrakəyə söykənən və uğurlu gələcəyə aparan magistral yola çıxdı». «Yeni tarixi mərhələ» özü ilə bərabər şübhəsiz ki, yeni ictimai-siyasi, sosial-mənəvi problemlər də gətirdi. Şübhəsiz ki, onların tarixən düzgün həlli üçün bütün ağırlıq liderin – ölkə rəhbəri Heydər Əliyevin üzərinə düşürdü. Yalnız liderin böyük tarixçilik duyğusuna əsaslanan düzgün siyasəti, dəmir iradəsi sayəsində taleyüklü problemləri az bir zaman ərzində aradan qaldırmaq mümkün oldu. H.Əliyev bəlkə də adi adamların yox, «Tarixin öz seçimi» (R.Mehdiyev) idi. Tarix qüdrətli lideri Azərbaycan xalqına ən lazımlı bir dövrdə bəxş etdi. Onu yaxından tanıyan, iş üsuluna, dövlət quruculuğu sahəsindəki əzəmətli təcrübəsinə bələd olan akademik R.Mehdiyev yazır: «Biz şəxsiyyətin böyüklüyünü səciyyələndirən bir çox keyfiyyətləri Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin siyasi və dövlət fəaliyyətində görürük. Tarixi şəxsiyyət kimi Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət quruculuğunun, müstəqil inkişafının fundamental bazası olan əzəli və əbədi dəyərlərin daşıyıcısı və yaradıcısıdır. Heydər Əliyevin çoxillik fəaliyyətinin təhlili və dərk edilməsi, onun zəkasının və istedadının nə qədər qüdrətli və geniş olduğunu, Azərbaycan xalqının tarixini necə məqsədyönlü şəkildə və əsl ilhamla yaratdığını göstərir». Etiraf edək ki, belə bir şəxsiyyət haqqında yazmaq olduqca çətinidir. Onu tarixdə olduğu kimi görmək və göstərmək müəllifdən böyük tarixilik duyğusu, yaradıcılıq istedadı tələb edir. H.Mirələmovun siyasi publisistikası üçün belə cəhətlər xarakterikdir. Bunu artıq mətbuat da qeyd edib: «H.Mirələmov Heydər Əliyev həqiqətini dərk etmək üçün 60-cı illərin sonlarından bəri yol keçib. Onun Heydər Əliyev haqqında yazdığı əsərlər

əslində bu yolun həqiqəti dərk və təkamül mərhələləridir... Bu möhtəşəm kitabın («Heydər Əliyev» B., «Nurlan» 2008 – X.Ə.) elmi-tarixi və nəzəri-fəlsəfi məziyyətlərini təhlil etməzdən öncə H.Mirələmovun Heydər Əliyev fenomeni barəsində yazmağa mənəvi haqqı olduğunu qeyd etmək istəyirəm. O, H.Əliyevin tarixi mövqeyinin dərkinə, mənəvi dünyasının duyum anına qədim süfilər kimi, necə deyərlər ayaqyalın, payi-piyadə, addım-addım gəlib».

H.Mirələmovun Heydər Əliyev haqqında kitablarını vahid bir konsepsiya birləşdirir: ulu öndəri yeni Azərbaycanın – müstəqil Azərbaycanın qurucusu kimi göstərmək! Bu çətin, fəqət ali niyyət yazıçıya güc və qüdrət verir, ilhamını birə beş artırır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev ideallarına hədsiz sədaqətli olan yazıçı bu böyük tarixi şəxsiyyətə tarixilik kontekstindən nəzər salır, onu nəinki yaşadığı zamanın fonunda təqdim edir, hətta Heydər Əliyev fenomeninin zamanədən üstün olduğunu, onun zəkasının yaşadığı zamanəni qabaqladığını göstərməyə nail olur.

Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlişinin – Qayıdışın 10-cu ildönümündə H.Mirələmovun «Həqiqət» (2003) kitabı və «Zəfər yolu» (2003) essesi çap olundu. Bu elə bir dövr idi ki, H.Mirələmov «Xəcalət» povesti, «Vicdanın hökmü» pyesi və «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essesi ilə ədəbi mühitə bir canlanma gətirmişdi. O bu dövrdə intensiv bir fəallıqla həm bədii yaradıcılıq, həm də publisistika, xüsusilə Əliyevşünaslıq sahəsində əsərlər yazırdı. Bu əsərlərdə də hər şeydən öncə onun aydın yazıçı mövqeyi, xalqın tarixi taleyi üçün H.Əliyev əzmkarlığından irəli gələn cahanşümul işlərin mahiyyətini açmaq təşnəsi ön planda dayanır.

H.Mirələmov bizim işgüzar və ziyalı mühitinin yetirdiyi, səmimi və müdrik bir şəxsiyyətdir. H.Mirələmov kimi adamları yetişdirmək üçün böyük mühitlər lazımdır. H.Mirələmov XX əsrin son çərəyinin yetirdiyi mütəxəssis və yazıçıdır. Bu mühitin isə memarı, Hüseynbala müəllimin öz sözləri ilə desək, «Xalqımızın Böyük Oğlu, müdrik Ağsaqqalı, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyev» cənablarıdır.

H.Mirələmovun «Xəcalət» povesti də, bu gün təqdimatını keçirdiyimiz

«Zəfər yolu» və «Həqiqət» kitabları da müəllifin H.Əliyevə dərin və tükənməz məhəbbətindən yaranıb.

Çağdaş ədəbiyyatımızda H.Mirələmov görkəmli yazıçı və publisist kimi tanınır. Ədəbiyyatın müxtəlif problemləri haqqında yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələri, oçerk və portretləri bu iddianı söyləməyə əsas verir. Lakin ədibin yaradıcılığında ədəbi-siyasi portretlər üstünlük təşkil edir. Onun bir çox siyasi liderlərə, o cümlədən Ulu Öndər Heydər Əliyevə həsr etdikləri əsərlər daha ibrətamizdir.

H.Mirələmov H.Əliyev haqqında yazmağa mənəvi səlahiyyəti olan yazıçıdır. Çünki, o böyük dönməzlik və tükənməz sədaqətlə həmişə H.Əliyev ideallarına xidmət göstərib. Təsadüfi deyil ki, «Zəfər yolu» əsəsinin fəlsəfi qəhrəmanı olan Böyük İnsan haqqında o deyir: «Böyük İnsan sədaqəti bəşər övladının ali keyfiyyətlərindən hesab edilir. O siyasi Olimpin zirvəsinə yenidən qayıdıandan sonra bir vaxt sadə insanların ona necə sədaqət göstərdiklərini dəfələrlə xatırlayacaq» [117, 42]. Beləliklə, sədaqətli H.Mirələmov çox həssaslıqla H.Əliyevə məxsus ali keyfiyyətlərdən birini - onun sədaqəti insan mənəviyyatının, insanın ictimai dəyərinin ən dəqiq meyarı hesab etməsi fikrini ön plana çəkir.

«Zəfər yolu» əsərinin qəhrəmanı tarixə və zamana zirvədən boylan, məskəni ZİRVƏ olan Böyük İnsandır. Böyük alman filosofu, «Hakimiyyət əzmi» əsərinin müəllifi Fridrix Nitsşenin gözəl bir fikri var. O, belə deyib: «Şöhrətə gedən ən qısa yol zirvədən-zirvəyə gedən yoldur. Fəqət bunun üçün uzun ayaqların olmalıdır». H.Əliyev zirvələri özü üçün miqyas, ölçü və meyar seçmiş bir şəxsiyyətdir. Bəlkə də belə demək doğru olar: H.Əliyev Tanrı tərəfindən zirvələrdə hərəkət üçün seçilmiş bir insandır. Bəs bu zirvələrə gedən yol haradan başlanır. H.Mirələmov bunu çox düzgün təyin edir. O yazır: «O layiq olduğu zirvəyə çox uzaqdan, lap yolun başlanğıcından, həmişə sevdiyi, sonsuz məhəbbət bəslədiyi sırayı adamların – xalqın təkid və tələbi ilə gəlməsi oldu» [115, 37].

Şair Z.Yaqubun qoca bir müdrikin dilindən deyilmiş misraları yadıma düşür:

Bir qalın kitab var, bir qalan kitab

Oğul, elə yaz ki, kitabını sən

Qalınından deyil, qalandan olsun!

H.Mirələmovun «Zəfər yolu» əsəri qalın kitab yox, qalan kitab olacaq. Çünki bu kitabın mayası cəmiyyətdən tutulub. Burada, rus demişkən, bir dənə də olsun «falş not» yoxdur. Liderin şəxsiyyətinə ehtiramı məhz belə əsərlər formalaşdırıb bilər. «Zəfər yolu» fəlsəfi essedir, o nə bədii, nə elmi, nə də publisistik əsərdir. O, özündə elmi, fəlsəfi və publisistik təfəkkürü ehtiva edən bir əsərdir. Burada çılpaq tərif yoxdur, liderin tarixi-mənəvi əzəmətini lakonik tərzdə dərk, şərh və təqdim etmək ehtirası var. Bu ehtirasın zəminində ölkə prezidentinə əsl vətəndaş və ziyalı məhəbbəti dayanır. Essenin dəyərli cəhətlərindən biri budur ki, onun məlum qəhrəmanı – böyük vətənin taleyi kontekstində təqdim olunur: «Böyük İnsan zirvədən boylanırdı. Əllərinin hərarəti, işıqlı və müdrik zəkası, tükənməz enerjisi ilə uzun illər ərzində kərpic-kərpic, pillə-pillə ucaldığı saraya – artıq dünyanın hər yerindən görünməkdə olan Azərbaycan adlı Dövlət Sarayına qürurla baxırdı.

...Böyük İnsan ağır, ləngərli addımları, təmkinli, səbrli baxışları ilə öz yolundaydı. O, tarixin təkərini öz qətiyyəti, iradəsi ilə çevirəcəyi zamana doğru irəliləyirdi» [115, 5, 7].

H.Mirələmov az sözlə çox həqiqətləri deməyə çalışırdı. O öz qəhrəmanını bir an da olsun başı bəlalı, sinəsi çat-çat vətəndən – Azərbaycandan ayırmır. Məncə bu əsərin fəlsəfi-estetik pafosu, bədii gücü də məhz burada – Vətən və Şəxsiyyətin vəhdətindədir. Müəllif qürurla yazır: «Dünya onun simasında Azərbaycanı görür» [115, 33]. Yazıçıya görə Böyük İnsanın ən böyük qüdrət mənbəyi onun ağılı, zəkasıdır. Beləliklə, əsərdə AĞIL müstəqil obraza çevrilir «Təbii qabiliyyətlərin tacı» kimi Böyük İnsanın əzəmətinin təsdiq aktına, danılmazlıq möhürünə çevrilir.

H.Mirələmova görə H.Əliyev zəkasının ən böyük bəhrəsi «Dövlət qurmaq elmi»dir. Məhz bu elmin sayəsində qalibiyyət zirvəsini fəth edib. Əsərdə oxuyuruq: «Böyük İnsanın qərar tutduğu məkan qalibiyyət zirvəsidir. Kimsə deyə bilməz ki, həmin zirvədən Böyük İnsan ancaq keçmişinə boylanır. Əsla! O bu keçmişi elə yaşayıb ki, onu sadəcə seyr etmək qəbahət olardı. Bu ömür zirvəsindən gələcəyin yollarını görmək, müqəddəs diləklər uğrunda mübarizəni necə davam etdirməyin elmini öyrənmək üçün baxılmalıdır» [115, 13].

Bu dövlət qurmaq elmidir, bu idarə etmək elmidir, və bu qalib gəlmək

elmidir!

H.Əliyev haqqında çoxlu kitablar yazılıb. Onların hərəsinin öz dəyəri, öz yeri, öz məziyyəti var. Fəqət belə hesab edirəm ki, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən ən dəqiq və tutumlu sözü, fikri H.Mirələmov yazıb. Həmin fikri kontekstdən çıxarmadan sözlə təqdim edirdi: «Böyük İnsan bütün ömrü boyu varlığına hopmuş güc və qüdrətini səfərbərliyə ala bilməmiş, ən dəhşətli anlarda da sarsılmamış, şərti təntənə himni oxuduğu zaman belə məğlubiyyət barədə düşünməmiş, bütün gücü ilə onu rədd etmişdir. Tapındığı mənəvi dəyərlərin əsasında formalaşmış qənaət və prinsipləri onun həyat ritmini təmin etmiş, heç bir yad təsirə düşmədən, bütün boşboğaz moralistlərin dediklərinə məhəl qoymadan qəlbinin hökmünə, zəkasının qüdrətinə söykənmişdir. Bu səbəbdən də tarixin ən burulğanlı, sıx dumanlı məqamlarında azmadı, yolunu itirmədi, yanılmadı» [115, 14-15]. Bu ürəklə yazılmış mülahizələrin içərisində diqqətimizi başlıca fikrə o heç vaxt «məğlubiyyət barədə düşünməmiş»dir həqiqətinə yönəltmək istəyirdi. Həqiqətən də H.Əliyev heç zaman məğlubiyyət haqqında düşünməyib, ən çətin anlarda, bütün vəzifələrdən çıxarılanda, təklənəndə belə QALİBİYYƏT ƏZMİ ilə yaşayıb, böyük ağılı, inad və iradəsi, təmkinini və məntiqi ilə onu HAKİMİYYƏT ƏZMİNƏ çevirə bilib. Belə insanlar haqqında xalq gözəl deyib:

İgid odur hər əzaba qatlana,

İgid odur atdan düşüb, atlana!

H.Mirələmov səy və təmkin, başlıcası isə qayğı və sayğı ilə H.Əliyevin qalibiyyət əzmini aşkara çıxarır və əslində bu ƏZM-in fəlsəfi obrazını yaradır. Biz burada üç cəhəti ön plana çəkərdik: birincisi, H.Əliyev daxili gücünə inanan, lazım gələndə onu əzmlə ayağa qaldırmağı bacaran şəxsiyyətdir; ikincisi, dahi strateq və taktik olaraq o, maneələrdən fenomenal bir fəhmlə aydınlaşdırmağa nail olur və üçüncüsü, o özünü yaddaşlarda yaşatmağı bacarır.

H.Mirələmovun «Həqiqət» kitabının pafosunu müəllifin belə bir fikri dəqiq ifadə edir: o, Tanrıdan aldığı ruhu insanlara həqiqət kimi təqdim edən şəxsiyyətdir! Müəllifin fikrincə bu, məhz H.Əliyev həqiqətidir!

«Həqiqət» kitabı müəllifin son üç-dörd ildə yazdığı publisistik oçerklərdən

ibarətdir. Maraqlı struktur və sisteminə görə bu kitabı H.Əliyevin 1993-2003-cü illər dövründəki zəfər salnaməsi adlandırmaq olar. Hər bir şəxsiyyətin tarixi əhəmiyyəti onun öz xalqı qarşısında xidmətləri ilə ölçülür.

Türk-müsəlman xalqlarının böyük düşməni I Pyotrun ölkəsini imperiyaya çevirmək üçün apardığı islahatlar sizə yaxşı məlumdur. Fəqət onun öz xalqı qarşısında ən böyük xidməti bu idi ki, I Pyotr çəlləkdə çimən patavalı mujikdə dövlətçilik hissi yaratdı.

XX əsrdə öz xalqı qarşısında bu dahiyənə tarixi vəzifəni H.Əliyev icra etdi. Bu, tarixin onun üzərinə qoyduğu böyük missiya idi. Bu mənim dostum H.Mirələmovun müxtəlif forma və janrlarda yazılsa da bir-birini tamamlayan «Zəfər yolu» və «Həqiqət» kitabları H.Əliyevin bu əzəmətli, fəqət, ziqzaqdı və üzücü prosesi necə həyata keçirdiyini əks etdirən dəyərli kitablardır. Bu kitablarda həqiqətin zəfər yolu təqdim olunur.

Başqa ölkələri demirik, hələ Azərbaycanda heç kəs – nə yazıçı, nə tarixçi, nə də filosof şəxsiyyəti «Günəş»ə bənzətməyib. Təkcə ona görə yox ki, bizim yazıçıların və alimlərin buna bədii-fəlsəfi və elmi-nəzəri qüdrəti çatmayıb. Yəqin ona görə ki, əhli-urfan günəşə bənzədiləcək bir obyekt, lider və şəxsiyyət tapmayıb. Halbuki Azərbaycan ədəbi-tarixi təfəkküründə 215 il yaşamış müdrik Dədə Qorqud, Əfsanəvi qüvvələrdən güc almış Koroğlu, 13 yaşında on üç ölkə fəth edib şah olmuş Ş.İ.Xətai, Şeyx Nizami, Mövlanə Fizuli kimi dahi şəxsiyyətlər mövcuddur. Hələ Azərbaycan dövlətçiliyinin üç böyük zirvəsini – Atabəyləri, Şirvanşahları və Səfəviləri yaratmış tarixi-siyasi liderləri demirik... H.Mirələmov böyük cəsarətlə H.Əliyevə həsr etdiyi fəlsəfi-publisistik kitablarından birini «Bir günəş var» (B., «Səda» nəşr 2004) adlandırır. Yəni Heydər Əliyevi Günəşə bənzədir. Kitab bu cümlələrlə bitir: «Qəlbimizdə bir günəş var. Zəkamıza işıq, ruhumuza hərarət bəxş edən Günəş... Onun adı hamımıza əzizdir...» [118, 237]. Bu kitabın çox maraqlı quruluşu var: müəllif öz təhlil və mülahizələrinə inam, əminlik və zəmanət üçün həm H.Əliyevin öz fikirlərinə, həm də H.Əliyev haqqında dünya siyasətçilərinin aforizm misallı maraqlı qənaətlərinə istinad edir. Onların bir neçəsinə nəzər salmadan «Bir günəş var» kitabının həmin qiymətini vermək olmaz: Məsələn, «Tarixə düzgün qiymət

vermək, onu düzgün təhlil etmək lazımdır» (H.Əliyev) «Sizin kimi liderlərlə işləmək şansı əldə etdiyimə görə çox məmnunam» «C.Buş». «Sülh danışıqlarını cəsarətlə idarə edə bilmək üçün güclü orduya malik olmaq lazımdır» (H.Əliyev), «Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının hamı tərəfindən qəbul edilən lideridir» (Leonid Kuçma), «Heç bir ölkəni özünə düşmən hesab etməməlisən» (H.Əliyev), «Azərbaycanda prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar bu ölkə üçün çox yaxşı nəticələrə gətirib çıxaracaqdır» (Maykl Bele, Britaniyanın ictimai xadimi) «mili ideologiyamız tarixi keçmişimizlə millətimizin adət-ənənələri ilə, xüsusiyyətləri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır» (H.Əliyev) «Siz Nyu-Yorkda olarkən amerikalıların qəlbini... Amerika mətbuatını fəth etmişiniz... Amerika mətbuatı dünyanın görkəmli siyasi xadimi kimi Sizin fəaliyyətinizi layiqincə qiymətləndirir» (Rabit Şnayder), «Siz bütün dünyanın etiraf etdiyi görkəmli lidersiniz» (Federiko Mayor) «Cənab Əliyev! Siz canlı əfsanəsiniz» (Jak Dyüre, Fransa). Əlbəttə, «Bir günəş var» kitabından belə aforizmləri çox misal gətirmək olar. H.Mirələmov səhifənin sağ üzündə böyük həqiqətlər yazmaq üçün çox üzünə həm ulu öndərin özünün, həm də dünyanın görkəmli şəxsiyyətlərinin məzmunlu və dəyərli fikirlərini canlı misal verir.

Yenə də kitabın sonundakı bir suala qayıdırıq: «Bütün bunlar Heydər Əliyevin keçmişə, dünənə ehtiramı idi. Bəs bu gün? Artıq onun özünün də tarix olduğu bu gün ziddiyyətli dünyanın fonunda H.Əliyev özü necə görünür?

Əlbəttə, bu bir ritorik sualdır. Və kimsədən cavab istəmir. Çünki bu sualın cavabı hər kəsə məlumdur. H.Əliyev dünyanın sinəsində heykəlləşməkdədir. Artıq bir çox dünya ölkələrində – Polşada, Rumıniyada, Ukraynada, Türkiyədə... onun heykəlləri ucalır, dövlət başçıları Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xatirəsinə ehtiram olaraq bu heykəllərin önünə gəlir və ehtiramla baş əyirlər. Heydər Əliyev tipli liderlər təkə bir xalqa mənsub deyil. Onlar dünyanın övladlarıdır. Dünya həmişə belə insanların parlaq obrazlarını mənəvi dünyalarında əzizləyir, xatirələrini yaddaşlarında əbədi yaşadırlar» [118, 228]. «Bir günəş var» H.Əliyevin vəfatından sonra yazılıb. Ona görə də əsərin əvvəlində publisistik üslubda müəyyən kədər çaları var. Lakin burada liderin cismani yoxluğu ilə əbədi varlığı

yüksək fəlsəfi-publisistik vəhdətdə öz əksini tapır. Küllən əsərin pafosunu H.Əliyev əbədiyyətinə əsl ziyalı və vətəndaş yazıçı inamı müəyyənləşdirir. Hələ Azərbaycanda H.Əliyevin bədii obrazı yaradılmayıb. Çünki, onun böyük şəxsiyyətini bədii cəhətdən həzm etmək çox çətindir. Şübhə yox ki, gələcəkdə onun möhtəşəm obrazını yaradan şairlər, yazıçı və dramaturqlar, həmçinin məhz H.Mirələmov özü H.Mirələmovun publisistik əsərlərindən istifadə edəcəklər. Çünki, publisistik kitabları təkcə faktlar və sənədlər deyil, canlı müşahidələr əsasında yazılmışdır. H.Mirələmov haqqında iki dəyərli kitabın, onlarla məqalənin müəllifi «Kredo» qəzetinin baş redaktoru, şair-publisist Ə.Xələfli «Bir günəş var» kitabına yazdığı «Səma genişliyi-ümman dərinliyi» adlı ön sözdə yazır: «Elə mövzular var ki, onu bədii nəsrin dili ilə, elə mövzular var ki, onu dramaturgiyanın canlı obrazları ilə cəmiyyətə çatdırmaq gərəkdir. Ancaq elə mövzular da var ki, sırf bədii publisistikanın, ədəbi düşüncələrin dili ilə deyilməlidir. Yazıçı publisistikaya o vaxt müraciət edir ki, öz sözünü cəmiyyətə birbaşa demək istəyir. Burada artıq təfərrüata varmağa, bədii təsvirlərə geniş meydan verməyə lüzum qalmır. Cəmiyyətlə yazıçının arasında birbaşa söz dayanır. Həm də o söz ki, onun müxtəlif çalarlarına, rənglərinə ehtiyac qalmır. Dünyanın ən qüdrətli sənətkarları cəmiyyətə sözü birbaşa demək ehtiyacını duyduqlarından görünür bu janra əhəmiyyət vermişlər» [118, 4-5]. Bu mülahizələr H.Mirələmovun kitablarından süzülüb gəlir. Əslində öz publisistikasında H.Mirələmov zamanın tələbi ilə bədii ümumiləşmələr aparmağı gözləyə bilmədiyi problemləri qələmə alır. İdeallarına sədaqət və səmimiyyətlə xidmət etdiyi H.Əliyev haqqında hər kəsdən öncə özü yazmaq istəyir. Bu da heç şübhəsiz ki, H.Mirələmovun H.Əliyevə dərin məhəbbətindən irəli gəlir: «Heydər Əliyevi günəşə bənzədən təkcə mən deyiləm. Və onu Günəşə timsal tutanlar sadəcə bənzətmə aparmırlar. Günəş həyatın mənbəyidir. Günəş öz işığını kimsədən əsirgəmir, günəş öz işığını, enerjisini, hərarətini qərəzsiz olaraq bütün dünyaya bağışlayır. Heydər Əliyevdə Günəş qüdrəti vardı. Günəşi sevdiyimiz kimi onu sevirik... Onu Böyük Qafqazın zirvələrindən tutmuş, Arazın boz-bulanıq axan sularına qədər, Xudafərinin sınıq tağlarından tutmuş Şirvanşahlar sarayının daşları üzərində yazılmış poezisiyasına qədər hər yerdə görə bilərik. Bu gün Heydər Əliyev işıq zərrələrinə dönüb dünyaya səpələnib. Harda azərbaycanlı varsa,

orda Heydər Əliyev var» [118, 36-37]. H.Əliyev ədəbiyyatın əbədiyyətinə inanırdı, ona görə də bütün mədəniyyət və sənət növlərindən bədii ədəbiyyatı üstün tutur, yazıçılara və şairlərə xüsusi qayğı göstərirdi. İndi, ulu öndərin əbədiləşdirdiyi ədəbiyyat onun özünü əbədiləşdirir. Və bu sahədə heç şübhəsiz ki, ən öncül yeri H.Mirələmov tutur. Artıq bəzi mülahizələrdən də görüldüyü kimi, o H.Əliyev şəxsiyyətinə təkcə mövzu kimi baxmır, böyük bir həyatın qüdrətli şəxsiyyətdə canlı ifadəsi kimi yanaşır. Öz xalqının qədrini bilən kəs onun liderini də dəyərləndirməyi bacarmalıdır. Çünki, tarixi yaradan kütlələr yox, liderlərdir. Məhz liderlər tarixi yaradır və onu idarə edir. Kütlə tarixin materialı, lider isə onun memarıdır. H.Əliyev məhz belə bir lider idi. H.Mirələmov yazır: «Lider insanların ümitsizlik girdabında çabaladığı anlarda cəmiyyətin gələcəyinə inamını itirmədi. Yüz minlərlə insanın öz yerindən, yurdundan didərgin olması, ən acınacaqlı şəraitdə, ictimai binalarda, yataqxanalarda, məktəblərdə məskunlaşmış qaçqınların, köçkünlərin taleyi onların özü üçün sual altında olanda belə inamla deyirdi: «Mən nikbinəm, hesab edirəm ki, xalq, millət, Azərbaycan vətəndaşları – biz hamımız birlikdə bu çətinliklərin öhdəsindən gələcəyik. Heç bir qüvvə Azərbaycanın müstəqilliyini əlindən ala bilməz, bundan sonra heç bir qüvvə Azərbaycanın dövlətçiliyini məhv edə bilməz» [118, 120]. Bax bu sözlər, onlarda ifadə olunmuş dönməz inam və cəsarət H.Əliyevi qüdrətli lider kimi səciyyələndirən başlıca cəhətdir.

H.Mirələmov öz əsərlərində ümumilli lideri hərtərəfli görməyə və göstərməyə çalışır. H.Əliyevi tanıyanlar yaxşı bilir ki, o dünya siyasət okeanında rahat üzən nəhəng bir aysberq idi. Aysberq kimi onun da doqquz tilindən yalnız biri üzdə görünür, qalanları dərinliklərdə idi. Və belə bir şəxsiyyəti həm daxildən, onun öz varlığından, həm də xaricdən – dünyanın gözündən təqdim etmək çox çətinidir. Bunun üçün təkcə yazıçı yox, həm tarixçi, həm siyasətçi, həm də qüdrətli bir filosof olmaq lazımdır. O, dünya siyasətinin nəhəng siması, qədim və ulu bir xalqın XX əsr təfəkkürünün əlçatmaz zirvəsi, tarixi şəxsiyyət nümunəsi idi.

H.Mirələmovun yaratdığı «Heydərnəmə» epopeyasının dəyəri, elmi-fəlsəfi gücü, sözünün təsir və nüfuz imkanları bununla bağlıdır ki, o, H.Əliyevi sidq ürəklə, fanatik bir səmimiyyət və ehtirasla təsvir edir. Həcmindən asılı olmayaraq bütün

məqalə və kitablarında o H.Əliyevə qlobal ölçülərlə yanaşmağı bacarır, əslində hər şeyin meyarı olan H.Əliyev zəkası özü yeni meyarlar düşünməyə imkan yaradır. Konkret desək, H.Mirələmov H.Əliyevə onun öz əməllərinin dikte etdiyi ölçülərlə yanaşmağı bacarır. Artıq Azərbaycan xalq sevginin, vətənkeşliyin, dövlətçiliyin, ədəbiyyat və mədəniyyətə məhəbbətin H.Əliyev zirvəsi var və ona istinad edib bütün ölçü və miqyasları müəyyənləşdirmək mümkündür. Hacı Allahşükür Paşazadənin ümummilli lider haqqındakı bir fikri bu baxımdan diqqətəlayiqdir: «İndiyədək çoxları fəxr etmişlər ki, prezident vəzifəsini tutmuşlar. Bu gün isə prezident vəzifəsi fəxr etməlidir ki, onu dünya miqyasında tanınan Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyət tutur.

Azərbaycan üçün böyük səadətdir ki, onun prezidenti zamanın keşməkeşlərindən çıxmış müdrik və aqıl bir prezidentdir ki, öyrənə-öyrənə idarə etməyəcək, idarə edə-edə milləti öyrədəcəkdir; dövlətçilik təcrübəsi toplamayacaq, əksinə, özünün zəngin bilik və bacarıqlarını xalqın rifahı üçün sərf edəcəkdir» [115, 44].

H.Əliyev fenomenini hərtərəfli açmaq hələ tarixin, gələcəyin işidir. Bu həqiqət bizi görülən işlərin obyektiv tarixi dəyərini vermək missiyasından uzaqlaşdırmır. Bir daha qeyd edirik ki, H.Mirələmovun H.Əliyevə həsr edilmiş kitabları onu bu dahi şəxsiyyəti dərk və tədqiq etməyə doğru yönəlmiş təkamül pillələri idi. Nəhayət, bu təkamül böyük bir əsərlə - 2005-ci ildə Moskvada JZL seriyasından çap olunmuş «Qeydar Aliev» kitabı ilə müəyyən bir mərhələ kimi tamamlandı. Bu əsər tezliklə Azərbaycan və ərəb dillərində çap olunaraq bütün dünyaya yayıldı, müxtəlif ölkələrdə geniş təqdimatları keçirildi: Kitabın 2008-ci ildə çap olunmuş Azərbaycan dili variantı haqqında geniş məqaləsində professor N.Şəmsizadə əsərin bir çox məziyyətlərindən bəhs edərək, bir cəhət üzərində xüsusi dayanır: «Məncə kitabın ən başlıca məziyyətlərindən birisi tarixilikdir. Müəlliflər istər müasir siyasi faktları təhlil edərkən, istərsə də Heydər Əliyevin taleyi prizmasından tarixi faktları təhlil edərkən bir an da olsun tarixin sükanını əldən vermirlər. Kitabda tarixiliyin başlıca xüsusiyyətinə – tarixin təcrübəsinə istinadən 80 illik nəhəng bir ömrün tarixi salnaməsi yaradılır. «Heydər Əliyev» tarixi şəxsiyyətin təşəkkül və təkamül tarixinin

tarixidir. Və burada idarə olunan, diqqətə yönəldilən başlıca fikir budur: tarix Heydər Əliyev əməllərinin təsdiqinə xidmət edir! Bunu əsərin tarixi-fəlsəfi konsepsiyası kimi də qəbul etmək olar». Bunlarla yanaşı, tənqidçi diqqəti əsərin çevik publisistik üslubda yazılmasına, publisistik sənətkarlığa da yönəldir.

Biz də belə hesab edirik ki, «Heydər Əliyev» kitabı H.Mirələmovun publisist istedadını, publisist kimi sənətkarlığını aydın bir şəkildə ortaya qoyan bir əsərdir. Onun ədəbi-publisistik və fəlsəfi dəyərini müəyyən etmək üçün başlıca meyar elə məhz bu tarixilik prinsipidir. Başqa bir cəhəti isə hələ «Amalın işığı» kitabı barəsindəki məqaləsində H.Mirələmov irsinin ən yaxşı tədqiqatçılarından olan şair – publisist Ə.Xələfli qeyd edir: «H.Mirələmov istər obrazın daxili aləmini təsvir edəndə, istərsə də öz mövqeyini bildirəndə quru, sxolastik təqdimat yolu seçmir. Faktları mənalandırır, bədii müqayisələr aparır, öz fikrinin bədii təsdiqini tapır. Bu zaman oxucunu yaddan çıxarmır. Oxucunun əks arqumentlərinə də cavab verməyə çalışır. Demək olar ki, ziddiyyətli, qaranlıq yer qalmır. Oxucu sözün səmimiyyətini qəbul edir. Ürəkdən gəldiyini duyur. Bu səmimiyyət bir də müəllifin dili ilə bağlıdır. Şirin, cəlbedici, sevgili dil oxucunu yormur. Oxucuya kömək edir, dəyişən səhnələrdə onun əlindən tutur, yarı yolda qalmasına imkan vermir» [60, 110]. Bu qeydlərdə H.Mirələmovun publisistikasına məxsus bir çox cəhətlər kompleks şəkildə ümumiləşdirilib. Biz onların kompleks ifadəsini onun ən yaxşı, dəyərli publisistik kitabında «Heydər Əliyev» əsərində müşahidə edirik.

Elə kitabın ilk sətirləri oxucunu ilk andan maqnit cazibəsi ilə özünə çəkir. 1944-cü il noyabrın 27-də Stalinlə danışıqlar aparmaq üçün Moskvaya gedən general Şarl-de Qoll Bakıda qalmalı olur və bu zaman gənc təhlükəsizlik leytenantı H.Əliyev onu müşahidə edə bilir. Müəlliflər bu ani faktdan tutaraq böyük müqayisələr aparırlar. Həmin cazibədar sətirlərə nəzər salmaq olar: «Bu hadisəni xatırlatmaq ona görə maraqlıdır ki, dünyada tanınan hər iki şəxsiyyətin siyasi taleyində oxşar məqamlar çoxdur. Hər ikisi uzun illər uğurlu dövlət fəaliyyətindən sonra işdən kənarlaşdırılıb. Paris «didərgini» haqqında deyilir ki, o nitqini itirmiş peyğəmbər kimi meydanı tərk etmişdi və səsi-sədası eşidilmirdi. Qorbaçov əyyamının Sov.İKP MK Siyasi Bürosunda Heydr Əliyevi dinləmək və eşitmək istəmirdilər. Və o da çıxıb

getdi... 1958-ci ilin iyul ayında Kolombe malikanəsində tənha yaşayan general de Qoll Fransanın çağırışı ilə Parisə qayıtdı. 1990-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın çağırışı ilə Heydər Əliyev özünün Moskvadakı qərblilik həyatından ayrılaraq vətənə döndü.

Geri dönəndə hər ikisinin 67 yaşı var idi. Bu yaşda adətən nəvələrlə əylənir və memuar yazmaqla məşğul olurlar. Lakin iş elə gətirdi ki, ürəkaçan ailə qayğıları və xatirələrlə bağlı məsələlər təxirə salınmalı oldu. Onlar dar gündə öz vətənlərini xilas etmək üçün qayıtdılar. Biri – Fransanın birliyini və müstəqilliyini, o biri is Azərbaycanın bütövlüyünü və suverenliyini təmin etmək naminə» [189]. Və əslində bu qayıdış Azərbaycanı parçalanmaqdan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas etdi, xalq öz liderinin ətrafında monolit şəkildə birləşdi.

Misal verilən sətirlərdə tarixilik və müasirliyin vəhdəti, səmimiyyət, çevik publisistik ifadə tərzini, canlı ədəbi dil oxucunu ahənürbə kimi öz arxasınca çəkib aparır və biz böyük bir ömrün prizmasına XX əsrin olaylarına, siyasi qalmaqallara nəzər sala bilirik.

Kitabdakı hadisələr 1923-2003-cü illər arasındakı böyük bir tarix hüdudunda cərəyan edir. Bununla belə müəlliflər 80 ilin olduqca zəngin, kifayət qədər canlı salnaməsini nə keçmişdən, nə də gələcəkdən ayırmırlar. Çünki H.Əliyevin ömrü, cahanşümul əməlləri əslində Azərbaycan tarixinin üzərindən salınmış nəhəng bir ünsiyyət körpüsü idi. Xüsusilə kitabın «Tarixin dərsləri» bölməsində H.Əliyevin Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin ənənələrinə ehtiramın ön plana çəkilməsi oxucuda rəğbət doğurur. Kitabın müəllifləri qeyd edirlər ki, «Topçubaşov əsl dövlətin yaradılmasında, ilk növbədə daxili sabitliyin olmasını vacib amil kimi qeyd edirdi. Heydər Əliyev öz fəaliyyəti zamanı məhz bu ideyanın reallaşmasına can atırdı.

Heydər Əliyev həmin nəzəriyyənin təşəbbüskarı olaraq bütün xalqı, cəmiyyəti bir yerə toplaya bilir. Bu azərbaycançılıq idi» [189, 488]. Bu məsələ kitabda ciddi problem şəklində qoyulur. Həqiqətən, XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində vətəndaş müharibəsi təhlükəsi qarşısında, parçalanmaqda olan xalqı ortaq məxrəcə gətirən vahid bir ideya lazım idi... «Heydər Əliyev müstəqillik dövrünün dövlət ideologiyasını formalaşdırarkən XX əsr ziyalılarının əsərlərində

milli ideya kimi türkçülükə paralel olan azərbaycançılığı yeni tarixi şəraitdə milli dövlətçilik ideologiyası, milli birlik təmini kimi sistemə saldı, ümummilli ideya, dünya azərbaycanlılarının ideologiyası, milli birlik təlimi kimi əsaslandırıldı. Bu zaman iki cəhət əsas götürüldü: 1. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dövlətçilik ənənələrinə tarixən düzgün yanaşıldı. Azərbaycan münəvvərlərinin ana dili uğrunda əsrin önlərindəki fikir mücadilələri əxz olunurdu». «Heydər Əliyev» kitabının müəllifləri də ümummilli liderin bu istiqamətdə fəaliyyətinin tarixi mənasını təmkinlə açmağa nail olmuşlar.

H.Əliyevin kitabda diqqətə çəkilən ən böyük xidmətlərindən biri Azərbaycanı dünyaya tanıtməsi idi. O, Azərbaycanı qloballaşan dünyanın yeni tarixi sahmanına daxil etdi. Şübhəsiz ki, burada əsas yeri ümummilli liderin dünya siyasətindəki nüfuzu və bu nüfuzə arxalanaraq apardığı fəal, düşünülmüş xarici siyasət tuturdu. O, ağıllı və uzaqgörən adam idi. Siyasətini elə qurdu ki, dünya ölkələrinin ayağına getmədi. Dünyanın ən qüdrətli dövlətlərini Bakıda bir araya gətirdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda «Gülüstən» sarayında sonralar tarixə «Əsrin müqaviləsi» adı ilə daxil olmuş məşhur neft müqaviləsini imzaladı. Beləliklə Bakı nefti H.Əliyevin əlində dünya siyasətini (və Azərbaycanın xarici siyasətini!) uğurla idarə etmək üçün qüdrətli vasitəyə çevrildi.

«Heydər Əliyev» kitabında bu hadisə həm öndərin, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatı və siyasətinin əsasında duran qiymətli və qüdrətli tarixi fakt kimi mənalandırılır.

«Əsrin müqaviləsi» imzalanıb həyata vəsiqə alandan sonra xüsusilə Rusiya mətbuatında Heydər Əliyevin neft strategiyası ilə bağlı müxtəlif yazılar dərc olunmağa başlandı. Yazıların böyük bir qisminə müəlliflər Azərbaycanda, yerli mütəxəssislərin göstərdiyi qədər neft və qaz ehtiyatlarının olmadığını israrla sübut etməyə çalışsalar da, qatar artıq getmişdi. Bir qisim jurnalistlər isə neft yataqları ilə bağlı Heydər Əliyevdə hələ sovet dövründən dəqiq məlumat olduğu, ancaq bunu Moskvadan gizlətməsi barədə versiyalar irəli sürürdülər [115, 394-395].

Məsələ burasındadır ki, möhkəm iqtisadi təməli olmayan ideologiya və diplomatiya heç bir təsir gücünə malik ola bilməz. Belə bir fikir tamamilə doğrudur

ki, «H.Əliyev «Əsrin müqaviləsi» ilə milli ideologiyamızın azərbaycançılığın iqtisadi təməlini formalaşdırdı» (N.Şəmsizadə). Bu yeni, müstəqil dövlət quruculuğu üçün başlıca şərt idi...

10 may 1923-cü il! «Heydər Əliyev» kitabının müəllifləri bu tarix üzərində dönə-dönə dayanırlar. Və bu tarixə adətən H.Əliyevin müxtəlif münasibətlərlə yazdığı tərcümeyi-hallardan ilk sətir «Mən Naxçıvanda doğulmuşam» cümləsi də əlavə olunur. Bəli illər keçəcək və qədim Azərbaycan yurdu Naxçıvan Heydər Əliyevin taleyində mühüm rol oynayacaq. Hətta nüfuzunun ən uca, dünya şöhrətli çağında, həm rəhbərlərindən biri olduğu keçmiş SSRİ-də, həm də uzun illər rəhbərlik etdiyi doğma Azərbaycanda, Bakıda vəzifə və çörək verdiyi nankorlar ondan üz döndərəndə H.Əliyev ata ocağına – Naxçıvana pənah aparacaq. V.Andriyanov və H.Mirələmovun kitabında H.Əliyevin hələ Naxçıvanda ikən 24 okyabr 1992-ci ildə müstəqil Azərbaycan dövlətinin formalaşdırılması üçün verdiyi təklifləri bir proqram sənədi olaraq ön plana çəkmişlər. H.Əliyev o zaman aşağıdakı məsələlərin həllini vacib hesab edirdi: «1.Qarabağ məsələsinin həll olunması və Azərbaycanın müharibə vəziyyətindən çıxması; 2. Azərbaycanda sosial-iqtisadi böhranın dərinləşməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi böyük narahatlıq doğurur... Azərbaycan tükənməz təbii sərvətlərə, böyük iqtisadiyyata, kənd təsərrüfatı və intellektual potensiala malikdir; 3. Hökumətin kadr siyasəti həm ziyalıların, həm də geniş xalq kütlələrini haqlı narazılığına səbəb olub; 4. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsi ilk növbədə qanunların aliliyinin təmin olunmasından başlanı; 5. Son dövrlər Azərbaycanı parçalamaq kimi təhlükəli tendensiyalar müşahidə olunur. Bu cəhdlərin qarşısı qəti şəkildə alınmalıdır» [115, 326-327].

H.Əliyevin bu təklif və mülahizələri Azərbaycanın siyasi həyatında böyük rol oynamış Yeni Azərbaycan Partiyasının proqramının, siyasi platformasının əsasında dayandı.

Kitabın bədii publisistik baxımdan ən maraqlı, kövrək fəsillərindən biri «Heydər və Zərifə» adlanan üçüncü fəslidir. Burada diqqət daha çox onun həyatında mərhələ yaratmış sevgi dastanına, ailə həyatına yönəldilmişdir. Bu həqiqətən çox kövrək, çox cazibədar və eyni zamanda taleyin və tarixin sınaqları ilə baş-baş qalan

bir sevgi dastanıdır. O, hansı həqiqi sevgidir ki, sınaqlardan keçməyib. H.Əliyev də sevgilisi Zərifənin atası vəzifədən çıxarılıb qəzəbə düşər olanda bütün karyerasını riskə qoyub sevgisini müdafiə edir. Və müəlliflər haqlı olaraq yazırlar: «Şerq poeziyası saf, fədakar, sədaqətli məhəbbət haqqında əfsanələri əsrlərdən əsrlərə, nəsillərdən nəsillərə çatdırmışdır. Tahir və Zöhrə... Xosrov və Şirin.... Leyli və Məcnun... Onların bir-birinə sədaqətinin gücü qarşısında hər şey acizdir, fitnə fəsad da, hədə-qorxu da, paxıllıq da, xainlik də.

Elmin, maarifin xüsusi bir vüsətlə yüksəldiyi bir zaman, XX əsrin ortalarında tale Heydər Əliyevi və Zərifə Əliyevanı – hələ ailə qurmamış eyni soyadlı iki sevgilini – məhəbbət sınaqlarına çox çəkdi. Əminik ki, bu süjet də Leyli və Məcnunun hissləri kimi, klassik məhəbbət dastanı kimi yazılmağa layiqdir. Haçansa bu barədə böyük səhnədən və ekrandan bəhs ediləcək» [115, 52].

Şübhəsiz ki, publisistikaya belə bədii ovqat yazıçı səriştəsindən irəli gəlir. Yalnız professional yazıçı hadisələrin sırf xronikal təsvirini deyil, bədii məntiqini əks etdirə bilər. «Heydər Əliyev» kitabının strukturunda da bu cəhət hiss olunur. Burada da şəxsiyyətin ömür xronikası verilir, müəlliflər bütün hadisələrə H.Əliyevin Moskvadakı hakimiyyəti dövrünün prizmasından nəzər salırlar. Kitaba obrazlı desək, bütün dünyanı lərzəyə gətirmiş SSRİ-nin dağılması ilə H.Əliyevin milli-mənəvi köklərə qayıdışı paralel izlənilir. Bu məsələyə bir qədər sonra qayıdacağıq... hələlik isə Zərifə xanımın məhəbbətinin son taleyindən bir neçə sətir: «– Həkim olduğuna görə Zərifə xanım xəstəliyinin nə qədər ağır olduğunu yəqin ki, anlayırdı. Həkimlər yaxşı bilirlər ki, xəstəlik insanı necə dəyişir. Bəzi adamlar özünə qapanır, bəziləri gecə-gündüz yalnız xəstəliyi barədə danışırlar, bəziləri isə vasvası, hətta ətrafdakılara qarşı qəzəbli olurlar. Zərifə xanım isə necə vardısı, el də qalmışdı. Ən çox isə ona görə fikir çəkirdi ki, onu sevən insanlar bu xəstəliyə görə narahatçılıq keçirirlər. Bunu Zərifə xanım özünə bağışlaya bilmirdi.

Deyirdilər ki, onu onkologiya mərkəzinə göndərirlər. Zərifə xanımı professor Bloxin müayinə edib. Son sözü belə olub: «Heç olmasa, iki həftə əvvəl gətirsəydiniz...» [115, 203]. Bu fikrin tək-cə məzmunu yox, forması, ifadə tərzini də gözəldir. Üslubun təsiri altında publisistik əsər oxuduğunu unudursan. Çünki bu

sətirlərdə qəlb var, təsvir obyektinə dərin məhəbbət var.

H.Mirələmovun siyasi publisistikasının özünəməxsus xüsusiyyəti var. «Heydər Əliyev» kitabında elə fərqləndirici məqamlar var ki, öz səmimiyyəti ilə insanı vəcdə gətirir. Bəzən müəlliflər sözün yaxşı mənasında dahi bir insandan yazdıqlarını «unudur», ciddi-cəhdlə ümummillə liderin mənəvi aləmini açıb tökməyə səy edirlər. Bu çox yaxşıdır. Çünki, H.Əliyev dəmir kimi möhkəm iradəyə malik, fəqət sadə insani keyfiyyətləri əzmlə qoruyan kamil bir insan idi. Təsadüfi deyil ki, müəlliflər «Heydər Əliyev» kitabının VII fəslini belə adlandırmışlar: «Mən daş, dəmir deyiləm, insanam». O, həqiqətən insan idi, böyük hərflərlə yazılan İNSAN. H.Mirələmov mahir bir yazıçı və publisist kimi H.Əliyevin varlığında əsl insanı axtarır və buna nail olur. Əslində rəhbərlik və təsərrüfat xarakterli bir fakta nəzər salaq: – «...Bir neçə onillik keçib getdi. Azərbaycanın paytaxtında iyirmi dörd ölkənin dəmir yol idarələri rəhbərlərinin böyük müşavirəsi keçirilirdi. Azərbaycan Prezidenti Rusiyanın nəqliyyat naziri Nikolay Aksyonenkona qəbul edirdi. Birgə layihələr müzakirə olundu, Rusiyanın dəmir yollarında vəziyyət barədə danışıldı, BAM-ın adı çəkildi... Necə bilirsiniz, Baykal Amur Magistralı haqqında son məlumatlar eşidən Heydər Əliyev həmsöhbətindən nə barədə soruşdu?

– BAM-dakı o tuneli təmir edə bildilərmi?

– Bu il martın 30-da (görüş 2001-ci ilin iyun ayında baş vermişdi) İlin axırınacan yolu yoxlayıb sonra qatarları buraxacağıq. Yaddaqalan tarixdir, artıq iyirmi beş il keçib.

– Mən orada olmuşam – deyər Heydər Əliyev xatırladı. – həm şərq, həm də qərb tərəfini gəzmişəm. O vaxt on beş kilometrlik tunelin hər iki tərəfindən cəmi üç-dörd kilometr qazılmışdı. Mən gedəndə orada heç avtomobil yolu da yox idi... [115, 199]. Göründüyü kimi, bu sətirlərdə publisistikanın şirinliyi, bədii imkanları görünməkdədir. «Heydər Əliyev» kitabında belə məqamlar çoxdur, silsilə şəklindədir. Elə buna görə, həm fikri dolğunluğuna, həm də təqdim-ifadə tərzinə görə bu kitabı sənədli publisistik roman kimi oxumaq mümkündür. Bu sətirlərdə həmçinin böyük şəxsiyyətin, liderin xarakteri üçün səciyyəvi olan başlıca cəhət – harada olursa-olsun gördüyü işə vurğunluq, əməldə ardıcılıq, görülən iş üçün mənəvi məsuliyyət öz

ifadəsini tapmışdır. Qaygıları başından aşan, ədalətsiz müharibəyə düçar edilmiş, bir milyondan çox qaçqını olan tamam başqa, müstəqil bir dövlətin rəhbəri əcnəbi ölkədə iyirmi beş il əvvəl tikintisini yarımçıq qoyub gəldiyi bir tuneli yada salır... Bu onun öz işinə sədaqətinin, qayğıkeş münasibətinin, rəhbərə xas prinsipiallığının və ən nəhayət böyük insanlığının əlamətidir.

H.Əliyev belə prinsiplial, yüksək tarixilik duyğusuna, gələcəyi görmək və istiqamətləndirmək bacarığına malik idi. İşə prinsiplial münasibəti o hamıdan eyni dərəcədə tələb edirdi. H.Əliyev işə münasibətdə ardıcıl, inadkar və hədsiz dərəcədə güzəştəz idi. Kim olursa olsun onun rəhbərlik prinsiplərində bacarıqsız adama, məsuliyyətsiz işçiyə güzəşt yox idi.

«Heydər Əliyev» kitabı təkcə müəlliflərin yox, ümumən çağdaş Azərbaycan siyasi publisistikasının bədii-fəlsəfi imkanlarını əks etdirən qiymətli əsərdir. Fakt dəqiqliyi, fikir aydınlığı, faktın təkcə özünü yox, tarixi mahiyyətini üzə çıxarıb mənalandırmaq, şəxsiyyətin, liderin xarakterini açmaq üçün vasitəyə çevirmək imkanı bu əsərin əsas üslubi xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Siyasi xronikalardan fərqli olaraq bu əsərin yazılışında H.Əliyevin öz söhbətlərindən, müasiri olduğu, görüşdüyü siyasi xadimlərin, dünya siyasətçilərinin xatirələrindən bacarıqla istifadə olunub. Ona görə də H.Mirələmovun publisistik üslubunda canlı insan nəfəsi var. O birdən-birə yaranmayıb, bu kitaba qədər H.Əliyev haqqında onun yazdığı kitablarda qətrə-qətrə toplanıb. H.Mirələmovun H.Əliyevə həsr etdiyi gözəl publisistik əsərlərindən olan «Zəfər yolu» əsəsində bu publisistikanın bədii-fəlsəfi gücü görünməkdədir. Bir nümunəyə nəzər salaq: «... Böyük İnsan gözlərini bir az da uzaqlara zillədi, Vətənin qızaran səmasına, qan çilənən günlərinə boylandı. Axı xalq bu qəzaya düşməyə bilərdi. İmperiyanın dağılmasını vaxtında görməmək siyasi korluğun son həddi idi. Keçidləri ehtiyatla ötmək, emosiyaları coşmuş kütləni düzgün məcraya yönəltmək üçün xalqa oğul, sərkərdə lazım idi. Bu oğulun gəlişini isə hər bir vəchlə ləngidirdilər. Özlərinin isə korafəhm, bacarıqsız olduqlarını dərk edə bilmirdilər. Ümumdünya siyasi zəlzələsi imperiyanın hökmünü vermişdi. Özlərini liderlər adlandıranların, ölkəyə rəhbərlik edənlərin bunu dərk edə bilməməsi ikiqat faciə idi» [117, 32]. Bu böyük İnsanın daxili monoloqudur. Yazıçı onu yaxın

tariximizə verilən ittiham kimi qələmə alır. Ona görə də şəxsiyyət və tarix üz-üzə gələndə publisistik üslubda psixoloji gərginlik yaranır. H.Mirələmovun publisistikasında, xüsusilə «Zəfər yolu» və «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» kimi esselərində belə psixoloji gərginlik şəxsiyyət və zaman münasibətlərində şəxsiyyətin xeyrinə həll olunur. Ümumiyyətlə biz deyərdik ki, bir janr kimi esse özündə publisistika, nəsr və fəlsəfi poeziyanı birləşdirir. Hər halda bədii publisistika onun poetikasında daha üstün mövqeyə malikdir. Esse bədii-fəlsəfi janrdır, əsasən şüur axını üstündə yazılır, emosional mühakimə onun üslubunun əsasını təşkil edir. H.Mirələmovun esseləri də belədir. Əsərdən daha bir parçaya nəzər salaq: «Böyük İnsan zirvədədir. Tarix və zaman bu zirvədən keçib gedir. Zirvədən dünya əlvanlığı ilə görünür. 80 illik bir ömür yolu Böyük İnsanı bu zirvəyə qaldırır.

Zamanlar ötəcək, fəsillərin istisi-soyuğu bir-birini əvəz edəcək. Yazlar, payızlar dəyişəcək. Böyük İnsanın qaldığı zirvənin çölü, çəmənini solmyacaq. Bu zirvə insan sevgilərindən, vətən məhəbbətindən su içib əbədi bahar rəngini, əbədi bahar tərəvətini qoruyacaqdır». Bu sadəcə təsvir və tərənnüm deyil, təsvir-prosesdir. Burada İnsan və Zaman münasibətləri təbiət fakturası üzərinə köçürülür. Təbiətin əbədiliyi ilə insan əməlinin ölməzliyi arasında harmoniya axtarışı aparılır. Bu əsərin, ümumən esse janrının poetikasından bəhs edən tədqiqatçı alim yazır: ««Zəfər yolu» kitabının daha bir məziyyəti onun janrı ilə bağlıdır. H.Mirələmov dahi şəxsiyyət H.Əliyevlə bağlı təəssüratlarını rəy və mülahizələrini oxucuyla bölüşmək üçün təsadüfən esse janrına müraciət etməmişdir. Yığcamlığı, lakin bu yığcamlıqda böyük bir mətləbin ehtiva olunması, obrazlılığı, hikmətamizliyi, canlı danışıq dilinə yaxınlığı ilə səciyyələnən esse janrı ona gözəl manevr imkanları verməklə fikir və düşüncələrini tam və dolğun şəkildə söyləməyə şərait yaradır. O, bununla ilk nümunələri fransız filosofu və yazıçısı M.Monten tərəfindən yaradılmış bu ədəbi janrın ədəbiyyatımıza fəlsəfi və tarixi-bioqrafik növünün təməlini qoymuşdur. Həqiqət üstündə qurulmuş bədiilik qanunları siyasi şərtlikəri üstələmişdir» [117].

H.Mirələmovun uğurlu publisistik əsərlərindən biri «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essesidir. Bu əsər sözün həqiqi mənasında vətəndaş sənətkarın ağrı yaddaşından doğulub. Heykəl xalqın tarixidir, yaddaşın, mənəviyyətin, mədəniyyətin

tarixi iradəsi simvoludur. Heykələ atılan güllə xalqın təkə mövcud durumuna deyil, həm də tarixi kemişə nifrət, açıq aşkar qəsddir. H.Mirələmovun «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essəsini tarixin etirafı kimi qəbul etmək olar.

Əsərdə İbrahim xanın etirafları olduqca ibrətamizdir: «Torpağıma köçürülən, qovulan ermənilərin acından, soyuqdan qırılıb tələf olmasına yol vermədim. Axırda mənə qənim kəsildilər. Xanlığı içindən kəsəyən kimi doğradlar, qanımıza susadılar. Girəvə düşən kimi öz silahlarımızı özümüzə çevirdilər. Üzdə sadıq nökrimə, arxada namərd düşmənimə döndülər. Gözlərimin qabağında hörümçək kimi tor qurdular. Sərvətim, nəfsim aldatdı məni. Qızlarını sarayına dəvət edib qohumluq əlaqələri yaratdım. Bəd ayaqda qorudum onları. Vergilərdən azad elədim. Sonda bütün yaxşılıqlarımı xaincəsinə, nankorcasına unuttular. Ermənilik taunu işini gördü. Dövlətimi dağıtdılar. Gah farsın, gah da rusun şirin vədlərinə aldandılar». Bu çox ibrətli bir etirafdır. Etiraf ruhun sakitliyidir. Bəs biz zaman-zaman belə etiraflardan niyə ibrət götürməmişik?!

«Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essəsindən verilən bu misalda ibrətamiz məzmunla bərabər, heyrətamiz bir üslub var: sadə, konkret və aydın! Əsil esse üslubu... Filologiya elmləri doktoru A.Kəngərli bu haqda yazır: «Bu əsərə qədər iki türk boyunun – İsmayıl Qaspiralının və Əlibəy Hüseynzadənin ruhları mükaliməsindən – qarşılaşdırılmasından istifadə yolu ilə yazdığı «Mükalimeyi-səlain» və «İyasəifürüsət» («Teymurnamə» hissəsi) əsərlərini oxumuşdum. Hüseynbala Mirələmovun «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» əsəri üçüncü belə əsərdir. Hər üç əsəri birləşdirən və ayıran bir çox cəhətləri sadalamaq olar və bu daha geniş bir söhbətin mövzusuudur. Bu üç əsəri birləşdirən ən əsas cəhət, oxuyub qurtardıqdan sonra acı bir təəssüf hissənin insanın ruhuna hakim olmasıdır. Bu öz tarixi səhvlərimizdən, böyüklərimizin yanlışlarından doğan böyük təəssüf hissəsidir. Və bu əsərləri fərqləndirən ən böyük cəhət heç şübhəsiz onların ayrı-ayrı zaman kəsiyində, ayrı-ayrı tarixi faciələrimizin yanğısını əks etdirməsidir». Tənqidçiyə görə bu əsər Qarabağ faciəsinin bədii ədəbiyyatda inikası, bizə kimliyimizi tanıdan, «acıdır, hönkürtüdür, yanıqlı Şuşa-Qarabağ mərsiyəsidir... çağırışdır, damarlarımızdan axan qanı, qeyrət damarımızı oyatmağa ünvanlanan haraydır». Bu əsər həqiqətən də milli-mənəvi yaddaşı oyadan

bir üvertüra kimi yatmış beyinləri diksindirirdi. Bir qədər əvvəlki sətirlərdən görüldüyü kimi Aybəniz Kəngərli bu əsəri çox yüksək dəyərləndirir, ona tarixilik kontekstində yanaşaraq əsəri İ.Qaspiralı və Ə.Hüseynzadə kimi böyük türkçülərin əsərləri ilə eyni səviyyədə təqdim edir. Professor Aydın Abi Aydın doğru olaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» əsərini oxuduqca hiss edirsən ki, onun müəllifi H.Mirələmov mövzunu işləməzdən öncə Qarabağ tarixini, keçən yüzilliklərdə olub keçənləri dərinlən öyrənmiş, təhlil süzgəcindən keçirmiş və çox ciddi, sanballı bir əsər ortaya qoymuşdur.

Əsər son dərəcə aktual, məzmunlu və təsiredicidir. Dil şairanə, poetik və axıcıdır. Yazıçı əsərini gözəl sözlər və ifadələrlə hörmüşdür.

Əsərin adı da rəmzi anlam kəsb eləyir. Fəryad qoparmaq canlılara xas olan bir özəllikdir. Məgər cansızların fəryadı olmazmı?... Gün gələcək ki, onların fəryadı yerdə qalmaqca».

«Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» əsərinin gücü onun gələcəyə ünvanlanmasında, oxucunu yaddaşın taleyi üzərində düşüncələrə yönəltməsindədir. Həcmcə kiçik, fəqət mahiyyət etibarilə böyük mətləblər qaldıran bu əsərdə milli-mənəvi sabahımızla bağlı gələcəyə yönəlmiş ağır və acı suallar var. Professor N.Şəmsizadə bu esseni təhlil edərək yazır: «Bu gün Xalq Maarifi Muzeyinin ərazisində millətə göz dağı kimi qoyulan güllələnən heykəllər – Xurşudbanu Natəvan, Üzeyir bəy və Bülbül qeyrətli yazıçı – vətəndaş H.Mirələmovu dağ çayı kimi kükrəyib, dərin dəryalara dalmağa vadar edib. Onun narahat təxəyyülü güllələnmiş yaddaşımızın qan izi ilə XIX əsrin olaylarına, işğal tariximizin mübhəm düyünlərinə yol alıb. Nəticədə tarixiliklə müasirliyi özündə orqanik şəkildə ehtiva edən, qayəsi gələcəyə yönələn mükəmməl bir bədii-fəlsəfi esse yaranıb.

Biz III minilliyə əsir torpağın övladı kimi daxil olduq. Torpağı əsir olan xalq xoşbəxt ola bilməz. H.Mirələmov əsir torpağın yazıçısıdır. Ona görə də onun əsərlərində, o cümlədən, barəsində sözü gedən «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essəsində əsir torpağın fəryadı həssaslıqla ön plana çəkilib» [159, 49]. H.Mirələmov həyatda da, yaradıcılıqda da öz şəxsiyyətinə, öz «mən»inə, ideallarına sadıq bir yazıçıdır. Bunu o, hər şeydən əvvəl ulu öndər, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

H.Əliyevin ideallarına, tutduğu yola, dövlətçilik ənənələrinə sədaqəti ilə sübut etdi. Publisistik yaradıcılıq sahəsində də yazıcının növbəti böyük uğurlu JZL seriyasından V.Andriyanovla birgə yazdıqları «İlxam Aliyev. Bioqrafiya prodoljaetsya» (M., «Molodaya qvardiya» 2007) kitabı ilə bağlıdır. Bu kitabın konsepsiyasının əsasında məşhur «Ot kökü üstündə bitər» məsəli dayanır. Və əslində əsrlərin sınağından çıxmış bu məsəlin fəlsəfəsini çıxış nöqtəsi olaraq qəbul etmiş müəlliflər Əliyevlərin bioqrafiyasını gen yaddaşı, qan yaddaşı istiqamətində uğurla izləməyə nail olurlar. Bu kitabda müəlliflərin publisistik üslubu daha da aydınlaşır, fəlsəfi-tarixi mülahizələrlə xeyli zənginləşir, bunun bir səbəbi də onda idi ki, bu kitabdən əvvəl «Heydər Əliyev» kitabının mükəmməl yaradıcılıq təcrübəsi var idi. Bu təkə təcrübə deyil, əzəmətli bir fundament idi.

«İlham Əliyev» kitabının uğurlarından biri də müəlliflərin tarixi və ictimai-siyasi mühiti dəqiq və əhatəli bilmələri idi. Onlar hələ «Heydər Əliyev» monoqrafiyasını yazanda bu mühiti tarixi və ideoloji cəhətdən səciyyələndirən külli miqdarda faktları tədqiqatın mərkəzinə gətirmişdilər. Ən mühümü bu idi ki, İlham Əliyevin görkəmli ictimai-siyasi xadim və prezident kimi yetişməsinə bir zərrə də olsun belə H.Əliyevin fəaliyyətindən ayırmaq olmaz, kitabda bu cəhət böyük həssaslıqla əvvəldən axıradək diqqət mərkəzində saxlanılır.

Fikrimizcə, kitabın uğurlu alınmasının səbəblərindən biri də bununla bağlıdır ki, müəlliflər tarixi-xronoloji prosesə sadıq qalmaqla bərabər, yeni tipli liderin formalaşmasını təmin edən siyasi-fəlsəfi amillərə xüsusi həssaslıqla diqqət yetirmişlər.

Bütün bunlarla bərabər H.Mirələmovun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ziyalı və vətəndaş məhəbbəti, onun siyasi dövlətçilik ideallarına sədaqət hissi bu kitabın səmimiyyətini təmin etmişdir. «İlham Əliyev» monoqrafiyası elə doğma hisslə, elə şirin və cilalanmış dildə yazılıb ki, bu əsəri maraqlı tarixi roman kimi oxuyursan. Bu dəyərli əsərin pafosunu prezident və xalq vəhdəti, azərbaycançılıq və liderin Azərbaycanla vəhdəti ideyasını müəyyənləşdirir.

H.Əliyev ideallarının ən sədaqətli davamçısı, böyük varis İ.Əliyev hələ 2001-ci ildə ulu öndərin gördüyü tarixi işlərdən bəhs edərək yazırdı: «Azərbaycan

rəhbərliyinin apardığı siyasət yeganə düzgün siyasətdir. Bunu həyat da sübut etmişdir. Azərbaycan çox böhranlardan şərəflə çıxmışdır. Vətəndaş müharibəsi və cəmiyyətin parçalanması təhlükəsindən qurtarmışdır. İndi Azərbaycanda sabitlikdir, güclü iqtisadiyyat vardır, demokratikləşmə yolunda çox işlər görülür. Buna görə də mən qəti əminəm ki, hazırda yeridilən xətt davam etdirilməlidir... İndiki siyasət bir çox onilliklər üçün nəzərdə tutulmuş siyasət olmalıdır. Əks halda, Azərbaycan yenə də hansısa hərc-mərcliyə məruz qala bilər». «İlham Əliyev: bioqrafiya davam edir» kitabında da müəlliflər İ.Əliyevin bu xətt-hərəkəti necə davam etdirməsi üzərində dayanır və onun əzmkar fəaliyyətinin əsas konturlarını əks etdirməyə çalışırlar. Zəngin faktlara, analitik təhlillərə dayaqlanan müəlliflər bir neçə cəhəti həssaslıqla ön plana çəkirlər. Onları təxminən aşağıdakı tərzdə ümumiləşdirmək mümkündür:

İ.Əliyev Dövlət idarəetmə təcrübələrini hələ uşaq yaşlarından H.Əliyevlə canlı təmasda mənimsəmiş, dövlətçilik mühitində formalaşmış bir şəxsiyyətdir. Hər gün H.Əliyevlə canlı ünsiyyətdə olmaq, onun qüdrətli əlinin sığılı ilə böyümək böyük səadətdir. H.Əliyev dünyada ən güclü canlı dövlətçilik akademiyası idi. Kitabda bu ünsiyyət anlarına, ailə mühitinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bütün bunlara Allahın bəxş etdiklərinə: uca boy, sərtlik və səmimiyyəti birləşdirən yaraşılıq zahiri görkəm, şəxsiyyət bütövlüyü, sözlə əməlin vəhdəti, yüksək intellekt və natiqlik məharəti də əlavə olunur və prezidentin portretini tamamlayır. Və müəlliflər çox doğru olaraq zahiri görkəmi tamamlayan daxili əlamətlərə diqqət yetirirlər. Təhlil və təqdimat belə yekunlaşa bilər: çevik təfəkkür, hadisələrin tarixi inkişafını proqnozlaşdırmaq bacarığı və dönməz siyasi iradə! Bu üç cəhət liderin xarakterini tam dolğunluğu ilə əks etdirir.

Kitabda diqqəti cəlb edən mühüm cəhətlərdən biri İ.Əliyevin xalqla ünsiyyət yaratmaq, özünü xalqa sevdirmək bacarığıdır. Onun idarəetmə konsepsiyasında xalqla dövlət arasında etimad mühiti yaratmaq əsas yer tutur. Bu baxımdan diqqəti cəlb edən məsələ lider üçün çox vacib olan söz və əməlin vəhdətidir. İ.Əliyev 2003-cü ildə seçkiöncəsi demişdi: «Mən hər bir Azərbaycan vətəndaşının prezidenti olacağam». Bu çox vacib şərt idi və prezident fəaliyyəti boyu həmin şərtə əməl etdi. O, Azərbaycanın enerji resurslarını İnsan amilinə yönəltdi,

insan kapitalına çevirməyə nail oldu. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin qorunması kitabda prezidentin gördüyü işlər sırasında ön plana çəkilir.

İ.Əliyevin belə bir fikri var: «Yoxsul ölkədə demokratiya qurmaq olmaz!»

Azərbaycan prezidentinin əzmkar fəaliyyəti sayəsində Respublika investisiya alan ölkədən, investisiya qoyan ölkəyə çevrilib, prezident və ölkənin beynəlxalq nüfuzu əhəmiyyətli surətdə güclənib.

İ.Əliyev H.Əliyevin böyük ənənələrini davam etdirməklə Azərbaycançılıq fəlsəfəsini gücləndirməyə, onu dövlətçiliyə daha dinamik surətdə tətbiq etməyə – mədəniyyətə, elmə, şəhərsalmaya tətbiq etməyə nail oldu.

H.Mirələmov və V.Andriyanovun «İlham Əliyev: bioqrafiya davam edir» kitabı prezident ömürnaməsini azərbaycançılıq ideologiyası kontekstində yaradan və siyasi publisistikamızın bədii - fəlsəfi imkanlarını əks etdirən qiymətli monoqrafik araşdırmadır.

NƏTİCƏ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı janrlararası münasibətlərin fəallığı və gərginliyi ilə səciyyələnir. Hələ XX əsrin 60-cı illərindən başlanan bu proses ədəbi fikrin tarixi proseslərə operativ cavab vermək, onları vaxtında təcəssüm etdirmək niyyəti ilə bağlıdır. Nəsrdə epopeyanı miniatur roman, hekayəni novella əvəz etməyə başladı, həcminə görə ənənəvi hekayədən az fərqlənən miniatur povest həlledici mövqeyə keçdi. Poeziyada xüsusilə postmodernizmin təsiri ilə şerin nəsrə yaxınlaşması bununla belə lirik janrların fəallığı diqqəti cəlb etməyə başlayır. Nəsrə lirik-psixoloji üslub, poeziyada fəlsəfi-intellektual təmayül öz hökmranlığını saxlayaraq, XXI əsrin önlərində gəlib çıxdı. Bu sırada yazıçı və şairlərin öz fərdi üslublarını qorumaq, aydın fərdi üslubda görünmək cəhdləri də təqdir edilməlidir. Belə yazıçılardan biri də Hüseynbala Mirələmovdur.

Onun ilk hekayəsi «Bir tikə çörək» 1961-ci ildə, ilk kitabı «Tənha durna uçuşu» 1986-cı ildə çap olundu və dərhal ədəbi-tənqidin diqqətini cəlb etdi. Ara-sıra hekayələr yazsa da, o bir müddət öz ixtisası qaz mühəndisliyi istiqamətində tədqiqatlar aparmışdır. «Çağdaş ədəbi prosesin yaradıcılıq ahəngi ilə nəfəs alan H.Mirələmov milli ədəbiyyatımızın yazıçısı, publisisti, dramaturqu səviyyəsinə millitarixi taleyimizin ən ağırlı mövzusunda - Qarabağ mövzusunda yazmaqla yüksəldi». Biz H.Mirələmovu XXI əsrin, III minilliyin yazıçısı hesab edirik. Onun bütün böyük əsərləri 2000-2009-cu illər arasında yazılıb. Onu təkcə tarixi-zaman aidiyyəti baxımından yox, yaradıcılıq keyfiyyətlərinə görə yeni milli yazıçı kimi qiymətləndirmək olar. Tədqiqat, təhlil və müşahidələr məhz bu baxımdan bir sıra nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. H.Mirələmovun yaradıcılığı XX əsrin 60-cı illərində formalaşmış «Yeni nəsrin», 60-cı illər nəsrinin bədii axtarışları məcrasında bərqərar olub. «Tənha durna uçuşu» (1986) kitabına toplanmış hekayələr, xüsusilə «Tənha durna uçuşu», «Simuzər» və «İzlər» hekayələri bu nəticəyə gəlməyə imkan verir. Bu kitaba yazdığı ön sözdə görkəmli yazıçı Elçin H.Mirələmovu fərdi üsluba malik ədib kimi təsdiq etmişdir.

Müəllif «Qayada çiçək» (2002) adlı dolğun kitabına topladığı hekayələrdə də 60-cı illər nəsrinin poetik ənənələrini istedadla qorudu. Bu hekayələrdə adi insanın mənəvi aləmindəki psixoloji qüdrət zaman və cahanla üz-üzə qoyulur, insanın mənəvi güc mənbələri həssaslıqla üzə çıxarılır. Ümumən H.Mirələmovun hekayələri üçün tale və zaman dialoqu səciyyəvidir. İnsan taleyi ilə bağlı zamandan cavablar istəyir, dünyaya gəlişinin mənası üzərində düşünür. Həssas yazıçı müşahidəsi, dəqiq və lakonik ümumiləşmə, sözü urvata mindirmək məharəti H.Mirələmovun hekayələrinin poetik özəlliyini təmin edən cəhətlərdir. Hekayələrində o hər şeydən öncə öz «mən»ini ön plana çəkir, fəqət bu zaman şəxsi təəssüratlarını bacarıqla tipikləşdirir. «Hüsyenbala Mirələmovun təsvir etdiyi obrazların bir çoxu həyatda eynilə təsadüf etdiyimiz adamlar deyildir, çünki bunlar yazıçı təxəyyülü ilə ümumiləşdirilmişdir, daha doğrusu bir obraz özündə bir çox insanların xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Yazıcının elə ilk hekayələrində onun tipikliyə meyil etdiyini, həyatın, gerçəkliyin təsvirində ən zəruri məqamlara üz tutduğunu, insan obrazlarına münasibətdə ümumiləşdirmə meyarı ilə yanaşdığını görürük. H.Mirələmov həyatı müşahidə ehtiyatından bacarıqla istifadə etməyə çalışdı, əsərlərinə asanlıqla dola bilən hazır materialın təzyiqindən qurtulmaq istəyirdi. Həm də ona can atırdı ki, süjet və kompozisiya pozğunluğuna yol verməsin, müşahidələri sünilikdən kənar olsun» [184, 15].

2. H.Mirələmova bir yazıçı kimi şöhrət gətirən ilk böyük əsər «Xəcalət» povesti oldu. Yazıcının 2002-ci ildə çap olunmuş «Xəcalət» kitabına Qarabağ mövzusunda yazılmış üç uğurlu əsər – eyni adlı povest, «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» essesi və «Vicdanın hökmü» pyesi daxil idi. Bu kitab müəllifi ilə birlikdə Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə daxil oldu. Əsərin adı – «Xəcalət» bizim Qarabağ probleminə münasibətlərimizin simvoluna çevrildi. Tez bir zamanda Azərbaycan oxucusunu fəth etmiş «Xəcalət» az keçməmiş həm də Milli Dram Teatrında uğurla tamşaya qoyuldu. H.Mirələmovun «Vicdanın hökmü» və «Xəcalət» pyesləri ilə Qarabağ mövzusu, Vətən taleyi səhnəyə gəldi. Bu əsərlərdə diqqəti cəlb edən hər şeydən öncə yazıçı müşahidəsinin zənginliyi, xalq taleyi ilə sıx bağlılıq və yaşanılmış həqiqətlərin güclü olması idi.

3. Bütün zamanlarda təzə yaranan bədii əsərin dəyəri həyat həqiqətini təcəssüm etdirmək imkanları ilə ölçülüb. H.Mirələmovun ilk romanı - «Gəlinlik paltarı» (2004) müasirlərimizin həyatında baş verən həqiqətlərin canlı təsviri ilə diqqəti cəlb etdi. Bu roman müasir kompyuter texnologiyaları dövründə «qalın roman» oxunmur kimi dəbə düşmüş təsəvvürü alt-üst etdi. Əsərin bədii-fəlsəfi konsepsiyasını «məhəbbət hər şeydən güclüdür!» fikri müəyyənləşdirir. «Gəlinlik paltarı» əldən-ələ gəzib yazıçının ədəbi-tarixi mövqeyini bir qədər də möhkəmləndirdi. Az vaxt ərzində roman haqqında 30-dan artıq müəllifin məqaləsi çap olundu. Nəticədə romanın özündən də qalın bir kitab – «Fənyənin sualları» (2006) məqalələr məcmuəsi meydana gəldi. Bu hər şeydən əvvəl hadisələrin müasirliyi və müəllifin şirin üslubu ilə bağlı idi. Başlıcası isə budur ki, H.Mirələmov çoxlarının qəbul edə bilməyəcəyi Fənyə obrazını dərin məhəbbətlə yaratmışdı. «Adi insanlar üçün, yer üçün doğulmamış Fənyə gəlinlik paltarını yalnız özünə layiq ucalıq üçün – Günəş üçün geyinir. Çünki, o elə lap yerdə, yerin rəzillikləri içərisində də dərk edirdi ki, onun süd bədəni, mələk ruhu, şeytani ehtirasları Günəş üçün doğulub. O, Günəşin gəlini ola bilərdi və oldu da... Bütün dövrlərdə, bütün əsərlərdə ölüm faciə kimi, faciəvi sonluq kimi mənalandırılıb və qəbul olunub. H.Mirələmovun «Gəlinlik paltarı» romanının Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi yenilik məhz budur ki, ... gözəl Fənyənin intiharını faciə kimi qəbul etmirsən. Əsərin sonluğunun bədii gücü ondadır ki, bu intiharı həqiqətən də Günəşə uçuş kimi qəbul edirsən» [161, 155-156].

4. Ədəbi tənqidi fikir və nəzəri-analitik təhlil belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, H.Mirələmovun ən güclü əsəri «Cəza» povestidir. Povestin gücü onun dərin psixologizmidir. İnsan cəmiyyəti ilə heyvan cəmiyyəti arasında psixoloji paralellər aparən müəllif Canavarın sevgisi ilə insanlara tarixi bir dərs verir. Povestdə insan təkcə cəmiyyətin mənəvi ekologiyasını yox, həm də təbii ekologiyayı pozan və təbiətin haqlı cəzasını alan vəhşi kimi təqdim olunur. Fikrimizcə, «Xəcalət», «Gəlinlik paltarı» əsərləri kimi «Cəza» povesti də XXI əsr Azərbaycan nəsrinin bədii-fəlsəfi nailiyyətlərindəndir.

5. «Bir gecənin sehri» (2006) adlı fundamental kitab H.Mirələmovun yazıçı,

publisist, tənqidçi və tərcüməçi kimi həm bədii, həm də nəzəri imkanlarını əks etdirən əsərlər toplusudur. Buraya daxil olan publisistik və nəzəri-tənqidi yazılar – «Maqsud İbrahimbəyova açıq məktub», «Rəsul Rza haqqında yeddi nəğmə», «Rəsul Rza poeziyasında ağıl qaralı dünya», «Rəsul Rza və Azərbaycan həqiqətləri» belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, H.Mirələmov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik – fəlsəfi ənənələrini izləyən yazıçı və tənqidçidir. O, böyük əzmlə nəsrin iri janrlarında yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirir Qarabağ müharibəsində Azərbaycan oğullarının qəhrəmanlığından bəhs edən «Yanan qar» (2007) və 37-ci il repressiyalarının insan taleyindəki tarixi-faciəvi ağrıları əks etdirən «Qırxıncı otaq» («Azərbaycan» jur. 2009, №1) romanları belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, son beş ildə yazdığı üç romanın müəllifi XXI əsrin ən yaxşı romançısı olacaqdır.

6. H.Mirələmov yaradıcılığının mühüm bir hissəsini publisistika müəyyənləşdirir. Esselər, gündəlik hadisələrə dair publisistik yazılarla bərabər, o çağdaş siyasi (ideoloji) publisistikamızın ən mahir yaradıcılarından biridir. Onun ümummilli lider, ulu öndər Heydər Əliyevə həsr etdiyi «Amalın işığında», «Həqiqət», «Zəfər yolu», «Bir günəş var», «İşığın izi ilə», «Millətin atası» və nəhayət Moskvada məşhur JZL seriyasından çap olunmuş «Heydər Əliyev» kitabı müasir siyasi publisistikamızın parlaq nümunələridir. Yüksək tarixilik duyğusu, zəngin faktları və sənədləri ümumiləşdirmək və tarixi düzgün mənalandırmaq bacarığı, çevik üslub və ən başlıcası H.Əliyev ideallarına sonsuz sədaqət bu əsərlərin, küllən H.Mirələmov publisistikasının səciyyəvi və dəyərli xüsusiyyətləridir. Bu xüsusiyyətlər Azərbaycan prezidenti haqqında JZL seriyasından çap olunmuş «İlham Əliyev: bioqrafiya davam edir» (2008) kitabında bütün dolğunluğu ilə əksini tapıb. Kitabda Azərbaycan dövlətçiliyində H.Əliyev ənənələrinin şərəf və ləyaqətlə davam edilməsi öz əksini tapır.

7. H.Mirələmov istiqlal dövrünün Azərbaycan yazıçısıdır. O tarixi olaylara, xüsusilə Qarabağ probleminə istiqlal məfkurəsi olan azərbaycançılıq fəlsəfəsi ilə yanaşır və bədii-fəlsəfi dəyər verir. Onun əsərlərində Azərbaycanın tarixi taleyi bədii təhkiyyənin mərkəzinə gətirilir. «Tənha durna uçuşu», «Bir tikə çörək», «İzlər» hekayələrindən tutmuş «Gəlinlik paltar», «Yanan qar», «40-cı otaq» romanlarına

qədər onun əsərlərində vahid bir bədii-fəlsəfi sistem var. Bu əsərlərin hamısını birlikdə «Vətənnamə» adlandırmaq olar.

8. H.Mirələmov müqəddəs bir ocaqda dünyaya gəlib. Və heç də təsadüfi deyil ki, onun hekayə, esse, oçerk, povest və romanlarında insan şəxsiyyətinin qüdrət mənbəyi kimi bir halallıq, saflıq tərənnüm olunur.

«Qayada çiçək» kitabı insanın müqəddəs ucalığa can atmasını mənəvi ləyaqətin simvolu kimi təsvir edir.

Əxlaqi kamillik, mənəvi saflıq, şəxsiyyətə sədaqət, uluların və müqəddəslərin ruhuna ehtiram H.Mirələmovun qəhrəmanlarını xarakter kimi səciyyələndirən ən müsbət xüsusiyyətlərdir.

9. H.Mirələmov ana dilimizin saflığını və gözəlliyini, onun lüğət fondunu, leksik-semantik imkanlarını zənginləşdirən novator bir yazıçıdır. Onun «Xəcalət», «Cəza», «Gəlinlik paltar» əsərləri əldən-ələ gəzib, oxucu rəğbəti qazanan əsərlərdir. Təsadüfi deyil ki, «Gəlinlik paltar» oxucuların tələbi ilə ikinci dəfə nəşr edilmişdir.

H.Mirələmov çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus mövqeyi və dəst-xətti olan yazıçı, dramaturq və publisistdir. Məşğul olduğu bütün sahələrdə o sənətkarlıq nümayiş etdirir. Azərbaycan xalqının həyatı ilə dərinlən tanış olan yazıçı əsərləri ilə milli-mənəvi yaddaşı ayıq saxlamağa, tarixi həqiqətləri unutmamağa, onlardan nəticə çıxarmağa səsləyir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev C. Vurğunun Sənət dünyası. Bakı: Yazıçı, 1986, 320 s.
2. Ağayev Ə. Sənətkarlıq məsələləri. B.: Azərnəşr, 1962, 168 s.
3. Ağayev Ə. Əsrin tərənnümü. B.: Yazıçı, 1980, 231 s.
4. Axundov Y. Roman və tarix. B.: Yazıçı, 1988, s. 186-199.
5. Axundov A. Dil və Ədəbiyyat. C. I, B., 2003, s. 658-660.
6. Arif M.S. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, B., 1954, 427 s.
7. Arif M.S. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, B.: Az.SSR EA nəşri, 1967 – 1970, 620 s.
8. Arif M. S. Vurğunun dramaturgiyası. B.: Az.SSR EA nəşri, 1964, 238 s.
9. Asif Ata. Müdriklik səlahiyyəti. B.: Gənclik, 1976, 192 s.
10. Ayxan. Üz ağardan «Xəcalət»... «Ekspress», 2006, 14 iyun.
11. Aydın Xan (Əbilov). «Gəlinlik paltarı» haqqında. «Kredo», 2006, 24 iyun.
12. Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (məqalələr). B.: Az.SSR EA nəşri, 1964, 350 s.
13. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı. B.: Maarif, 1988, 540 s.
14. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, B.: Elm, 1967, 638 s.
15. Babayev N. Ədəbi mübahisələr. B., 1986.
16. Belinski V. Q. Seçilmiş əsərləri. B.: Az.SSR EA nəşri, 1948, 272 s.
17. Belinski V. Q. Seçilmiş məqalələri. B.: Gənclik, 1979, 228 s.
18. Bəhmənli V. On ilin pozulmuş sükutu (Yazıçı H.Mirələmovun «Yanan qar», «Cəza», «Xəcalət», «Qırxıncı otaq» əsərləri barədə düşüncələr). «525-ci qəzet», 20 may, 2009, 28 s.
19. Cahangir Ə. Tərəzi mərəzi («Cəza» povestinə tənqidi münasibət), «Kaspi», 2 mart, 2007.
20. Cəfərov N. («Gəlinlik paltarı» romanı haqqında). «İqtisadiyyat», 1-7 aprel 2005.
21. Cəfərov N. (H.Mirələmov haqqında) «Oğuz eli» qəz., 22 sentyabr, 2005 (xüsusi buraxılış).
22. Cəfərov N. Seçilmiş əsərləri 5 cildə, B.: Elm, 2007, 315 s.

23. Cəfərov N. («Cəza» povesti ilə əlaqədar tənqidçi Əsəd Cahangirə açıq məktub). «Ulduz», № 3, 2007.
24. Cəfər M. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə, B.: Azərnəşr, 1974, 344 s.
25. Cəfər M. Sənət yollarında. B.: Gənclik, 1975, 368 s.
26. Cəfər M. Həmişə bizimlə. B.: Yazıçı, 1980, 364 s.
27. Cəfər X. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü. B.: Yazıçı, 1980, 246 s.
28. Çobanoğlu F. Qayalarda çiçək bitər. «Kredo», 2005, 12 fevral.
29. Çobanoğlu F. Ədibin hekayələri haqqında. «Oğuz eli» (xüsusi buraxılış), 2005, sentyabr.
30. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. B., 1981.
31. Elçin. Klassiklər və müasirlər. B., 1987.
32. Elçin. Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi. B.: Yazıçı, 1998, 364 s.
33. Elçin. («Tənha durna uçuşu» adlı hekayələr kitabına ön söz). «Kredo» qəz., 20 sentyabr, 2005.
34. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. B.: Maarif, 1985, 266 s.
35. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. B.: Maarif, 1988, 279 s.
36. Ədəbi proses – 76, 77, 78, 79, 81 – 82, 83 – 84. B.: Elm, 1977 – 1994.
37. Əhmədov T. N. Nərimanovun dramaturgiyası. B.: Elm, 1971, 273 s.
38. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. B.: Azərnəşr, 1997, 597 s.
39. Əlimirzəyev X. Problemlər və xarakterlər dramaturgiyası. B.: Yazıçı, 1979, 356 s.
40. Əlişanoğlu T. Əsrdən doğan nəsr. B.: Elm, 1999, 115 s.
41. Ələkbərli N. Rəfili M. B.: Qartal, 1998, 96 s.
42. Əmrahoğlu A. Epik sözün bədii gücü. B.: Elm, 2000, 211 s.
43. Əsədullayev S. Tarix, sənətkar, müasirlik. B., 1975, 175 s.
44. Fənyənin sualları (ədəbi-publisistik məqalələr). B.: Səda, 2006, 336 s.
45. Hacıyev T. Yazıçı dili və ideya – bədii təhlil. B.: Maarif, 1979.
46. Hacıyev A. Müasir nəsrin poetikası. B., 1997.
47. Hacılı V. «Gəlinlik paltarı»nın işığında. B.: Nurlan, 2005, 80 s.

48. Hacılı V. Fənyənin sehrli gəlin paltarı. («Gəlinlik paltarı» romanı haqqında). «Qarabağa aparan yol», 21 dekabr, 2005.
49. Hacızadə N. «Vicdanın hökmü», «Ədalət», 16 noyabr, 2002.
50. Hacızadə N. «Xəcalət»dən doğan xəcalət. «İki sahil», 2002, 23 noyabr.
51. Hacızadə Ə. Dərdimiz haqqında roman. («Yanan qar» romanı haqqında). «525-ci qəzet», 2 may, 2007.
52. Heyət Cavad. Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış. B.: Yazıçı, 1993, 167 s.
53. Həsənzadə E. Fənyənin fəryadı. («Gəlinlik paltarı» romanı haqqında düşüncələr). B.: Adiloğlu, 2006, 172 s.
54. Həbibbəyli İ. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. B., 1972.
55. Hüseyn M. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. B.: Azərnəşr, 1958, 612 s.
56. Hüseyn A. Nəsr və Zaman. B.: Yazıçı, 1980, 186 s.
57. Hüseyn A. Müxtəlifliyin birliyi. B.: Yazıçı, 1983, 214 s.
58. Hüseynoğlu T. Söz – tarixin yuvası. B.: Azərnəşr, 2000, 166 s.
59. Xələfli Ə. Qarabağa məhəbbət abidəsi («Xəcalət» haqqında). «Kredo», 18 oktyabr, 2002.
60. Xələfli Ə. Sözü doğru. B.: Azərbaycan, 2003, 304 s.
61. Xələfli Ə. Taleyim təbiətimdir..., yaxud «Son zəngdən sonra» düşüncələr. (Ədibin eyni adlı əsərinin bədii televiziya filmi haqqında) «Kredo», 13 sentyabr, 2003.
62. Xələfli Ə. «Amalın işığında» və «Həqiqət» əsərləri haqqında. «Kredo», 9 may, 2003.
63. Xələfli Ə. Yuxuda balıq görmüsənsə... (Ədibin «Simuzər» hekayəsi haq.), «Kredo», 21 iyun, 2003.
64. Xələfli Ə. Hikmətin sehri («Hər söz bir inci» kitabı haq.), «Kredo», 2005, 5 fevral.
65. Xələfli Ə. Payız düşüncələri («Mənəviyyatın ekologiyası» kitabı haqqında), «Kredo», 2005, 3 noyabr.
66. Xələfli Ə. Səslərin harmoniyası. «Kredo», 2005, 3 noyabr.
67. Xələfli Ə. Dünyanın söz üzü (Məqalələr toplusu). B.: Səda, 2007, 288 s.
68. Xələfli Ə. Qar necə yanır? («Yanan qar» romanı haq.), «Kredo», 2007, may,

iyun.

69. Xəlilzadə F. Səhnədən qopan haraylar. («Xəcalət» haq.), «Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti», 2005, 9 yanvar.
70. Xəlilov P. Nəsrimizin üfüqləri. B.: Yazıçı, 1982, 183 s.
71. Xəlilov Q. Azərbaycan romanının inkişaf tarixindən. B.: Elm, 1973, 352 s.
72. Xəlilov Ə.M. Nəsrimizə elmi-nəzəri bir baxış və Hüseynbala Mirələmov. «Qarabağa aparan yol», №12 (068), 5 iyul 2008.
73. Xəlilov Ə.M. Fəal həyat mövqeyi və bədii həqiqətlər. «Qarabağa aparan yol», №14 (070), 2 avqust, 2008.
74. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. B.: Elm, 1979, 260 s.
75. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən (məqalələr). B.: Azərənşr, 1961, 524 s.
76. İbrahimov M. Ədəbi qeydlər. B.: Azərənşr, 1970, 299 s.
77. İbrahimov M. Əsərləri. 10 cildə. IX – X c. B., 1982 – 1983.
78. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild. B.: «Yazıçı», 1982, 664 s.
79. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild. B.: «Yazıçı», 1983, 507 s.
80. İmanov İ. Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm. B.: Elm, 1991, 116 s.
81. Kamal E. Fəciəməzə qoyulan heykəl. (Ədibin «Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» əsəri haqqında). «Kredo», 2003, 27 dekabr.
82. Kamal E. Tarixi yaddaşımızı oyadan əsər. («Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» haqqında). «Kredo», 2003, 20 dekabr.
83. Kamal E. «Qayada bitən çiçək» əsərinə baxarkən. «Kredo», 2003, noyabr, dekabr.
84. Kamal E., Çobanoğlu F. Obrazlar aləmində. B.: Azərbaycan, 2004, 272 s.
85. Kərimov R., Eminalıyev E. Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılıq yolu. B.: Şuşa, 2007, 310 s.
86. Qabil. (H.Mirələmov haqqında) «Oğuz eli» qəz., 22 sentyabr, 2005. (xüsusi buraxılış).
87. Qabil. Qeyrət, a vətəndaşlar! («Dağlarda atılan güllə» əsəri haqqında). «Kredo», 22 oktyabr, 2005.

88. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbi janrı. B.: Az.SSR EA nəşri, 1965, 192 s.
89. Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. B.: Sabah, 1996, 710 s.
90. Qarayev Y. Tənqid: problemlər, portretlər. B.: Azərnəşr, 1976, 212 s.
91. Qarayev Y. Realizm: sənət və həqiqət . B.: Elm, 1980, 257 s.
92. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı XIX və XX yüzillər. B.: Elm, 2002.
93. Qasimov H. Müasir Azərbaycan romanı və onun qaynaqları. B., 1994.
94. Qasımzadə İ. Sözü doğru getmək yangısı. (Ədib haqqında mülahizələr), «Kredo», 2003, 13 dekabr.
95. Qasımzadə Q. Ədəbiyyatda millilik və beynəlmillik. B.: Elm, 1982, 279 s.
96. Qocayev M. Bədii ədəbiyyatda insan fəlsəfəsi. B.: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2001, 220 s.
97. Mahmudov Ə. «Xəcalətli günümüzün güzgüsü» «Qarabağ» qəzeti, 9-14 noyabr, 2002.
98. Mahmudov Ə. Dərdimin şəriki. (Yazıçıya həsr olunmuş poema). B.: «Vektor» Nəşrlər evi, 2005, 111 s.
99. Mehrəliyev E. Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu: ideya və sənətkarlıq məsələləri. B.: «Nurlan», 2008, 324 s.
100. Məmmədova S. Əkrəm Əylislinin bədii nəsr. B., 2001.
101. Mənəviyyatın ekologiyası. (Yazıçı haqqında publisistik düşüncələr). B.: «Səda», 2005, 256 s.
102. Məmməd A. Ədəbi – tənqidi məqalələr. B., 1958
103. Məmməd A. Seçilmiş əsərləri . 3 cildə; B., 1967 – 1970.
104. Məmməd A. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, I cild, B.: Az.SSR EA nəşri, 1967, 620 s.
105. Məmməd A. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III cild, B.: Az.SSR EA nəşri, 1970, 427 s.
106. Məmmədov M. Teatr düşüncələri. B.: «İşıq», 1977, 231 s.
107. Məmmədli C. Çağdaş Azərbaycan nəsrinin inkişaf meylləri. B., 1998.
108. Mikayıl R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. B.: APİ nəşriyyatı, 1958, 280 s.
109. Mir Cəlil, F. Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. B.: Maarif, 1982, 28 s.

110. Mirələmov H. Tənha durna uçuşu. Hekayələr. B.: «Gənclik», 1986, 60 s.
111. Mirələmov H. Amalın işığında. (Publisistik düşüncələr, portret cizgilər, müsahibələr). B.: «Azərbaycan» 2002, 272 s.
112. Mirələmov H. Xəcalət. (povest, esse, pyes). B.: «Gənclik», 2002, 240 s.
113. Mirələmov H. Qayada çiçək: (hekayələr, rəvayətlər, miniatürlər). B.: «Azərbaycan», 2002, 256 s.
114. Mirələmov H. Daha bir ümid sabahı: (Publisistin sözü). B.: «Azərbaycan», 2003, 104 s.
115. Mirələmov H. Həqiqət (Heydər Əliyev haqqında) B.: «Azərbaycan», 2003, 448 s.
116. Mirələmov H. Simuzər (6 dildə). B.: «Azərbaycan», 2003, 228 s.
117. Mirələmov H. Zəfər yolu (esse). B.: «Gənclik», 2003, 66 s.
118. Mirələmov H. Bir günəş var (tarixi-publisistik düşüncələr). B.: «Səda», 2004, 237 s.
119. Mirələmov H. Gəlinlik paltarları (roman). B.: «Gənclik», 2004, 522 s.
120. Mirələmov H. Hər söz bir inci... (aforizmlər, müdrik fikirlər). B.: «Səda», 2004, 228 s.
121. Mirələmov H. İşığın izi ilə (tarixi-ədəbi esse) B.: «Azərbaycan», 2004, 270 s.
122. Mirələmov H. Millətin atası (H.Əliyev haqqında). B.: «Azərbaycan», 2004, 288 s.
123. Mirələmov H. XX əsr Azərbaycan yazıçıları (Ensiklopedik məlumat kitabı) B.: «Nurlar», 2004, 984 s.
124. Mirələmov H. Həyat eşqi (povest). B.: «Nurlar», 2005, 72 s.
125. Mirələmov H. Vicdanın cəzası (povest, hekayə və esse). B.: «Nurlar», 2005, 270 s.
126. Mirələmov H. Bir gecənin sehri (Povestlər, hekayə və publisistika). B.: «Nurlar», 2006, 496 s.
127. Mirələmov H. Cəza (povest). B.: «Nurlar», 2007, 142 s.
128. Mirələmov H. Yanan qar (roman). B.: «Kür-Araz», 2007, 397 s.

129. Mirələmov H. Qumru yumurtaları (povest). «Azərbaycan» jurn., №9, 2009, s. 17-56.
130. Mirələmov H. Qırxıncı otaq (roman). «Azərbaycan» jurn., №1, 2000, s. 64-150.
131. Mirələmov H. Qırxıncı otıq (roman). B.: «Nurlar» Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2010, 352 s.
132. Mütəllimov T. Sənət qayğıları. B.: «Yazıçı», 1981, 197 s.
133. Nazim Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: «Yazıçı», 1979, 374 s.
134. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. B.: «Azərnəşr», 1976, 186 s.
135. Nəbiyev B. Təzə izlər sorağında. B.: «Yazıçı», 1979, 216 s.
136. Nəbiyev B. Roman və müasir qəhrəman. B.: «Yazıçı», 1987, 294 s.
137. Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və etüdlər. B., 1990.
138. Nəbiyev B. «Xəcalət» bizi xəcalətdən qurtarmağa çağırır (eyniadlı dram əsərinin tamaşası haqqında). «Xalq» qəzeti, 25 iyun 2006,
139. Nəbiyev B. Təbiətin intiqamı yaman olur. («Cəza» povesti haqqında) «Kredo», 19 may 2006.
140. Nəbiyev B. Hərənin öz yolu var... «Ədəbiyyat qəzeti», 2007, 6 iyul.
141. Nəbiyev B. Uğurlu illərin sorağı. «Qarabağ» qəzeti, 28 dekabr 2007.
142. Nəbiyev B. Hüseynbala Mirələmov və onun «Yanan qar» romanı (Ön söz). B., 2007, s. 5-14.
143. Nəbiyev B. Hərəmin öz yolu var... B.: «Çinar-çap», 2008, 466 s.
144. Nəcəfzadə Q. Hüseynbala Mirələmovun ədəbi həqiqətləri. B.: «Yazıçı», 2005, 139 s.
145. Rəhimov S. Yazıçı və həyat. B., 1961.
146. Rüstəmxanlı S. (H.Mirələmov haqqında) «Oğuz eli» qəz., 22 sentyabr, 2005.
147. Seyidov Y. M. Hüseynin yaradıcılığı. B., 1971.
148. Seyidov Y. İ. Əfəndiyev. B.: «Azərnəşr», 1980, 236 s.
149. Seyidov Y. Sözüün şöhrəti. B.: «Yazıçı», 1991, 268 s.
150. Sevinc Muğanna. İsa Muğannanın sənət möcüzəsi. B., 2000.
151. Səfərli H. «Gəlinlik paltarları» haqqında düşüncələrim. «Kredo», 2004, 13 mart.

152. Səfiyev A. Azərbaycan dramaturgiyası müasir mərhələdə. B.: «Ozan», 1998, 276 s.
153. Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən. B.: «Azərnəşr», 1964, 302 s.
154. Sultanlı V. Azadlığın üfüqləri. B.: «Şirvannəşr», 1997, 206 s.
155. Sultanlı V. Ədəbi – nəzəri illustrasiyalar. B.: «Azərnəşr», 2000, 54 s.
156. Söz haqqında söz (məqalələr...) B.: «Əbilov», «Zeynalov və oğulları», 2004, 300 s.
157. Şamiloğlu S., Əlibəyli S. Hüseynbala Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ ağrıları. B., 2004, 207 s.
158. Şəmsizadə N. Tənqidin meyarı mənəvi təmizlikdir. (H.Mirələmov haqqında) «İki sahil», 13 fevral, 2003.
159. Şəmsizadə N. Yaddaşın qətli («Güllələnmiş heykəllərin fəryadı» əsəri haqqında) «Qarabağ» qəzeti, 25 iyun 2003.
160. Şəmsizadə N. Tənqidin ədəbi prosesdə rolu. B.: Tural NPB, 2004, 400 s.
161. Şəmsizadə N. Həqiqətin bədii gücü («Gəlinlik paltarları» haqqında). «525-ci qəzet», 31 mart, 2005.
162. Şəmsizadə N. Dünyanı gözəlləşdirən cəza. («Cəza» povesti haqqında), «Qarabağ» qəzeti, 26 may, 13 iyun, 2006.
163. Şəmsizadə N. Tənqiddə meyersizlik sindromu («Cəza» povesti ilə əlaqədar tənqidçi Əsəd Cahangirə cavab). «Ulduz», № 3, 2007.
164. Şəmsizadə N. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, I cild, B.: «Elm», 2008, 556 s.
165. Şəmsizadə N. Yazıçı ömrünə üvertüra (monoqrafik variasiyalar). B.: «Təhsil», 2010, 184 s.
166. Şirindil A. Sözü estetik yaddaşı. B.: «Elm», 1994, 228 s.
167. Tahir S. Həyəcan təbili. «Kredo», 2004, 8 may.
168. Tapdıq İ. Doğmalardan qorxunc yadlar törəyir. «Kredo», 2004, 15 may.
169. Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan tənqidi. B.: Az.SSR EA nəşri, 1966, 535 s.
170. Talıbzadə K. Tənqid və tənqidçilər. B.: «Yazıçı», 1989, 489 s.
171. Talıbzadə K. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild, B.: «Azərnəşr», 1991, 399 s.

172. Tərtəroğlu F. (Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı haqqında). B.: «Şur», 2006, 70 s.
173. Tofiqoğlu Ç. Böyük şəxsiyyət haqqında dəyərli kitab. (Ədibin «Heydər Əliyev» kitabı haq.); «Qarabağ», 2005, 1-14 iyul.
174. Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. B.: «Gənclik», 1976, 300 s.
175. Vahabzadə B. Dərin qatlara işıq. B.: «Yazıçı», 1986, 320 s.
176. Vahabzadə B. («Xəcalət» povesti haqqında). 525-ci qəzet, 31 oktyabr 2002.
177. Vahabzadə B. (H.Mirələmov haqqında) «Xalq» qəzeti, 1 noyabr, 2005.
178. Vahabzadə B. (H.Mirələmova məktublar) «Kredo», 20 sentyabr, 2005.
179. Vəliyev İ. Ədəbiyyatda insan konsepsiyası. B.: «Günəş», 1999, 360 s.
180. Vurğun S. Əsərləri. 6 cildə, c.5 – 6, B.: Az.SSR EA Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu, 1972, 426 s.
181. Yusifli V. Həyatın bir parçası («Qayada çiçək» hekayələr kitabı haq.). «Ədəbiyyat qəzeti», 19 iyul, 2002.
182. Yusifli V. «Xəcalət» povesti haqqında. «Ədalət», 16 oktyabr, 2002.
183. Yusifli V. «Tənha durna uçuşu» kitabı haqqında. «Kredo», 24 avqust, 2002.
184. Yusifli V. Həyatın ritmi. B.: «Azərbaycan», 2003, 96 s.
185. Yusifli V. Tənqid və yaradıcılıq. B.: «Mütərcim», 2003, 212 s.
186. Yusifli V. («Gəlinlik paltar» haqqında). «525-ci qəzet», 8 yanvar 2005.
187. Yusifli V. H.Mirələmovun yeni romanı. («Dağlarda atılan güllə»), «Ədalət», 1 sentyabr, 2005.
188. Yusifli V. 2004-cü ilin nəşri. «Azərbaycan», 2006, № 2.

Рус дилиндя

189. Андрианов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. Издание второе, дополненное. Москва, «Молодая гвардия», 2006, 502 с. (Жизнь замечательных людей сер.).
190. Андрианов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. Москва, «Молодая гвардия», 2005, 394 с. (Жизнь замечательных людей сер.).
191. Газовые конденсаты. Свойства. Состав. Переработка. Использование. Баку,

2000, 331 с.

192. Купренова Е.Н. Историко-литературный процесс как научное понятие. «Историко-литературный процесс». М., 1974, с.16

193. Покаяние (Повесть, ессе, пьеса). Пер. С.Мамедзаде / Баку, «Гянджлик», 2002, 224 с.

194. Путь к триумфу: Ессе / Пер. С.Мамедзаде / Баку, «Гянджлик», 2003, 65 с.

Türk dilində

195. Gəlinlik. Roman, İstanbul, Ocaq, 2006, 336 s.

196. Simuzər (hekayə). Bakı, «Azərbaycan», 2003, 227 s. (Azərbaycan, türk, rus, ingilis, alman, fransız dillərində).

Qırğız dilində

197. Artan: povestğ, esse, pğesa katorqan Markovoy Artatov, Bişkek, 2006, 208 set.

Инэилис дилиндя

198. The road of Triumph. An essay. Baku, “Gendjlic”, 2003, 66+4 p.

199. Andriyanov V., Miralamov G. Geidar Aliev. Moskou, Molodaya gvardiya, 2005, 396 (6), /The life of oustanding people ser.

200. Repentance (Long Story). Azerbaijanian prose, Antology, Baku, “Araz”, 2006, p. 283-346.